

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

SCHEIN GÁBOR versei 217
NÁDASDY ÁDÁM versei 219
TÁBOR ÁDÁM versei 221
RÖHRIG GÉZA versei 223
FARKAS GÁBOR verse 225
MILJENKO JERGOVIĆ: Fecske (*elbeszélés*) 228
SZALAY ZOLTÁN: Az öcömböc (*elbeszélés*) 234
SZÁNTÓ T. GÁBOR: Kafka sírja (*regényrészlet*) 243
BÁLITY CSABA: A hely, ahol élünk (*elbeszélés*) 249
KERESZTESI JÓZSEF versei 254
SIMON BETTINA versei 256

Sándor Iván kilencvenöt éves

BAZSÁNYI SÁNDOR: „belépek a homályból a sötétségbe” (*Sándor Iván 95*) 258
SÁNDOR IVÁN: Cirkusz, mozi, ringlispíl (*regényrészlet*) 259

*

TATÁR GYÖRGY: Szárnyas szavakat szólni (*esszé*) 263
BECK ANDRÁS: Olvasó munkás (*esszé*) 275

*

ANGYALOSI GERGELY: Zsugorodó párhuzamosok
(*Nádasdy Ádám: Hordtam az irhámam. Beszélgetés, írások, naplók 1994–2022; Billeg a csónak. Versek 2019–2023*) 283
GÖRFÖL BALÁZS: Újabb formáink (*Krusovszky Dénes: Életrajzi kísérletek*) 291
WEISS JÁNOS: Mi van itt, és mi volt itt? (*Závada Pál: Pernye és fű*) 298
GYÜRKY KATALIN: Anyák és fiúk (*Viktor Jerofejev: A nagy Gopnyik*) 303

2025

MARCIUS

JELENKOR

LXVIII. ÉVFOLYAM

3. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
FENYŐ DÁNIEL

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai
PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHA ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 7800,- Ft, egy évre belföldre: 14 300,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.
Számlaszámunk: MBH Bank Nyrt. 50800111-11164573
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

KÖDKÉPEK AZ IRODALOM LÁTHATÁRÁN. *Milbacher Róbert* tudományos ismeretterjesztő könyvét mutatták be a Csorba Győző Könyvtár szervezésében a magyar kultúra napján, január 22-én a pécsi Tudásközpontban. A szerzőt *Simonfalvi Anca* kérdezte.

*

PAPÍRTÉGLA. *Aknai Tamás* művészettörténész memoárját január 22-én mutatták be a pécsi Művészetek és Irodalom Házában. A szerzővel *Tóth Károly* beszélgetett.

*

RENDAHAGYÓ IRODALOMÓRA. *Nyáry Krisztián* volt a Csorba Győző Könyvtár programjának vendége február 11-én a pécsi Tudásközpontban. A beszélgetést *Simonfalvi Anca* moderálta.

*

BERTÓK PÓDIUM. A pécsi irodalmi rendezvénysorozat újabb alkalmán *nemmondom* címen női alkotók tartottak feminista estet február 20-án a Reggeliben.

Felolvasott *Csoboth Dorka*, *Fancsali Kinga*, *Kali Ágnes*, *Kiss Georgina*, *Kupihár Rebeka* és *Lénárt Flóra*, zenélt *Szegedi Fanni*, a látványról *Kusztos Júlia* gondoskodott.

*

MESTERSÉG ÉS INTELLIGENCIA. A Pannon Filharmonikusok koncertjén Schubert és Brahms művei csendültek föl február 6-án a pécsi Kodály Központban. A zenekart *Bogányi Tibor* vezényelte.

*

IRODALMI DÍJAK. Az idei Baumgarten- emlékdíjban *Bakos Gyöngyi*, *Földényi F. László*, *Hegedüs Vera*, *Németh Gábor*, *Rédl Zora*, *Schillinger Gyöngyvér*, *Solymosi Bálint*, *Szilasi László*, *Szilágyi Ákos* és *Tasnádi Edit* részesült. – Az irodalomkritikusoknak járó Kálmán C. György-díjat tavalyról *Codău Annamária* vehette át. *Szolláth Dávid* laudációja honlapunkon olvasható (www.jelenkor.net). – Az Erdődy Edit-díjat ebben az évben *Darvasi Ferenc*nek ítelték oda a Mándy Ivánról írt monográfiájáért.

Szerzőink

Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.

Nádasdy Ádám (1947) – nyelvész, költő, műfordító, Budapesten él.

Tábor Ádám (1947) – költő, esszéista, kritikus, Budapesten él.

Röhrig Géza (1967) – tanár, költő, író, Bronxban él.

Farkas Gábor (1977) – költő, tanár, egyháztörténész, Halásztelken él.

Miljenko Jergović (1966) – boszniai horvát író.

Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a Jelenkor Kiadó alapítója és szerkesztője, 2015 óta többnyire Nyugat-Európában tartózkodik.

Szalay Zoltán (1985) – író, kritikus, Pozsonyban él.

Szántó T. Gábor (1966) – író, a *Szombat* főszerkesztője, Budapesten él.

Bálicity Csaba (1973) – író, Felsőgödön él.

Keresztesi József (1970) – író, kritikus, Pécsen él.

Simon Bettina (1990) – költő, Budapesten él.

Bazsányi Sándor (1969) – irodalomkritikus, Piliscsabán él.

Sándor Iván (1930) – író, esszéista, Budapesten él.

Tatár György (1947) – vallásfilozófus, az ELTE nyugalmazott címzetes egyetemi tanára, Svájcban él.

Beck András (1961) – kritikus, Budapesten él.

Angyalosi Gergely (1953) – kritikus, irodalomtörténész, Budapesten él.

Görföl Balázs (1984) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztő-helyettese, a PTE Esztétika és Kulturális Tanulmányok Tanszék oktatója, Pécsen él.

Weiss János (1957) – filozófiatörténész, kritikus, Pécsen és Szűrön él.

Gyürky Katalin (1976) – kritikus, műfordító, Debrecenben él.

Folyóiratunk a Kulturális és Innovációs Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSSETT: Fókusz Könyvárúháza, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrásy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

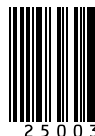
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

1300,- Ft

JELENKOR

Szent Bertalan hajnala

Hajnal volt, nagy cseppekben esni kezdett.
 Félálomban, mint akit vezetnek, kiléptél
 a teraszra, hogy behozd a törölközőt.
 Én képtelen lettem volna rá. De a szememet
 azért kinyitottam, és úgy gyönyörködtem
 benned, mintha képet lopnék egy múzeum faláról.
 Hisz minden kép lopás. Így a tiéd sem
 lehet az enyém. Vagy kié volna a foltos felhő,
 amit a hegy fölé most szürke vízfestékkel
 fest a nyár? Kié az elérhetetlen cseresznyefa
 ébredése, és kié a fehér, a sárga, amit a késsel

hozzákevert a nehéz sötéthez? Ezt láttam
 mögötted, miközben a törölközőt lekaptad,
 és bent a kőre dobtad. De hát a szavakkal
 művelt festészet nem éri el az érzékeket,
 mindegy, melyik percet választom. Itt lent nincs
 kezdete semminek, az ismétlődés talán csak
 az agy működése, az égne pedig nincs története.
 Szerencsére visszafeküdtél, és a következő
 pillanat már a hit történetéhez tartozott.
 Képzeld el, hogy Szent Bertalan éjszakáján
 valaki egy szalmakazalba rejtőzött. Nem volt

sem erős hite, sem véleménye, nem érdekelte
 Isten kegyelme, a lélek üdve, és az sem,
 a vásártéren miért gyújtanak fáklyákat az igazak,
 miért táncolnak, őrzöngenek, ki ég a máglyán.
 Tehát ő volt a legveszélyesebb. És amikor
 véget ért az öldöklés, hajnalban kimászott
 a szalmakazalból. Az ő orra nem a vér és a füst
 szagával volt tele, hanem ízes szalmaillattal.
 Ez lett az ő hite. Így hiszek én is. Tudom persze,
 hogy a test a legkitartóbb vadász, a zsákmánnyal
 kielégíthetetlen vágyait álcázza. De én egy istent

*csak nemlétében tudok közel engedni, így engem
főleg a test architektúrája ragad magával.
A csontok szerkezete, falai, a hajlások, a megnyíló
tetők és túl minden építészetén, a bőr fátyla,
a hátadon a százezer szeplő. Egyszóval az
elérhetőben az érinthetetlen érintése. Az a pár
tized foknyi hő, mi, előleg a tiszta nem tudásra,
téged ad át, és a hangod mélye, sötétje, mely
a gyerekkor félhomályából lép elő ismerősen,
megválaszolhatatlanul, miközben a tudat egy
külső pályán vesztegel. És az eső közben el is állt.*

Tépett szemek

*Az élet egy távoli ház. Fényes
ablaka tűszúrás az éjszakában.
Vagy görbécske út, mely sötét
kertek után nagy, üres réten át vezet,
és véget ér, mielőtt?
Az élet talán egy visszatérő kép
végleges elfelejtése. Hallom
a szélfúvást, de hogyan
mondhatnék róla bármit is?*

*Hol van a gyerek, aki eggyé vált
a sötéttel, beszélte a végtelen
órák nyelvét, és két marokba
zárva a szomorúságot, olvasta
az írást a falon? Hol van, aki a sűrű
pontok kavargásából egyszer
fölriadt, mert valaki rámutatott:
ő az, aki a gyémántot ellopta,
aki megölte a hozzá hasonlót.*

*Micsoda mély amnézia ez!
Mire emlékszem mégis?
Egy birsalma lepottyant az ágról,
megült a nedves fűben, és fekete
bodzaszemeket tépett egy rigó csőre –*

Vonatzaj

*Megfordult a fejében, hogy visszamenjen.
De mi értelme? Úgyszínt ott már senki.
Húlt helyet nem lehet felnyársalni,
húlt helyen meghalni sem lehet.
Megfordult mégis, hosszan visszanezett,
gyárfkémény, bozót, helyszínek,
ahogy a természet visszaveszi.*

*A bakterházban voltak boldogok,
ugrálni kellett a sínek között,
rozsdás királyság, birkóztak sokat,
hogy ki a mozdony, ki a pótkocsi.
Elment az egész. Nagyon nagy a csend.
Már nem is helyszín ez, csak síma hely.
Mint a vonatzaj, egymás horkolása.*

A stabilitás nem elég

*Szégyellte. Szégyellte, hogy keveset
váltott valóra. Rácsimpaszkodott
mások valóságára, utazások
meg helyzetek, néha majdnem igazak.
Emberre vágyott, olykor meg is próbált
ráforrasztódni erre-arra, de azt
nem szeretik szinte soha. Lerázták.
Ő húséges akart lenni meg stabil,
az ilyen persze nem kell senkinek.
Tudom, a stabilitás nem elég:
ki kell a másikat szimatolni,
svábbogárcsapdát és egérfogót
az útjába helyezni, abból érzi,
hogy törődve van vele, megadóan
kapálódzik, nem tudja, mi a jó,
de talán megérzi, hogy szeretik.*

Te mint műalkotás?

*Hasonlítunk az Alkotóra: ez annak tudása,
hogy nem hagyatkozhatunk senki másra,
hogy egyedül, vakító fényben élünk,
mint Ő. És olykor sötétet remélünk,
mert sok nekünk a fény, sokat mutat,
a fény a lelkiünk mélyében kutat,
s ott olyasmit talál... én le se írom,
rútság, rútság az szóban és papíron,
álomban támadó hitelezők,
sovány fiúk és vastag combú nők,
torokszorító nyári Balaton,
és én már egyiket sem akarom.*

*A szabad akarat, az nagy teher,
mert hol főlel büszkén, hol lever,
hol azt mondja: tiéd a jó s a rossz:
hogy más mit gondol, nem oszt, nem szoroz;
orrodba karikát akasztana,
a rossznak fémszerű a zamata –
izgalmas íz, mondja az Alkotó,
az Ellenőr, a velőnkig ható.
Tökéletes templom mindegyikünk.
Hát legyen kétes, homályos terünk.*

Nem ülhettem némán tovább

*„Neked nem osztottam lapot” –
mondta a srác, mikor a számat kinyitottam,
hogy élni kezdjek, legyenek résztvevő.
Nem tudtam, miről beszélnek, de mindegy,
nem ülhettem némán tovább, volt célom.
Magántermészetű, de mindegy.
Ha némán ülök, nem jutok közelebb
a céломhoz. Nem bántam volna azt se,
ha rájönnek, hogy kire hajtok, miért vagyok
egyáltalán itt, ahol nem tudom,
miről beszélnek. Én figyelmes arccal
voltam jelen, súlyom érezhető,
már csak meg kellett szólalnom, hogy én is*

*megelevenedjek, mint a mesekönyv
fölnyitásakor a papírbabák.
Vettem a levegőt, erre mondta ezt,
közben kinézett az ablakon:
„Neked nem osztottam lapot”. Mit képzelsz
ez a kis senki? Ő mint akadály?*

T Á B O R Á D Á M

A végső véső tekintete

*A végső véső formáz már bennünket
ő vájja ki valódi életünket
évtizedek belső-külső élményburkából
megtisztítva alakunk méztől-máztól
akit magunk sosem pillanthatunk meg
Csak a felőle ránk szegeződő tekintet
tükrében sejtethjük meg kik vagyunk
milyenné lett igazi alakunk
s e sejtés bizonytalanosságában
tehetjük meg a holnapban a mában
azt ami még hozzáferr hozzászervül
s vethetjük el mi idegenként fent ül
és lehetünk akié lennünk kellett*

Imperfect days

ad Wim Wenders: Perfect days

*Teljes körű vizsgálatra alkalmatlan
tökéletlen wc-piszkító vagyok
mindig marad bennem salakanyag
nincs rendes rend soha a szobámban
hajnalban fekszem le és dél után kelek*

*jó könyv helyett altatóval alszom el
rég nem járok minden nap dolgozni
nem járok a megszokott társas helyekre
nem játszom ismeretlennel versengő játékokat
ám nem vagyok meg egyedül magamnak
nem jön szembe velem váratlan esemény
hétszámra nem hallgatok semmi zenét*

*De nekem is van a parkban fa-barátom
aki előtt a padon ülve kisimul a szívem*

Thanks

Ungváry Rudolfnak

*százágú hosszú életem
mindenestül szeretem
a sok bánatot és szenvedést
is annyi öröm s inger ért
a sokféle barátot és nőt
téged magamat és őt
szétoldják bennem a bajokat
s bár tudom hogy tartogat
a sors belőlük még nekem
köszönöm életem Istenem*

semmike kilép az örökbefogadásból

*und mondja a német
de te ne unj meg soha
vigyél engem el innét
gonosz mostoha*

*a fogadat előtte
lakkozd pirosra
vigyél engem el innét
mindegy hogy hova*

*úgy terem itt a zrí
mint klozetben a fos
vigyél engem el innét
ócska széllhámos*

*ha már kilomiztál
vagy is magaddal
használt göncöt szerezz
az új engem zavar*

*és ne fogdossál jó?
de karba se tedd kezed
ha rászolgáltam püff
azonnyomban verj meg*

*'az állam a kenyéréen
én a tenyeremen foglak'
emlékszel
ezt mire és hol mondtad?*

*ma már persze hüppögsz
hogy két tűz közé kerültél
nyugi én értem
nincs is jobb a te jenődnél*

*csináljátok csak
nem kell már titkon
én eltűnök a képről
mint egy szétcsókolt ikon*

*tudom nekem akartál
„apukát szerezni”
hogy legyen majd mintám a
„lányokat szeretni”*

*ám apu csak egy volt
s belőled ennyi pont elég
amiben te nagy vagy
az a zöldborsófőzelék*

*nem szorulok rád
nem születtem olyanak
tudd meg hogy engem
örökbe fogantak*

*az igazi sem hozott
világra én jöttem
hagyjatok hát békén
pá én elköszöntem*

semmike válik

*születlen születtem
halál nélkül halok
csalánban csináltak
családot akarok*

*hamar nőültem
lett gyermekem négy is
jók szépek
de család az még sincs*

*megfordították már
képemet a falon
tudom elmegyek
hiába halasztom*

*vágytam a családra
ám ennek már annyi
hol a fűrészpör
a vért felitatni?*

*néha félek
így van szívem szokva
akinek nem volt
nem is lesz már soha*

*kijöttem cigizni
egy pók függ a gangon
hosszú lesz az éj
segíts kihajjalnom*

*s akik mögöttem
alszanak bémultan
rájuk vigyázz
nagyon vigyázz Uram*

F A R K A S G Á B O R

1944. június

1.

*A Rákóczi utcában működött
a vágómalom és a vágóhíd, közvetlen
mellettük a mészárszék.
Nyüzsögtek ott kora hajnaltól
napszálltáig a kofák, fuvarosok és
más egyszerű népek.*

*Apa mészáros volt. A Pázsit utcából
négy órakor indult – még sötétben –,
zsebében a munkaszolgálatos könyvvél.*

*A telepen nem volt ajánlatos
nappali fényben mutatkozni, a vágóhídon
viszont tucatnyi kéz is kevés lett volna.
Szükség volt rá, erős karja volt.*

*

*Az Arany János utcában egy ablaktalan szoba
volt a lét.*

*A hírek szerint napokon belül
a téglagyárba hurcolják, akiket
munkára lehet fogni.*

*Egyesek emberekkel teli, vasszagú
vagonokról beszélnek,
de a síneken túl elkopnak a szavak.
Kikezdi őket a közhasznú remény.*

*

*A keleti városnegyedet a Vörösmarty utcától
lezárták, és Kisfalvi Bertalan
csendőr-főtörzsőrmester, a deportálási részleg
parancsnokának irányításával*

*a gettó lakóit a gyűjtőhelyre vitték.
Asszonyok és lányok meneteltek
a Gömöri-pályaudvar felé.*

2.

*A pinceszagú félhomályba vesznek
a holnapokra szánt elgondolások
kontúrjai, mégis látni a sávot
a tető és az ég között, a kertet*

*hallani hangok roppanásaiban.
A sebbe szorult fehérlő fájdalom
kúszik a padlóra tapadt lábakon
a mellkas és a váll felé. Naívan*

*hunyorogok a csendben: megúszom talán.
Mint deszkák közt a rés a vagon falán,
lapítok. Minden levegővételnél*

*érezem, egyre fullasztóbb a szag, a por.
Állunk, a távolban lőnek valahol,
vérszaggal takar be most a vétlen szél.*

*

*Szortírozni az emlékek közt. Tárgyiasulni.
Drótokon égő sebbé, dermedt húsdarabokká
lenni. A rongyos perceken úrrá –; éjjel a deszkák
testén tolvaj az ember: lopja az álmokat, mégis
láng, apa, gyermek, éhség. Benne a lét – cafatokban.*

3.

*Bőrért bőrt ad az ember, de
az életéért mindent odaad!
Nyújtsd csak ki a kezéd, és
tedd rá csontjaira és a húsára, majd
káromol még téged!*

*

*Nem bűn túlélni, mégis gyötör
a téglagyár melletti gödör,*

*a lövések szürke visszhangja,
mint a gyermekkori birsalma*

íze, szaga és tapintása.

Ne pofázzon, hé!

Ássa csak... ássa!

*Az órát egy résen át látni,
hat húsz, füst- és testszag.*

*Végül – mikor nem mozdul semmi –
húsból, vérből és az imákból
kartoték-tartalommal lenni.*

Fecske

Hogy hol és hogyan ismerkedtek össze, arra valószínűleg egyikük sem emlékszik már. Lehetett egy ifjúsági munkaakció folyamán a Szerbián átvezető autópálya építésekor. A férfi akkor a szarajevói diákok brigádvezetője volt, a nő pedig a brigád tagja. Izmos és magas, szép, mint egy Meštrović-szobor, egy fejjel magasabb a fiúnál. De ezt akkor nem lehetett látni, mert ő volt a parancsnok, és mindenkinél magasabb volt. Azon a napon, amikor Tito meglátogatta az építkezést, vagy a következő napon, amikor az állam összes újságjának címlapján megjelent a fényképe a marsallal – mindenütt ugyanaz a kép, Miko Đurašković felvétele –, ők ketten akkor csókolóztak először.

De lehet, hogy korábban ismerték egymást. Mind a ketten a Kettes Számú Gimnáziumba jártak, de más-más osztályba, a tantermek egymás mellett voltak. Ismerniük kellett egymást. És mégsem. A lány izmos és magas volt, szép, mint egy Meštrović-szobor, és már kislány korában látszott, hogy ennek a szépségnek következménye lesz. Nagy szerencse vagy csúnya balszerencse. A fiú olyan volt, amilyen később is lesz. Kicsi, pirospozsgás és kerekded. És még nem volt parancsnok.

Talán ezért volt, hogy csak az autópályánál ismerkedtek meg.

Kézenfogva tértek vissza Szarajevóba. Mindketten élmunkás-kitüntetéssel. Ha valaki szemből látja őket, semmi különösét nem vett volna észre. De ha valaki hátulról pillantja meg őket, olyasmit látott volna, amit Szarajevóban nem látni: egy férfi és egy nő megy az utcán, és a nő egy fejjel magasabb a férfinál! Ez nagyobb meütközést keltett volna, mint az, ha két férfi vagy két nő megy kézenfogva.

De úgy tűnik, csak kevesen látták őket hátulról, mert két hónap sem telt el a munkaakció óta, még igazából őszbe sem fordult az idő, amikor ők ketten összeházasodtak. A városi ifjúsági szervezet elnöknője és a köztársaság központi bizottságának elnöke voltak a tanúk. A legmagasabb szintű menyegző volt. És szerény, ahogy akkoriban, a hatvanas évek elején még minden szerény volt.

A következő két évben gyermekeik születtek, Sanja és Slobodan. Ekkoriban mindkinek két gyermeke volt. És mindegyik gyereknek ilyen neveket adtak. Nagy fáradtsággal fogják a jövőben megkülönböztetni egymástól az összes Sanját és Slobodant.

Mikor eljött az ideje, ami Tito halála és a szarajevói téli olimpia között következett be, Sanja és Slobodan lóhalálában önállósították magukat. A lány építészetet tanult, és egy franciaországi diákcsere során megismerkedett egy idősebb férfival, hozzáment, és ott maradt. És lám, most gazdag özvegyként éledgel. A háborúig nemigen fordult meg Szarajevóban. Aztán 1993 januárjában írók, ze-

A Hárman Kartalért (Szarajevói Marlboro újratöltve) című elbeszéléskötetből, amely az Ünnepi Könyvhéten jelenik meg a Jelenkor Kiadónál.

nészek és építészek humanitárius küldöttségével jelent meg. A beszédén hallani lehetett, hogy már nem idevalósi. Mert az r-betű valahonnan a torkából jött.

Slobodan pedig Jugoszlávia-szerte, majd Németországban futballozott. Soha sehol nem jutott be az első ligába. Később edző lett. Gyerekeket edzett Nyugat-Berlinben, aztán felküzdötte magát a Bayern első csapatának segédedzőjévé. Most meg Afrikában van, ő állítja össze Mali nemzeti válogatottját. Az *Oslobodenje* közölte a fényképét, nem tudni, népviseletbe vagy katonai egyenruhába öltözött két megtermett fekete között áll Sloba, és Bosznia-Hercegovina zászlaját tartja a melle előtt.

Az emberek ezt örömmel látják. Azt pedig mondani sem kell, hogy ők ketten, az anyja meg az apja is örömmel látják. Kiváltképpen azért, mert ő is, akárcsak Sanja, eltűnt az életükből. És lehet, hogy egyikük sem jelentkezett volna újra, ha ki nem tör a háború.

Lám, valami jó a háborúban is van.

Ők ketten meg csak mosolyognak egymásra. Az asszony kávéhoz a férjének, ki tudja, hol és mennyiért vette egy feketézőtől, mert az egész városban nem kapni kávé, vagy ha mégis, akkor aranyáron, a férfi meg gyengéden kisimítja az asszony haját a homlokából, lesöpri a morzsákat a hálóingéről meg a ruhájáról, szépen meg is simogatja, nagy békeességben, miközben minden dübörög köröskörül, inganak a falak és himbálózna a csillárok, és mindenki magán kívül van a rettegéstől, csak ők ketten nincsenek magukon kívül.

És mindig tudható: ha az asszony fölkel a fotelból, a férfi le fog ülni. Ha a férfi a lakásban járkal, akkor az asszony fog a fotelba ülni. Mind a ketten figyelnek arra, hogy így legyen. Mintha mindig is figyeltek volna, és mintha mind a ketten csak ebből a figyelemből állnának.

A szomszédok, ismerősök ha jönnek, meg a rokonok is, mert valami csoda folytán Szarajevó most is tele van velük, a nenéssel és bátyókkal apai és anyai ágon, meg akikről már nem is tudni, kinek és hogyan a rokonai, aggodalmasan bólogatnak és rázzák a fejüket, nyújtogatják a nyakukat, forgatják az állukat, mintha azt ellenőriznék, nem csavarodott-e le egy kicsit a fejük. Arra gondolnak, hogy ekkora figyelemből és nyugalomból nem származhat jó. Vagy az asszony beteg, vagy a férfi. Vagy ez a háború elvette az eszüket, és úgy összegubancolta az idegeiket, mintha már nem is ők lennének.

– Allahra – mondja a férfi egyik rokona vagy rokonának férje, aki hajdan farmert árult feketén a bizományi bolt előtt –, Allahra, mind félünk, hogy ezek ketten végezni fognak magukkal!

Mert mi mást tehetnének, ha így röpködnek egymás körül, és mindent megtesznek, hogy a másiknak megkönnyítsék a háborút.

Ha nincs áram, és nincs, testvér, hónapokig, akkor az asszony neki a fény, a televízió, a szórakozás. Ha nincs víz, a férfi hoz neki vizet egészen a Sörgyártól, huszonöt literes kannákban. Vagy a markában, a tenyerében hozza a vizet, és úgy, a kezével mosdatja le.

– Lehet így? Nem lehet, de így van! És jó-e, ha úgy van, ahogy nem lehet? Sehogyan sem jó ez – adja okoskodásra a fejét az asszony unokaöccse, a háború előtt a marxizmus és a szocialista önigazgatás tanára valami faipari iskolában, ma pedig metafizikai irányultságú nagy filozófus.

Aztán megint kezdődik a nagy ágyúzás. Talán a mieink próbálnak áttörni valahol a csetnik vonalakon, és fölszabadítani a várost az ostromzár alól, azok meg a városra zúdítanak mindent, amijük csak van. És ez megint napokig tart. Éjszaka, úgy éjjel egy és hajnali öt között elcsendesedik, aztán megint előlről.

Ők ketten alighanem megint megérintik, simogatják egymást, elsimítják a hajfürtöket egymás homlokából, szedegetik a morzsát egymás ruhájáról, fölváltva fölállnak és leülnek, teszik mindazt, amit különben is tesznek, de egyszer csak elfogy a vizük. Víz nélkül vannak egy napig, kettőig. Harmadnap reggel mintha kissé csillapodna az ítéletidő, ritkulnának a robbanások, amit hallanak, az is messze van, úgyhogy a férfi fogja a két kannáját, és azt mondja:

– Elmegeyek vízért, vigyázz magadra, ne menj az ablak közelébe!

Az asszony válaszolni akar, de ő csak mosolyog:

– Mi lelt, kedvesem, talán olyan nyomoroncok vagyunk, hogy ki se tehetjük a lábunkat a házból? Emlékezz csak a munkaakcióra, akkor minden lehetséges volt, és ma is az.

Az asszony, meglehetősen emlékezett, mert hagyta elmenni.

Eltelt egy óra, nem jött, eltelt kettő, alkonyodott, korán sötétedik itt, és ő nincs.

Pánikba esett, járkált a házban, próbálta a telefont, ami már május óta nem működött, átment a szomszédba, Karamehmedovićékhoz, de Said nincs otthon, az egységével a városon kívül van, a hét végéig nem jön haza. Elkeseredett szegényke, folyt a könnye. Milka megölelte, azt mondta neki:

– Nemsokára megjön, kedveském, talán ott érte valahol az ágyúzás, vagy az orvlövészek, és behúzódtok valahová, amíg elmúlik!

– Miféle ágyúzás, hát hallod, hogy semmit sem hallani! – válaszolta, és most már sírt, mint a záporosó.

Aznap éjszaka végigjárta a szomszédokat, van-e valakinek nyugtatója. Végül akadt valami, csakhogy nyugtató-e, vagy szívgyógyszer? Bevett kettőt, de nem nyugodott meg, és egész éjszaka nem aludt.

Nincs, nem és nem jön.

Reggel felé megint mindenütt lövöldöztek. Úgy látszott, vége a világnak. Úgy látszott, jönnek a csetnikek, és mindenkit lemészárolnak. De még azt is könnyebben viselte volna, mint azt, hogy a férje nincs. És soha többé nem lesz. Egyre ez járt az eszében: nem lesz soha többé. Talán így is lesz.

A mesélésben és az életben itt az ideje, hogy visszatérjünk arra, ami azelőtt volt, ami soha nem is múlt el. Hogy visszatérjünk arra, miért menekültek el tőlük olyan löhalálában a gyerekeik. (Talán a kor volt olyan: a gyerekek abban az optimista korban elmenekültek otthonról, hogy önállósítsák magukat és nagy emberek legyenek.) És ahhoz, ami ezt megelőzte, ami volt és ami így ma is van, mióta együtt, kézenfogva visszatértek az autópálya építkezéséről 1961-ben.

Miközben a lányt kíséri a Tito utcán, aztán a Vasa Miskinen, el a Slatko Čošé mellett, át a Baščaršiján, lábujjhegyen jár, mint egy balett-táncos, és a nyakát nyújtogatja, mint egy zsiráf. Ez fárasztó.

Tart azoktól, akik hátulról vagy oldalról közelednek. Őket nem tévesztheti meg.

Megkéri Miko Đuraškovićot, hogy nagyítsa ki neki azt a fényképet Tito elvtárrsal. Elviszi bekereteztetni a Centrallal szemközti üzletbe. Ott ül Mihačević tanító. Nézi őt meg a fényképet. Cinikusan.

Az asszony majd éjszakákon át a bekeretezett képet nézi. Első, második, harmadik éjszaka. Ez harminc évvel később lesz.

Az első hónapokban a fiú szüleinél laktak. Suttogva beszélgettek. A viták akkor kezdődtek, amikor saját lakásba költöztek. Visszhangzottak az üres falak. A lány neheztelt a fiúra. A fiú neheztelt a lányra. Egyikük sem emlékszik, miért. A fiú lábujjhegyre állt. A lány föléje magasodott, mint kondorkeselyű az Andok fölé. Mint az a kőasszony, amelyik a világosságot tartja a feje fölé a Nemzeti Bank előtt.

Az egyszer elkezdett veszekedés éveig, évtizedekig nem fog véget érni. Megszületnek a gyerekek, az öregek meghalnak. A férfi halad fölfelé a párt- és állami ranglétrán, de sohasem olyan magasra, hogy a saját sorsa és a város sorsa fölé kapaszkodjon. Mindig helyi vezető marad. Az asszony lesz a hibás ezért. Vagy nem. Körülöttük birodalmak omlanak össze, a hamuból újak, még nagyobbak és gonoszabbak támadnak. Kitör és elmúlik a vietnami háború. A nagy olajválság. A kubai válság, a huzakodás a berlini fal miatt és Csehszlovákia szovjet megszállása. Tito szabadjára engedi, aztán váratlanul elnyomja a horvátokat. Aztán lecsap a szerbekre. A világban olyan történelmi folyamatok zajlanak, amelyek meghaladják a rövid emberi életet. A föld alatt olyan geológiai és tektonikai folyamatok zajlanak, amelyek meghaladják a rövid emberi történelmet, és benne a szempillantásnál is rövidebb emberi életeteket. A veszekedésük viszont hosszabb volt, mint az élet.

– Menjetez szét, gyerekek, nincs értelme ennek! – mondta a halála előtt egy vasárnap az anyós, a férfi anyja.

De hiába. A veszekedés miatt nem hallgathattak rá.

Nem, egyikük sem vette észre: a gyerekeik azért menekültek el, hogy ne kelljen hallgatniuk őket. Ha észre is vettek valamit, akkor sem tehettek semmit. Vagy nem is akartak. Ez volt az életük, az ő módszerük az együttélésre. Ez a módszer különbözött más módszerektől, de ki tudná azt mondani, hogy ez helyes, amaz meg nem?

Utoljára azon a Képviselőház előtti tüntetésen veszekedtek, 1992. április ötödikén. Másnap becsapódtak az első gránátok, és köztük beállt a béke. És olyan figyelmesség egymás iránt, amilyen más párok között nem létezett. Ahogy mások között olyan veszekedések sem voltak. Aki ezt nem látta és nem hallotta, el sem tudja képzelni. A történet sem tudja tökéletesen elmesélni.

Miután három éjszaka le sem hunyta a szemét, örülten a kétségbeeséstől és a bánattól, ami mindenkire átragadt, áthatolt a falakon és azzal fenyegetett, hogy az egész kerületet, talán a várost is gyászba borítja, sikerült rádión kapcsolatba lépni Said Karamahmedovićsal. Isten tudja, hol találtak rá, a Treskavicán, Vitezben, Mostarban, és Isten tudja, mi mindent mondhattak, hazudhattak, fantáziálhattak neki, és mi mindennel fenyegetőzhettek, ki mindenkit vezethettek félre, míg Said meg nem mondta, kihez forduljanak a rendőrségen.

El is mentek ahhoz, akihez kellett.

Az nem volt biztos benne, hogy három nap és három éjszaka után még él az a férfi, mert ott, ahol lennie kellett, nagy szerencsére volt szükség ahhoz, hogy ennyi idő után még életben legyen.

– Jaj, jaj, ezt nem mondhatjuk meg neki – jajongott Gordana, ahogy elhagyták a rendőrség épületét. És nem mondták meg neki, mit mondott az az ember.

De még aznap este küldönc érkezett. Humanitárius segélycsomagot hozott a rendőrségről, drágát, amerikai, meg egy hírt:

– Él biza, Cacónál ássa az árkot!

A Sörgyárnál szedték össze, és föl vitték a hegyre, a Trebević alá. De mit kezdenek egy öregemberrel, egy köztisztviselőben álló és ismert nyugdíjossal? Nohát, Caco pont az ilyeneket kedveli. Nincsenek nála köztisztviselőben állók és ismertek, hanem csak gyerekek, áss a szabadságért! Annyit összeszedett már az utcáról, a lakásukból, a vízért vagy segélycsomagért sorbanállók közül, hogy egész Szarajevót körülárasztotta volna. Ez a vicc járta: melyik két földi létesítmény látható a világtérképen? A kínai nagy fal és Caco árka. Jó, mi?

Az asszonyt nem tudják megnevetetni. De azért örül. Most már tudja, hogy a férje él és jól van. Fölmenne kiszabadítani. Ha megmondaná Topalović parancsnoknak, merthogy így szólítják – Topalović parancsnok, ha megmondaná, kicsoda a férje, és mit tett ezért a városért, ezért az országért és ezért a Jugoszláviáért, a parancsnok biztosan szabadon engedné.

– Hogy vagy képes, ember, elhajtani árkot ázni egy öregembert, aki autópályát épített Szerbián keresztül? Egy egész autópályát! – mondja, és az ujját forgatja a halántékánál.

Ezen a negyedik éjszakán aludt is egy keveset.

És arról a fecskéről álmodott. A madárról. Amelyiknek olyan villás farka van. Csak repked egy derült nyári napon. Repked, ahogy a fecskék szoktak, egy kicsit balra, egy kicsit jobbra, aztán hirtelen lecsap, mintha már nem is fecske volna, hanem valami ragadozó madár. Mintha nem is madár lenne, hanem valami más. És ahogy lecsap, ő álmában meglátja a férjét, aki ás. Rettentően lefogyott a három nap alatt! Ás, és nem látja a madarat. Mondja neki álmában: nézd a fecskét! De nem hallja. Csak egy pillanatra emeli föl a fejét, és ahogy fölemeli, a fecske átüti a homlokát, átmegy a fején, és kirepül a másik oldalon.

Erre fölébredt. Mérgesen és zsémbesen, amiért a férje nem hallotta, hogy beszél hozzá.

Dél körül jött a hír, hogy odaveszett.

Aznap este szállítják a tetet a halottasházba.

Ott akarta megvárni, nem hagyta magát lebeszélni. Nem érdekelte, hogy megint lövöldöznek. Said ment el vele, pedig aznap délután jött vissza a terepről, senki más nem volt hajlandó. Nem fog odaveszni egy halott miatt. Egy élő miatt még csak-csak.

Álltak és vártak.

Az asszony nyugodtan viselkedett. Nem sírt, pedig mindenki azt hitte, fog. Said is azt gondolta, hogy egyszer csak eltörik, szétfolyik, mint amikor egy tejesköcsög szétcsattan a betonon.

De semmi.

Ha kérdezett tőle valamit, válaszolt.

Elmúlt tíz óra, réges-rég kijárási tilalom volt, amikor a halottasház előtt felbukant egy sárga Volkswagen Caddy, körös-körül golyó ütötte lyukakkal, a szélvédő kivételével kitért ablakkal.

Ketten ugrottak ki belőle összevissza egyenruhában, és a csomagtartóból három testet dobtak ki a betonra, külön-külön terepszínű sátorlapba csavarva.

Úgy dobták le őket, mint a savanyítani való káposztával teli zsákokat.

Said rájuk ordított, gondolva, hogy ezzel megvédi az asszonyt.

– Nem lesz semmi bajuk – felelt neki egy sötét bőrű, fekete szakállú ötvenes férfi, a szeme kék volt, mint Tito elvtársé.

Ilyennek látta őket, és elmesélte. Mi pedig továbbadjuk, még ha elrontja is a történetünket, egyszerűen csak azért, mert ez az igazság, és mert pontosan így volt.

Az első sátorlapban, amikor kibontották, egy lány volt, a fél feje hiányzott, nyitva volt a szeme.

– Túl sok szem! – mondta, amikor elmesélte.

A második sátorlapban egy felszakított mellkasú fiatalember volt. Meglepetten nézte, mintha Istent látná.

Mikor a harmadik sátorlapot bontották ki, remegett a keze, mert tudta, hogy ez ő lehet.

De csak a keze, semmi más. Mintha megragadták volna a lelkét, és nem engedték volna elröppenni. A galamblelkét.

A férje szeme csukva volt. A homlokán volt egy lyuk. Ott ment át a fecske.

CSORDÁS GÁBOR fordítása

Az öcömböc

Aznap, amikor a légpárnás eltűnt, olyan sűrű, ragacsos eső zúdult le a kikötővárosra, mintha egy koszos, vastag ponyvát borítottak volna ránk.

Zúgó fejjel eszméltünk az órákig tartó, bágyasztó, hideg felhőszakadásból. Amikor Varangy kollégával végre kidugtuk a fejünket a hajóházból, neki az első dolga az volt, hogy felhúzza a táplít, ami egy hosszú farúdon lógott a zavaros vízfelszín felett pár lépésnyire a hajóház bejáratától.

Ilyenkor feljönnek a nagy dögök, mondta, mohón húzva a kötelet, de a hálóban sokadik próbálkozásra is csak apró kis nyűszerű lények tekergöztek.

Akkor még nem tudtuk, hogy eltűnt a légpárnás, amelynek a kiszolgálása volt az egyetlen feladatunk. Mindennap hajnali négykor indult útnak a Nagymocsáron át a szárazföld felé, fedélzetén tízfős legénységével, hogy délelőtt tízenegyre visszatérjen, megpakolva súlyos, gondosan lezárt ládákkal. Délután kettőkor ismét útnak indult, hogy este kilencre befusson a kikötőbe, ismét kirakodjon, és hajnali négyig ott pihenjen a hajóház mellett, leeresztett légpárnákkal, mint egy kifulladt óriás.

Jól emlékeztem arra a pillanatra, amikor először láttam, ahogy iszonyú robajjal, fújtatva puffad keményre a légpárnás masszív, fekete szoknyája, hogy billegve a magasba emelje a felépítményt a hatalmas légcsavarokkal. Mintha csak egy baljós álom lenne, ami mégis olyan kellemesen birizgálja a fantáziát, hogy az ember nem akarja elereszteni.

Erről a benyomásomról persze nem beszéltem Varangynak. Idegesen horkantott volna csak, jelezve, nem lenne jó kockázatni, hogy ilyen beszéddel magunkra vonjuk a Főparancsnokság figyelmét.

Mivel a légpárnás kiszolgálása volt a feladatunk, közvetlenül a Főparancsnokság felügyelete alá tartoztunk. Varangy mindent megtett, hogy a Főparancsnokság a létezését se vegye észre, és soha nem ejtette ki a száján azt a szót, hogy Főparancsnok.

Pedig nem lehetett megkerülni, hogy az ember a Főparancsnokról beszéljen, mert a Főparancsnok a kikötőváros teljhatalmú ura volt. A kikötőváros állam volt az államban, habár mi nem igazán tudtuk, hogy az az állam, ami a kikötővároson túl van, milyen jelentőséggel bír. A kikötőváros szárazföldi határát a Főparancsnokság tartotta lezárva, a másikat pedig a Nagymocsár. Csak a légpárnással lehetett kijutni, mi pedig soha nem tehattük a lábunkat a légpárnás fedélzetére.

Az első hibát akkor követtem el, amikor Varangynak elmondtam, hogy én úgy tudom, az ilyen mocskos esők után az óriásharcsa jön elsőként a felszín közelébe.

Elmondtam neki, hogy az óriásharcsa feje rücskös, mint egy viharok tépázta hegyorom, a szája félelmetesen hatalmasra nyílik, a szeme sötétben világít, és aki megpillantja, azonnal megöszül. A látványa úgy megszedíti az áldozatait, hogy

azok magatehetetlenül zuhannak bele a vízbe, ő pedig villámgyorsan lerántja őket a mélybe, és eltűnik, mint egy pokoli jelenés.

Nem kérdezte, honnan tudom mindezt, csak vetett felém egy szúrós pillantást, és kiköpött.

A vihar délután csapott le ránk, nem sokkal a légpárnás kifutása után, és amikor estére lecsillapodott, halkan sístergő csend borult a tájra, mint amikor titokzatos mélységből sejlik fel a rothadás nesze.

Ekkoriban már sokat gondolkodtam azon, megrothadhat-e egy táj úgy, akár egy alma.

A Főparancsnokság emberei este tizenegy körül érkeztek. Varanggyal bent ültünk a hajóház előcsarnokában, a neonok lágyan simogató fényében, és némán várakoztunk. Három fiatal, vékony, inas testű férfi lépett be az épületbe, csillogó, patyolattiszta esőkabátban, fényesre suvikszolt félcipőben. Sápadt, kemény arcuk volt, hideg, érzéketlen szemük, és pattogva beszéltek. Azt mondták, a légpárnás egyelőre nem tér vissza a kikötőbe, de mi nem mozdulhatunk el innen. A Főparancsnokság intézkedik, tették hozzá, és nekünk készenlétben kell állnunk. Értetjük-e, mit mondanak, kérdezték robotszerű merevséggel, mire mi bólintottunk.

Vajon miért beszéltem aznap éjszaka Varangynak az álmaimról? Az álmok akarták így, nem én.

A gyerekkori álmaimra már nem emlékeztem. Ahogy a Nagymocsár egyre csak terjeszkedett, úgy szorultak vissza a kikötőváros lakóinak az álmai. A Főparancsnokság egy napon, amikor a szokásosnál is sűrűbb és bűdösebb gázfelhők sodródtak a Nagymocsártól a város fölé, kihirdette a rendkívüli állapotot, és magához ragadta a hatalmat. Azt mondták, ideiglenes, de mi mind tudtuk, hogy életfogytig szól.

A Főparancsnok, akinek a nevét senki nem ismerte, és aki soha nem lépett ki a nyilvánosság elé, formálisan meghagyta a civil hatóságokat, de minden valós jogkört átvett tőlük, és a rendkívüli állapot az ő szavával lett egyenlő.

Soha nem voltam benne biztos, hogy csak egy Főparancsnok van, és hogy ez a poszt egyáltalán valós emberi lényt takar-e, de ez nem is volt lényeges. Az volt a lényeges, hogy senki nem kérdőjelezte meg a Főparancsnok hatalmát.

A rendkívüli állapot nem kedvez az álmoknak, a kikötővárosban józanságnak és éberségnek kell uralkodnia, így szólt a Főparancsnokság hivatalos közleménye. Az a hír járta, hogy akiről kiderült, hogy álmodott, azt szigorú kezelésnek vetették alá, amíg nem sikerült az álmaikat teljesen elsorvasztani. Ennek a kezelésnek a részletei legalább olyan titkosak voltak, mint az elhallgatott álmok. Beszéltek ugyanis arról, hogy vannak, akik nem jelentik, ha álmodnak. Sokáig nem hittem ennek a szóbeszédnek; egészen addig, amíg el nem kezdtem álmodni. Akkortól már tudtam, hogy nem én mondom meg, mennyit árulok el az álmaimról, hanem maguk az álmaim.

Miután a Főparancsnokság emberei közölték velünk, hogy a légpárnás nem tér vissza, majd távoztak, Varanggyal az utasításuknak megfelelően ott maradtunk a hajóházban, dologtalanul. Arról beszéltem Varangynak, én a légpárnást mindig egy nagy rovarnak képzeltem magamban, és amikor a Főparancsnokság emberei azt mondták, egyelőre nem tér vissza a kikötőbe, az a kép villant fel előttem, ahogy a légcsavarjaival küszködve a felszínen maradásért fuldokol valahol a Nagymocsár közepén.

Varangy horkantott egyet és elfordult tőlem, mint aki nem kíváncsi ilyen beszédre.

A légpárnás legénységét jól ismertük, de ritkán ereszkedtek le odáig, hogy szóba álljanak velünk. Főleg, ha Müller volt a kapitány, ő olyasféle volt, mint a Főparancsnokság emberei, akik meghozták a légpárnás eltűnésének híret. Rideg, robotszerű, mosolytalan ember. Ha Bezák kapitány szolgált, az teljesen más volt, ő néha még táplizni is leállt velünk. Együtt bosszankodtunk, amikor nem fogtunk semmit, pedig mindannyian jól tudtuk, hogy itt soha senki nem fog semmit, legfeljebb apró, undorító, nyűszerű lényeket.

Volt, hogy víziborjút fogtunk, ami kifejezetten veszélyes volt. Varangytól tudtam, hogy így hívják, víziborjúnak. Olyan volt, mint egy nyúlánk, gyíkszerű, félig haltestű béka, és Varangy azt mondta, ha hozzáérünk, azonnal lerakhatja ránk az ikráit, amelyek bejutnak a pórusainkon át a testünkbe, és ahogy a kis víziborjúk növekednek, elevenen szétrágnak belülről.

Bezák kapitány azt állította, ez dajkamese. Ő a tudomány embere volt, és sokszor beszélt arról, milyen fontos, hogy mi itt a kikötővárosban ne hagyjuk elompulni az agyunkat. A Nagymocsár ugyanis ezt csinálja: az elménket támadja, mert be akar kebelezeni, és ha elveszi a józan eszünket, már nyert ügye van. A Nagymocsár mindent fel akar falni, mondta Bezák. Ő mégis szerette a Nagymocsarat. Sokszor mondta, hogy szeret kiülni a hajóház mellé bágyadt őszi estéken, és hallgatni a Nagymocsár fáradhatatlan fortyogását. Érdekesnek találtam, hogy őszi estéket emlegetett, miközben a kikötővárosban senki nem különböztette meg az évszakokat. Nem is lehetett: az év minden napján ugyanolyan volt minden. Ugyanolyan változékony. Bármikor eshetett, havazhatott, és lecsaphatott a hőség. Ezt is a Nagymocsár okozta, magyarázta Bezák kapitány, de ha meg akarjuk őrizni az ép eszünket, meg kell tartanunk a hitünket az évszakok körforgásában. Neki a konyhájában ott függ egy régi naptár, még a rendkívüli állapot előtti időkből. Olyan neki az a naptár, mint egykor a Biblia volt a keresztényeknek. Az a naptár segít megtartani a hitét, hogy egyszer még visszatérhet a hideg tél, a meleg nyár, a bimbózó tavasz és a hervadó ősz.

Bezák kapitány szépen beszélt velünk. A legénység többi tagja inkább csak ugráltatott minket. Sikáltatták a fedélzetet, takarították a hajóházat, elszalasztottak cigiért és piáért. Pedig a mi dolgunk elsősorban az lett volna, hogy tisztán tartsuk a kikötőt, rögzítsük a légpárnást, vigyázzunk rá, amikor a kikötőben pihen, felügyeljük a biztonságos kihajózást és kikötést. Ezt tisztességgel elvégeztük, de a légpárnás legénységét ez nem érdekelte.

Mégis bírtuk őket, a durva vicceiket, a turházásukat, a kedélyes, bődületes fingásaikat, amikbe beleremegett a hajóház. Szerettünk velük cigiben snapszerozni az esti kikötés után, ami nemegyszer véres bunyókba torkollott. Azt gondoltam, hogy különösen Varangynak jelent sokat, amikor foglalkoznak vele, amikor oldalba vágják, seggbe rúgják, megszórják néhány kokival. Ilyenkor elhitte, hogy létezik.

Varangyot nagyon letörte a légpárnás eltűnésének híre. Talán ezért árultam el neki, hogy szoktam álmodni. Abban bízam, elhiszi nekem, hogy nem csak az erőszak révén élheti át a létezés mámorát. Ugyanerre jó az álom is.

Nem mindjárt az első nap árultam el neki. Vártam néhány napot, hátha javul a hangulata, de Varangy egyre mogorvább és zavartabb lett. Hiába kérdeztem

tőle bármit, csak halkán makogott, mintha állandóan taccsrészeg lenne. Pedig csak a szokásos mennyiségű bort itta, ami enyhe lebegésben szokta tartani.

Nem gondolkodtam túl sokat a dolgon, amihez az is kellett, hogy megint a légpárnással álmodjak. Ugyanazt a képet láttam, ami korábban megjelent előttem a rovarként fuldokló járműről, csak hogy az álom ezzel nem ért véget. Megjelent benne a víziember, aki az álomban az öcömböc névre hallgatott. Egy ócskának tűnő, de jó vízfekvésű ladikkal közlekedett, és egyszerűen beállt vele a légpárnás útjába. Nem mutatták ki a radarok, nem vette észre a legénység, és a légpárnás szoknyája szétduzzant, amikor elsodorta a csónakot, az öcömböc pedig, aki egy aprócska, rusnya, de szilaj erejű öregember volt, lerántotta magával a Nagymocsár mélyére az egész nagy hajót. Aki kidugta a fejét, azt a víz alól felbukkanó öcömböc lehúzta a felszín alá.

Nem először láttam ezt az álmot, de csak akkor emlékeztem vissza a korábbi álmaimra, amikor elmondtam Varangynak, mit álmodtam.

Hozzátettem, hogy tudom, az álmaim szereplői ki-be járnak az elméből. Átlépnek a valóságba, majd visszaosonnak az álmaimba. Így lehetett ez az öcömböccel is. Az én álomból szabadulhatott el. Persze ezzel nem tudok mit kezdeni. Nem tudom, honnan jött, és nem tudom megparancsolni neki, hogy maradjon veszteg.

Varangy tátott szájjal hallgatott, talán még a nyála is elcseppent. Nem tudtam eldönteni, elhitt-e bármit abból, amit mondtam neki.

Az állampolgári kötelességét viszont teljesítette. Csak a feleségét szokta felhívni naponta egyszer, de láttam, hogy miután aznap letette a kagylót a közös irodában, amelynek nem volt ajtaja, még egyszer tárcsázni kezdett. Akkor már sejtettem, mi vár rám, de egy szóval sem említettem a dolgot Varangynak. Ő sem említett semmit.

A Főparancsnokság emberei másnap reggel megjelentek a hajóházban, és magukkal vittek. Varangy némán nézte a jelenetet, a tekintetében nem láttam sem bocsánatkérő alázatot, sem gőgös megvetést, csak a szokásos semleges bárgyúságot.

Nem tudtam megállapítani, ugyanezek az emberek jártak-e nálunk napokkal ezelőtt, de akár ők is lehetek. A sötét ablakú katonai terepjáróban egyikük melém ült a hátsó ülésre. Egyetlen kérdést tett fel útközben: beszéltem-e másnak is az álmaimról. Ő volt az egyetlen, válaszoltam.

Az épület, ahova vittek, olyan volt, mint egy használaton kívüli vasútállomás. Bevezettek egy szűkös, dohos levegőjű irodába, ahol a kosztól merev egyenruhák heverték szanaszét az összevissza dobált, megviselt kartondobozokon. Egy kopottas hokedlire ültettek, és ők is ugyanilyen hokedliken foglaltak helyet körülöttem.

Kiderült, hogy rémhírterjesztéssel vádolnak, súlyosbító körülményként pedig azt nevezték meg, hogy álomszerű látomásokra támaszkodva adtam elő kitalált történeteimet. Ezt a tényállást a rendkívüli állapot bevezetése után iktatták be a büntető törvénykönyvbe.

Azt kérdezték, meg tudom-e magyarázni, miért állítom azt, hogy álmokat látok.

Meg, válaszoltam.

Annának hívták, aki miatt elkezdtem álmodni.

A szüleim földtúrók voltak, amikor még létezett ilyen emberfajta a kikötővárosban. Nem voltak buta emberek, és ezt leginkább abból tudtam, hogy tisztában voltak a földtúró lét legfőbb igazságával: aki teheti, hagyja maga mögött ezt az életmódot. Amikor felfigyeltek rá, hogy érdekelnek a betűk és a könyvek, mindenüket pénzzé téve tanulni küldtek. Annak már nem tudtak örülni, hogy bekerültem az Akadémiára: nem sokkal korábban lettek végleg munkanélküliek, és pár hét különbséggel mindketten belehaltak a semmittevés nyomorúságába. A Nagymocsár akkorra felzabált minden szántóföldet a kikötőváros határában, és a földtúrók mind hasonlóan jártak: megnyomorodtak, éhen haltak, és kivesztek, mint egy állatfaj, amelynek elvették az élőhelyét.

Az Akadémia akkor már a Főparancsnokság irányítása alatt állt, de volt egy hely, amelyet nem érintett a rendkívüli állapot: a könyvtár. Ide vettem be magam, és itt láthatatlanná tudtam válni. A Főparancsnokság fenntartotta ugyan a könyvtárat, és a civilek számára sem tiltotta a használatát, de olyan bonyolult regisztrációs eljárást vezettek be, hogy gyakorlatilag senki nem juthatott be, ha nem volt alkalmazott. Így aztán túl sok dolgunk nem volt. Rendszereztek a könyveket, ellenőrizték a katalógusokat, de senki nem tudta igazán számonkérni rajtunk a munkánk eredményét. Ez volt számomra a szabadság legmagasabb foka.

Eleinte habzsolva olvastam mindent, ami élém került, regényfolyamokat, a filozófia klasszikusait, monumentális elbeszélő költeményeket és könyvdramákat. Egy idő után megcsömöröltem a rám zúduló, mérhetetlen kincsektől, és hiába bukkantam rá egyre-másra azokra a meghatározó művekre, amelyekről azelőtt úgy hittem, megváltoztatják majd az életemet, képtelen voltam néhány sornál többet befogadni belőlük.

Akkor érkezett meg a könyvtárba Anna. Egy fiatal, törekeny szőke lány, talán még csak nem is szép, legalábbis nem úgy szép, hogy az ember minden sejtjét bizsergetni kezdi. Csak a szeme volt igazán szép, amiben reszkető szomorúságot láttam, és ez nem hagyott nyugodni.

Nyugdíjba ment az egyik idősebb kolléganő, mondták a többiek, és Anna a helyére érkezett. Rám bízták, vezessem őt körbe és tanítsam be.

Anna a szomorúságtól reszkető tekintettel nézett rám, és én nem bírtam megszólalni.

Ismét elkezdtem olvasni, méghozzá a véletlenről. Csak olyan könyvek akadtak a kezembe, amelyek azt bizonygatták, nincs előre meghatározottság, nincs sors, csak egymásba kulcsolódó véletlenek beláthatatlan szövevénye, és ebben a szövevényben van elrejtve mindannyiunk élete. Az egyik szerző azt állította, több évtizeden keresztül végzett baktériumkísérleteken mutatták ki, hogy még ha talán van is az evolúciónak meghatározott iránya, a végső szót a véletlen mondja ki. Egy másik tudós a rákos sejteket vizsgálva jutott hasonló következtetésre. Egy evolúciókutató egyenesen azt állapította meg, ha újrajátszanák az evolúciót, mint egy magnószalagot, alighanem minden másképp lenne. További szerzők mindebből oda lyukadtak ki, hogy egy jéghideg, üres világegyetemben sodródunk céltalanul az ismeretlen felé.

Hiszen ez a Nagymocsárról szól, gondoltam. Az ősleves jutott eszembe, az a fortyogó massa, amelyből valahogy kialakult az élet. A Nagymocsár is egy ilyen ősleves, és talán valami teljesen új születik belőle, miután minden régít elpusztított.

Egyetlen dolog miatt bizonytalanodtam el, és az Anna volt. Habár azt elfogadtam, hogy a véletlen hozta őt az utamba, de azt már nem, hogy a véletlen elsodorhatja mellőlem a fagyos semmibe.

Soha nem csináltam még ilyet azelőtt: ajándékokkal halmoztam el őt, még olyan virágokat is beszereztem, amiket a kikötővárosba csak a légpárnás szállított, és a fél fizetésem ráment egy-egy szál tulipánra vagy hortenziára. Anna egykedvűen fogadta a közeledésemet, fátyolos kedvességgel válaszolgatott a suta kérdéseimre, és amikor megpróbáltam megérinteni, úgy nézett a kezemre, mintha egy légy szállt volna rá.

Aznap is mocskos, pusztító eső zúdult le a kikötővárosra, és Anna zaklatotabb volt, mint addig bármikor. Korábban szedelőzködni kezdett, mint én, de amikor odaértem az ajtóba, ő még mindig ott ácsorgott, kabátban, a kezében esernyővel, bénultan. Velem jönnél, kérdezte kislányosan remegő hangon. Akkortól minden estémet a szobájában töltöttem, amit egy négyszobás lakótelepi lakásban bérelt, messze a könyvtártól, a kikötőváros szélén, egy ipartelep szomszédságában, ahol a talaj láthatatlan réseiből halványsárga gázcsíkok nyúltak az ég felé.

Azon a tíz négyzetméteren sokkal élénkebb volt, mint amilyennek a könyvtárban megismertem. Kiderült, hogy a lépellenesekhez sorolja magát. Hallottam már erről a csoportról, de nem tudtam, nem csak afféle üres szóbeszéd-e. A lépellenesek nem ismerték el a Főparancsnokság teljhatalmát, és afféle régimódi anarchistákként azt vallották, önszerveződés útján kell új társadalmat építeni. Ami ennél is fontosabb volt viszont, hogy elutasították a Nagymocsár felsőbbrendűségét. Úgy gondolták, harcolni kell a Nagymocsár ellen. Nem szabad hagyni tovább terjeszkedni sem a Nagymocsarat, sem a túliparosodott városokat. Ha jól értettem, amit Anna magyarázott, a lépellenesek úgy tartották, a Nagymocsár az emberi mohóság terméke, és a legfontosabb, hogy az emberi önzőségnek, kapzsiságnak, falánkságnak és bírvágnak gátat szabjunk. Ha ez sikerül, szinte magától jóra fordul körülöttünk minden.

Homályba veszett, ki alapította a lépellenesek mozgalmát, és Anna azt bizonygatta, ennek semmi jelentősége. A röpirataik, kiáltványaik, brosrúráik, újságjaik és könyveik mind szerző nélkül jelentek meg, mert úgy vallották, a szerzői név a pusztító hübrisz legfőbb kiteljesedése.

Anna azért vállalt munkát a könyvtárban, hogy az itt szerzett tudását felhasználhassa a mozgalom javára. Tudta azt is, hogy a könyvtár egy kis sziget, amelyre nem terjed ki a Főparancsnokság hatalma. Olykor úgy tűnt számomra, kényelmetlennek érzi, hogy a velem való kapcsolata hátráltatja a mozgalom számára végzett munkájában.

Több mint egy évvel azután, hogy Anna először elhívott magához, felvetettem, hogy csináljunk gyereket. Anna először úgy tett, mint aki nem hallja, amit mondtam; én pedig nem erőltettem a dolgot. Később csak óvatos jelzések formájában emlegettem fel a témát, Anna pedig vagy nem vett rólam tudomást, vagy könnyeden – amely könnyedség mögött nehézkes görcsösséget véltem felfedezni – hárított.

Aztán eljött az a nap is, amikor Anna színt vallott. Egy hideg hajnalon feküdünk a szűk ágyacskáján a szobája sötétjében, amikor kibökte, hogy lehetetlen. Lehetetlen, hogy neki gyereke legyen. Nem hozhat világra egy ártatlan, törékeny, gyámoltalan újszülöttet a Nagymocsár partján, egy pusztulásra ítélt, meg-

nyomorodott városban, ahol mindent átítatnak a méreganyagok, ahol az emberek ki vannak szolgáltatva egy romboló hatalomnak. Az én elméletem a véletlenről, mondta, így, hogy az én elméletem, pedig jól tudta, hogy ezt az elméletet nem én alkottam meg, hanem száz meg száz tudós elme, szóval a véletlen hatalmáról szóló elmélet szerinte önáltatás. Nem azt állítja, hogy a Nagymocsárnak tudata van, ami előre meghatározná a mi jövőnket, nem, illyesmiben nem hisz, és illyesmit nem állít a lépellenesek mozgalma sem, ám abban is biztos, hogy végzetes hiba lenne feladni minden felelősségünket, és a véletlen hóbortos hatalmára bízni a jövőt. Nem, ő erre képtelen. A lemondás az, ami egyedül megválthat bennünket, mondta, és a hangját soha nem éreztem még ennyire szenvedélyesnek, ugyanakkor szenvedéstelinek, a gyerekeknek azzal tesszük a legnagyobb szívességet, ha saját önző bírvágyunkat legyűrve nem adunk neki életet.

Megrökönyödtem. Felültem az ágyában, és kiszáradt szájjal kérdeztem, vajon nem ez-e az igazi önzőség. Egy elmélet kedvéért megtagadni egy életet.

Indulatosan reagált, néztek csak körül, mondta, nézzem ezt az egész borzalmat, hiszen most is kaparja a torkunkat a Nagymocsár kigőzölgése, ez ölte meg az álmainkat, az egészséges vágyakat, és mi ezt az élőhalotti létet akarnánk továbbörökíteni. Nem megtagadunk egy életet, ha nem lesz gyerekünks, hanem megmentünk egy bolygó lelket attól, hogy egy elevenen rothadó testbe zárjuk.

Feldúltan távoztam a lakásból, gyalog vágtam át a kihalt, éjszakai lakótelepen, ahol egy-egy ablakban maszatos fényfoltok világítottak, innen-onnan elfojtott csörömpölés nesze hallatszott, ahogy talán patkányok surrantak tova a szét-szóródott szemétkupacok között, és elszórtan egy-egy káromkodás elharapott foszlányai szálltak a levegőben.

Aznap éjjel semennyit nem aludtam. Anna szavai visszhangoztak a fejemben. Újabb és újabb érveket kerestem, amelyekkel másnap szembesíthetem, közben pedig a szívemhez kapkodtam, mert úgy éreztem, egy kíméletlen kéz pokoli erővel szorongatja a mellkasom.

Másnap Anna nem jött be a könyvtárba. Megjelentek viszont a Főparancsnokság emberei. Olyanok voltak, mint maguk, tőlem akár maguk is lehettek. A lépellenes mozgalom után nyomoztak, és minden könyvtári alkalmazottat kihallgattak, mert azt gyanították, a mozgalom beszivárgott közénk.

Persze nem mondtam egy szót sem Annáról. Azt állították, tudnak a kapcsolatunkról, mire én vállat vontam, hogy talán a szerelmet még nem tiltották be ebben a városban. Hideg meghökkenéssel fogadták ezt a mondatomat, és követelték, hogy számoljak be a beszélgetéseink legapróbb részleteiről. Elmeséltem nekik, hogy arról szoktunk vitatkozni, a véletlen előbbre való-e a jósnágnál.

Anna többé nem tette be a lábát a könyvtárba, amelyet viszont csak néhány hónappal később zártak be. Először aznap éjszaka álmodtam a gyerekekkel, amikor a Főparancsnokság emberei felbukkantak. Annát ragyogó édesanyaként láttam viszont az álmomban, akinek semmi köze nem volt a lépellenesekhez. Egy rózsaszín kislányt tartott a karjai között. Én is felvettem: súlytalan volt, mint egy kismadár.

Simone lett a neve; arról a német filozófusról neveztük el, aki azt írta, a szépség a véletlennek és a jónak egymásra találása. Anna találta ki ezt a nevet, ez a filozófus az ő kedves szerzője volt az álmomban, és sokat idézgette tőle azt is, ne az legyen a cél, hogy ne szenvedjünk, hanem az, hogy ne rontson meg a szenvedés.

Amikor a kislányunk sírt, arra emlékeztetett bennünket, tudja, hogy a szenvedés kiszolgáltatottja, nekünk pedig értelmet kell adnunk ennek a szenvedésnek. A szeretetünkkel tudunk neki értelmet adni, amivel hozzá fordulunk, és amivel a világot otthonossá tesszük neki.

Izzadságban úszva ébredtem reggelente, és kóválygó fejjel mentem be a könyvtárba. Nem értettem, mi történik velem. Nem tudtam eldönteni, azért kezdtem-e el álmodni, mert annyira nem akartam ebben a világban élni, hogy egy másikat teremtettem az elmemben, vagy azért, mert nem tudtam legyőzni e világi vágyaimat. Erre a kérdésemre nem remélhettem választ, közben viszont az álmaim olyan intenzívvé váltak, hogy úgy tűnt, kilépnek a kereteik közül, és Simone egyszer csak belép a hús-vér teremtmények sorába.

A Főparancsnokság nyomozása néhány hónap múlva véget ért. Megállapították, hogy a könyvtár a Főparancsnokság ellen lázadó veszedelmes mozgalom melegágya lett, ezért további intézkedésig fel kell függeszteniük a működését. Az alkalmazottakat, akik nem kapcsolódtak be a mozgalom tevékenységébe, nem éri semmilyen retorzió, közölték abban az aláírás nélküli levélben, amelyet egyik reggel mindannyian ott találtunk az asztalunkon.

Kiderült, hogy Annát már aznap elfogták, amikor megérkeztek a könyvtárba. A legszigorúbb letartóztatásba helyezték, nem volt látogatható. Mindannyian értettük, ez könnyen azt jelentheti, addig lesz odabent, amíg tart a rendkívüli állapot. Vagyis bármедdig.

A főnökünk, egy régen nyugdíjaskorú, megtört, ősz szakállú öregember hazaküldött minket. Otthon már várt egy levél a Főparancsnokságtól, amely kijelölte a következő munkahelyemet. A légpárnás szárazföldi személyzetének tagja lettem.

Jól emlékszem a napra, amikor először álltam a rovarszerű légpárnással szemben, feldübörögtek a turbinái, fújtatva emelkedett a talajról a magasba a szoknya tartotta felépítmény, és a légcsavarok szép lassan a vízre tolták a szárazföldön lomhának és esetlennék tűnő testet.

Aznap éjjel már nem jelent meg az álomban Simone, a csillogó barna szemű kislány.

Ott álltam a Nagymocsár partján, a hajóház mellett, bámultam bele a zavaros lébe, amiben a pusztulás tenyészik, és azon töprengtem, miért nem vetem bele magam a fortyogó televénybe.

Újfajta álmok törtek rám. A Nagymocsár belemászott az álmaimba, és a Nagymocsárban tanyázó lények váltak az álmképeim főszereplőivé. Az óriásharcsával kezdődött, amelynek a látványától az ember azonnal megőszül. A víziemberrel folytatódott, aki az álmaimban az öcömböc névre hallgatott. Rémllett, hogy régi népmesékben olvastam ilyen nevű gyerekijesztőről, de az én álmaimban az öcömböc nem csak ijesztgetett. Nagyon is valóságosan elrabolta a lelkeket.

A légpárnás pusztulásáról szóló álmom rendszeresen ismétlődött. Az öcömböc ladikja egyszer csak ott volt a hajó előtt, annak szoknyája elakadt benne, és a tekintélyes jármű orral előre a habokba süllyedt.

Mielőtt a légpárnás nekicsapódott volna a ladiknak, egy baljós pillanatra megmutatkozott a víziember. Szederjes, hamuszürke arc, jéghideg, üres tekintet, amely az ölés örömtelen küldetését hirdeti.

Az egyik éjszaka pedig, ugyanebben az álomban, a víziember undok tekintetében saját magamat véltem felfedezni.

Igen, jól hallották, megvan a tettes. Az én rothadó holttestem kísértett a Nagymocsár mélyén, én rántottam le a sötét mélységbe a légpárnást a teljes legénységével egyetlenben. Semmivel sem volt kevésbé valóságos ez a jelenés, mint az, ahogy most ülünk ezen a helyen. Nem tudtam többé elkülöníteni az álmaimat a valóságtól, így azt sem tudhattam, valójában élő vagyok-e vagy holt.

Hosszan hallgattunk a hokedlikén ülve a szűkös kis irodában. Végül egyetlen kérdést tettek fel: van-e még valami. Nemet intettem a fejemmel, mire ők felpattantak, engem pedig egy vaksötét magánzárkába vezettek, és rám zárták a vaskos fémajtáját.

Olyan sötét volt a zárkában, hogy nem tudtam eldönteni, nyitva tartom-e a szemem. Abban biztos voltam, hogy aznap éjszaka semmit nem álmodtam.

Amikor később kirángattak a fényre, olyan volt, mintha egyidejűleg millió apró kis ostor sújtana le rám. Egy tágas tárgyalóterembe vittek, csak én voltam ott és a három férfi, akik ugyanazok is lehetek, mint a korábbiak, de akár mások is.

Egyikük váratlan lazasággal szólalt meg. Tudja, ezek a híres elméletek a véletlenről talán intellektuálisan vonzóak, mondta. Talán voltak idők, amíg nem sokat számított, hogy életerős férfiak ilyen kisdéd játékok űzésébe menekülnek ahelyett, hogy hasznára lennének a társadalomnak. Én viszont azt gondolom, akkor romlott el valami, amikor a tudósok végleg átadták magukat ezeknek a lila gondolatkavalkádoknak. A legfőbb ideje volt, hogy a Főparancsnokság meghirdesse a józanság korát. Rendkívüli állapotnak nevezzük a mostanit, de csak azért, mert ez vezethet bennünket vissza a rendes állapotokhoz.

Felállt, mint akit megviselt, hogy ilyen sokat beszélt. Háta fordított nekünk, tett néhány lépést, miközben a többiek dossziékat vettek elő, és némán lapozgattak bennük.

Visszatért az asztalhoz, leült, egyik társára nézett, és alig láthatóan biccentett.

Átérezzük az ön szenvedését, mondta az egyik a lapozgatók közül színtelen hangon. A rend fenntartása végett fontos, hogy vigyázzunk az álmokra. A rend azt követeli meg, hogy csak egyvalaki álmodhasson, aki pedig a mi Főparancsnokunk. Rendnek kell lenni az álmok birodalmában is.

Elhallgatott, a harmadik pedig egy fadobozt vett elő, ami akkora volt, mint egy kisebb lemezjátszó, és nagy odafigyeléssel kinyitotta. Egy tubust húzott elő belőle.

Valakik úgy hívják, a manna esszenciája. Máshol kanagonnak nevezik. A Főparancsnokságon szérum a neve. Segít kordában tartani az álmait.

Letekerte a tubus kupakját, és egy alig látható, biztatásnak szánt fejmozdulat kíséretében átnyújtotta a szérumot.

Ez volt az ítélet. Csak az álmaim kellettek nekik.

Kafka sírja

regényrészlet

Adam nyűgös volt a tömegben, lepisszegték a rabbi beszéde közben, sírni kezdett, ezért Hana hamarabb hazaindult.

Krankkal kettesben mentünk, útközben jobb kedvre derült, mintha benne is enyhült volna az ünnepet közvetlenül megelőző feszültség. Odafelé és a templomban nyilván azon is idegeskedett, milyen ismerősbe futhat bele, aki értesülhetett nyugdíjazásáról. Nem mertem megkérdezni, akadt-e konkrét oka eltávolításának, vagy csak anyagi okokból volt egyszerűbb megszabadulniuk tőle, miután átlépte a nyugdíjkorhatárt. Annyit sikerült kiszednem belőle, hogy felajánlottak neki egy megbízásos munkát, amit először visszautasított, de amin azóta is rágódik, nem kellene-e mégis elfogadnia. Szűkszavú válaszokat adott, nem könnyen ment vele a beszélgetés, és nem is nagyon nézett rám, miközben felelgetett.

Mire megérkeztünk hozzájuk, nagyjából készen állt a vacsora. Nem hívtak vendégeket ezúttal sem. Krank odabent játszani kezdett a kádban ülő gyerekekkel. Kettesben maradtunk a konyhában Hanával. Megkérdeztem, hol vannak apja barátai, akikkel annak idején találkoztam náluk. Úgy tűnt, rendszeresen összejárnak.

Mióta Adam megszületett, nemigen hív senkit. Nem nagyon igényli a társaságot. Inkább ő megy vendégségbe, ha hívják. De nem nagyon hívják, sóhajtott. Régi ellenzéki barátai többsége habókosnak tartja Krankot, mesélte, nemcsak a zsidósághoz való visszatérése, hanem az utóbbi évek heves közel-keleti konfliktusai közepette fokozódó Izrael-pártisága és erősen bevándorlás- és iszlámellenes álláspontja miatt is. A vallásos öregemberek közül szabad szájú értelmiségiként lóg ki, a hitközség vezetőivel pedig, akik között régi elvbarátai is akadtak, elbocsátása miatt van haragban.

Neked nem hiányzik a társaság?, kérdeztem Hanát.

Inkább házon kívül találkozom a barátaimmal, húzta ki a sütőből a jénai tálát a töltött pulykával és a mellé karikázott krumplival, répaszeletekkel. Örülök, ha kimozdulhatok kicsit. Legalább vigyáz Adamra.

Meglocsolta zsírjával a húst, visszatolta, és két kerek barheszt tett be a tál mellé, hogy ropogósra melegedjen.

Jó apa volt? Hogy emlékszel?

Ezt most fogjuk megbeszélni?

Még fürdenek...

Részlet a regényből, mely a Gondolat Kiadónál jelenik meg az Ünnepi Könyvhétre.

Hana lehajolt, és elővette a hűtőből a salátát. Néztem megfeszülő fenekét az alul színes virágmintás, fekete Desigual ruhában. Nem tudtam, Noé miatt, vagy a vele kapcsolatos tartózkodás miatt nem érzek semmit.

Nem sok emlékem van apámmal kapcsolatban, fordult felém. Azt olvastam, hogy az nem jó. Miután megszülettem, a bársonyos forradalommal voltak elfoglalva, nem velem. Anyám szüleinek sokkal jobban emlékszem. Szerettem náluk lenni. Lényegében ott töltöttem a gyerekkorom. De ők meghaltak pár éve. Anyám pedig sokkal korábban.

Lehet, hogy apádnak büntudata van, és Adammal kompenzál.

Nyomaszt néha, de sajnálom is, öntött borecetet a mézhez, hogy dresszinget keverjen. Mindig szégyelltem, hogy velem egykorú csajai voltak. Azt hittem, ez valami perverzió. Még szerencse, hogy nagy ez a lakás, és szeparált a lakrésze. A szomszéd lakást nyitottuk össze ezzel. Még saját konyhája is van. De mióta Adam megvan, nem érdekli senki és semmi más. Lehet, hogy tényleg büntudata van.

Nem tartottál attól...

Mitől?

Hogy apád és Adam, biccenttem a szoba felé. Hogy esetleg túllép bizonyos határokat.

Bolond vagy? Hogy kérdezhetsz ilyet?

Előfordul. Csak mert úgy rá van kattanva.

Hogy juthat ilyesmi egyáltalán az eszedbe? Sose csinálna ilyet. Azok a lányok húszévesek voltak. Anyámra emlékeztették, aki fiatalon halt meg. Apa attól fogva retteg, hogy másvalakit is elveszít. Közben meg is öregedett. Bezárkózott.

És anyádra hogy emlékszel?

Nem nagyon. Hamar ment el. De mi ez a faggatózás?, kapta fel a fejét. Indulatát túlzottan könnyű hang kísérte.

Csak ismerkedünk, mosolyodtam el.

Nem érttem, mit művelek. Nem érttem, mit akarok tőle. Ha voltak is barátai, régóta nem beszélgethetett senkivel bizalmas ügyekről. Beszélgetésünk azonban inkább kihallgatás jellegét öltötte, mert köztünk sem volt bizalmas a viszony, inkább csak úgy tettünk, mintha az lett volna. Ez is többet adott a semminél.

Bevittük a húst, a köreteket, a barheszt, a céklát, a zöldsalátát és az öntetet. Az asztalon már ott díszelgett a bor, a gerezdekre vágott alma, gránátalma, üvegtálkában méz, az ünnepi vacsora megannyi kelléke. Hana elhelyezte a sültet, letakarta a barheszt egy héber áldással hímezett csipkés terítővel, és bekiabált a gyerekszobába.

Apa, készen vagyunk! Ehetünk.

Ebben a családban, gondoltam a salátástállal a kezemben, senki nincs igazán a helyén. Mindenki helyettesít valakit. Persze honnan nem hiányzik valaki? Vagy csak mentegetőzöm, mert tudom, hogy Adam hiányérzetekkel nő majd fel? És nekem ki vagy mi hiányzik? Az ember ötven fölött is árva, ha meghalnak a szülei, de lehet akkor is magányos, ha élnek. Normális dolog Noé szemére vetni, hogy olyan sokat van távol? Nem a gyerekkori hiányérzet, az elhagyatottság hangja szólal meg a felnőtt indulata mögött? Ezért nem akartam volna gyereket? És Noé miért utazik annyit, ha kell, ha nem? Mit keres, vagy mi elől menekül? Mit kezdenénk egymással, ha mindig otthon lenne? Mi lehetne a szerepem egy

családban, ha csak vendég lehetnék, a családapát nem játszhatom, mert nem vagyok alkalmas rá? Másrészt, megértheti-e egy gyerek, ha nincs jelen az életében az apja vagy az anyja? Megértheti-e a másik ember korlátait?

Kiesett néhány másodperc. Nem emlékeztem később, hogy letettem a tálat, vagy Hana vette ki a kezemből. Körbevettük az asztalt, beültettük Adamot az etetőszékbe, és mi is helyet foglaltunk.

Krank, fején kipával, kézbe vette az imakönyvet, felemelte az ezüstserleget, és elmondta az áldást. Ittunk a borból, édes évet kívántunk, mézbe mártottuk az előmelegített, ropogós barheszt, az almát. Szórakoztató volt látni, hogy Adam cuppogva élvezi a mézet, és viccesnek tartja, ahogy sűrű patakokban csorog a kalácsról a tányérra. Hana mosolyogva hagyta, hadd küzdjek vele, ragadtunk már mind a ketten.

Miközben zakatolt bennem a néhány napja feltámadt szorongás, jólesett, hogy a gyerek gyengédségével, mókázásával elterelhetem a figyelmem, de folyamatosan úgy éreztem, tartanom kell magam, hogy ne látsszon rajtam a nyugtalanság. Hana közben tálalta a csirkét, a krumplit, a céklát, és próbálta rávenni Adamot, hogy fejezze be a nyalakodást.

Mossatok újra kezét, mert mindent összeken, kérte Hana, miközben kivitte a mézet a konyhába. Adam üvöltött, de amikor kiemeltem az etetőszékből, majd kettesben maradtunk a fürdőszobában, és egyenként lemostam ragadós ujjait, elcsitult. Későn ettünk az esti templom miatt, ilyenkor már aludni szokott. Mire visszaültünk, Krank újra töltött az izraeli fehérborból, és nekiláttunk a vacsorának. A fűszeres hús mellé jól csúszott az ital. Mire befejeztük a főételt, ki kellett nyitni egy újabb üveget.

Adam nagyokat ásított, dörzsölte a szemét, Hana elvitte lefeküdni. Krank oltozottabban beszélgetett velem, mint korábban, amit az elfogyasztott bornak tulajdonítottam.

A tömeges közel-keleti és afrikai bevándorlásra terelődött a szó, meg az európai terrortámadásokra, ami Csehországban is felzaklatta a kedélyeket. Krank álláspontja először cinikusnak tűnt. Azt mondta, örül annak, hogy milliószámra érkeznek szírek, líbiaiak, sőt közép-afrikaiak, és ezzel elkezdődik a régi Európa vége. Örül annak, hogy Európa megtapasztalja az együttélést az arab világgal, beleértve a terrort és az iszlám fundamentalizmust, amit Izrael is megtapasztalt a Közel-Keleten. Minden áldozatnál ökölbe szorul a keze, akár Párizsban, akár Brüsszelben, akár másutt éri őket a kés, a lövedék vagy a robbantás, de mindez, mondta, talán hozzájárul a felismeréshez, ami eddig váratott magára.

Vitkozni kezdtem vele, hogy éppen ellenkezőleg is elsülhet a dolog. A félelem hatására megint a szabadság híveit, a liberálisokat, a zsidókat, és persze Izraeli okolják majd, amit az iszlám világ a Nyugat előretolt helyőrségének érez. Krank megvonta a vállát, hogy ő nem ilyen felismerésre gondolt, ilyesmi nem is reménykedik, sőt nagyon valószínű, hogy a politika szintjén az következik be, amit én kapiskálok.

Európának, vagy annak az Európának van vége, amit mi Európának gondolunk. Eurázia lesz belőle, azután lassan észre se lehet majd venni, hogy volt itt valaha más, mint az arab világ nyugati nyúlványa.

Ez túlzás, mondtam.

Ahogy Izraelen is beteljesedett bizonyos értelemben a prófécia, a világon is be fog, mondta hirtelen. A fény fiainak harca a sötétség fiai ellen a hetedik rohamban.

Mi ez?, kérdeztem.

A holt tengeri tekercek. Isten nagy keze legyőzi Beliál seregét, birodalmának összes angyalát, és seregükben minden férfi elpusztul örökre, szavalta, mint aki fejből idézi.

Rudi, ezt nem gondold komolyan. A tekercek amúgy sem kanonizált szövegek, próbáltam elviccelni az apokaliptikus jóslatot.

A legkomolyabban.

És mi az, hogy hetedik roham?

Számolj, mondta. Az első a salamoni Szentély lerombolása, a babilóniai száműzetés és a heródesi Szentély elpusztítása a rómaiak által, az ókori zsidó állam vége. A második a középkori zsidóüldözések kora. A harmadik a spanyol kiűzetés. A negyedik az orosz, lengyel pogromok. Az ötödik a holokauszt. A hatodik a zsidók kiűzése az arab világból.

Elhallgatott.

És a hetedik?, kérdeztem türelmetlenül. Nem tettem szóvá, miért számította egynek a babilóniai száműzetést és a római pusztítást, amelyek között több mint hatszáz év telt el.

A hetedik előttünk áll, nézett rám.

Nem tudtam, engem teszel, a vita kedvéért vitatkozik, mert örül, hogy szót válthat valakivel, vagy tényleg hisz benne.

Sokat ittunk, nyújtóztam.

Egy jóvendölést csak a beteljesedése igazolhat. Addig nem cáfolható.

Végítélet, Rudi? Utolsó nagy háború? Biztos, hogy mindez szó szerint vehető?

Ez a bajotok!, emelte fel a hangját. Mindent olyan könnyen intéztek el. Nem hisztek semmiben. És sosem meritek felismerni a történelemben a mítosz beteljesedését.

Ki az a ti, Rudi? Kik nem ismerjük fel?, emeltem fel én is a hangom.

Az mindegy, legyintett. A racionalisták. Az okoskodók. A mértéktartók. A kompromisszumkeresők és a reménykedők. Akik megúszásra játszanak. Még pár év nyugalomra. De minden civilizáció kimerül egyszer. Onnan lehet látni, hogy egy másik civilizációs rendszer veszi át a helyét. Okozhatja ezt háború, vagy a háborúk, vízhiány, élelmiszerhiány vagy más természeti csapás elől menekülők áradata. Kérdés, persze, hogy azt mi okozza. Egyszer csak vége.

Te örülnél, ha ez, amiben élünk, elpusztulna? Az a világ, amiben az unokád él? Európának vége. De Izraelnek nincs vége. És Amerikának sem.

Az is ez a civilizáció.

Meglehet. Mégis más. Ártatlanabb. A milliárdosaival és a multijaival együtt. Nincs büntudata, mert nem volt gyarmattartó. Hisz a saját igazában.

Vagy talán messzebb van. Izrael viszont elég közel. Félmilliárd arab veszi körül.

Vizont Európával szemben nem csak absztrakt eszmékben hisz. Ezért nem uralkodik el rajta az impotencia. Az önvédelemre képtelen humanizmus. Az kevés a túléléshez.

Azt hiszem, jót tenne egy kis levegő, álltam fel. Még beköszönök Hanának.

Bementem Adam szobájába. Hana felhúzott lábbal, összegömbölyödve elaludt a heverőn. A gyerek is aludt mellette a rácsos ágyban. Leültem a heverő szélére, odahajoltam Adamhoz, és az ágy rácsai között benyúlva megsimogattam a fejét. Megmoccant, ujját szopogatta. Hana is kinyitotta a szemét, felült.

Elindulok, mondtam suttogva.

Intett, hogy menjünk ki. Megnéztük még egyszer Adamot, és csendben behúztuk magunk mögött az ajtót.

Krank eltűnt, visszavonult a szobájába. Még égtek a gyertyák, de Krank leoltotta a villanyt.

Bocsánat, mondta Hana, elaludtam.

Nem lehet könnyű.

Ha időben lefektetem, nem ilyen nyűgös.

Adammal és apáddal egyszerre. Apokaliptikus gondolatai vannak.

Néha belehergelt magát.

Lehet, hogy a nyugdíjazás miatti érzéseit vetíti ki a világra.

Nem, rázta a fejét, előtte is voltak már. Kicsit agyára ment a zsidóság.

Sajnálom. Köszönöm a vacsorát. Segítek leszedni az asztalt.

Hagyd, majd holnap reggel megcsinálom. Viszont, ha akarsz... mutatott a hálószoba vagy a nagyszoba kihúzható kanapéja felé, de végül nem folytatta, elharapta a mondatot.

Mit?

Semmi. Felejtsd el.

Hana nem volt az esetem, de hirtelen mindez mellékesnek tűnt. Volt valami, egy érzés, egy hangulat, egy illúzió és egy nagyon is valóságos gyerek, aki összekötött bennünket. Erőt kellett vegyek magamon.

Nekem máshol van az életem.

Tudom. De mégiscsak ott az ember élete, ahová köti valami. Látom rajtad, hogy te is kötődsz Adamhoz.

Ti is eljöhettek Pestre. És ha nagyobb lesz, meglátogathat egyedül. Akár nálam is lakhat egy ideig.

Hana arca megfeszült. Hangja megkeményedett, ellenségessé vált.

Te együtt élsz valakivel. Arra ne is számíts, hogy elviheted.

Miért? Mégsem tőlem van? Nem én vagyok az apja? Vagy attól félsz, hogy nem akar majd visszajönni?

Sokat ittál. Jobb, ha most elmész.

Gyereket csinálni jó vagyok, de hogy velem legyen a gyerek, arra nem?

Most is veled van, nem? Korlátoztalak, hogy találkozzatok?

Én itt csak vendég vagyok.

Rajtad múlik, minek tekinted magad, rántotta meg a vállát és elfordult.

Ne keverd össze a mi kettőnk ügyét és a gyerekét, nyúltam utána, és megfogtam a karját. Elrántotta volna, de tartottam. Felszisszent és megfordult.

Normális vagy? Ki keveri össze?

Te, Hana! Te kevered össze. Szülsz egy gyereket, és azt hiszed, játékszer, ami a tiéd?

Két hónapja még azt sem tudtad, hogy gyereked van! Most meg el akarod vinni?

És miért nem tudtam? Ki miatt nem tudtam?, fogtam meg a másik karját is. Hátralépett, hadonászni kezdett, hogy kiszabadítsa a karját, mire megráztam, mintha kijózaníthatnám, és elengedtem.

Akartál volna egyáltalán gyereket?, gúnyolódott, és a karját dörzsölte. Képes vagy te egyáltalán bármit, igazán akarni?

Mélyütés volt. Mintha valakinek a vakságát okolta volna amiatt, hogy botladozik. Nem is egyből fáj, hanem mint a dumdum golyó, a mélybe fúródva.

És te?, védekeztem erőtlenül. A könyv előtt vagy a film híre előtt akartál volna velem kapcsolatot? Egy illúziót kergetsz.

Te vagy az, aki illúziót kergetsz! Fogalmad sincs, mi is egy gyerek, de fognád és elvinnéd. Felelőtlen vagy.

Én vagyok felelőtlen? Te nem tudod, mit beszélsz! Te vagy az, aki azt sem tudad, tudsz-e szülni vagy sem, és úgy feküdtél le velem! És ki tudja, még kikkel.

Takarodj innen!, mutatott az ajtó felé.

Biztos vagy benne, hogy ezt akarod?, léptem felé.

Ne érj hozzám!, emelte fel a hangját.

Rendben! Nem az apád az egyetlen bolond ebben a házban. De lehet, hogy legközelebb a bíróságon találkozunk.

A hely, ahol élünk

A hely, ahol élünk, a város szélén van, drótkerítéssel körülvéve. A betonoszlopok rücskösek, a kavicsok közül kimosta a cementet az eső és a hólé. A sarkon kék nyomós kút, nem folyik belőle víz. A kertekben fedett medencék, formára nyírt sövény, csak pár régi faház maradt, pergamenszerűen pereg oldalukról a lakk. Hanh azt mondja, amikor először jött ide, sokkal több ilyen volt a környéken. A következő ciklusunkig talán ezt is elbontják, bök egy romos épület felé, az udvaron megsárgult, összetapadt levelek. Nem vagyok biztos benne, hogy akarok következő ciklust.

A hely, ahol élünk, Hanh szerint vállalati üdülő volt. Egy régen megszűnt vállalaté, nem azé, ahol mi dolgozunk. Mindent tud, ő tartja a főnökséggel a kapcsolatot, hozzá fordulunk, ha valami segítség kell. Szóljunk, bármit elintézz, mindig ezt ígéri. Senki sem tesz szemrehányást, amikor nem sikerül neki. Idősebb mindannyiunknál, a harmadik ciklusát tölti itt, azelőtt egy gimnáziumban tanított művészettörténetet. Ugyanarra a főiskolára jártunk, csak én tíz évvel később. A reptéren láttam először, a tranzitban vártunk a beszállásra, bámultam magam elé. Minden rendben lesz, ne aggódj, veregette meg a vállamat.

A kerítés melletti keskeny úton, a fák gyökere mellett az aszfalt tele van apró repedésekkel. Térképre hasonlítanak, a résekben bogarak mászkálnak, mint az otthoni utcákon az emberek. Nézem a nyüzsgést, mint nagyapám a kapuban ücsörögve. Mindenkihez van pár szava, a környékbeli gyerekeket névről ismeri, megkínálja őket gyümölcscsel vagy édességgel, az öregeknek tölt egy csésze teát. Van, hogy három kannányi is elfogy, nagyanyám alumíniumtálcán teszi a földre az újabb adagokat. Néha kint is ebédelnek, papírtörőbe göngyöli az evőpálcikát. Itt inkább autók járnak, sietve mennek a dolgukra, a sofőrök intenek, amikor el-suhannak egymás mellett, csak a fekvőrendőrnél lassítanak le.

A hely, ahol élünk, hét közben csendes, csak hétvégeként van nagyobb élet, családok bicikliznek el a kerítésünk mellett, anyukák kiabálnak a gyerekeik után, ha valamelyik túlságosan előretéker. A legtöbben még bukósisakot is viselnek. A telken tizenkét barakk áll. Belülről teljesen egyformák, a különböző színű hőszigetelés jótékonyan eltakarja a rozoga falakat. Csak az ereszcatorna forrasztásainál látszik a rohadás, a tető zsindeyét tenyérnyi foltokban benőtte a moha. Az utolsó barakkot nem szigetelték le, penészsé azott porzolja az oldala. Raktárnak használjuk, itt tartjuk a takarítóeszközöket meg az ivóvizet. Hanh hozza a gyárból a műanyag ballonokat, amikor megérkezik a telepakolt kisbusszal, senki nem segít neki behordani. A csapvíz is iható, de a ballonosnak jobb az íze. A sarkokban egymás hegyén-hátán hevernek a bőröndjeink. Megkerestem a sajátomat, végigsimítottam az oldalát, és a kupac tetejére tettem. Letéptem róla a cso-

magcímkét. Azt olvastam, hogy sok csomag keveredik el a régi címkék miatt a repülőtereken. A barakkok mellett sorban egyforma bakancsok, gondosan betolva az eresz alá. Két fa közé kifeszített kötélén sárga mellényeket lenget a szél, néha egymásba gabalyodnak, összeakadnak a tépőzárak.

A hely, ahol élünk, egy zsákutcában van, a végén két hatalmas terméskő zárja el az utat. Csak tolatva lehet kihajtani, de Hanh csukott szemmel is kitalál, annyiszor csinálta már. Szól, hogy mindenki kösse be magát, el szoktuk felejteni, állítólag egyszer megbüntették emiatt. A második sorban ülök, a sofőr mögött. Mindenkinek állandó helye van, ha nem megy dolgozni, üresen marad. Hat és fél perc az út a gyárig, többször lemértem. Picit több, ha a főútnál pirosra vált a lámpa. Amikor nincs forgalom, akkor is megvárjuk, míg zöld lesz. Az autópálya felett lassítás nélkül hajtunk át. A túoldalalon szőkére festett hajú lányok állnak a semmi közepén, integetnek, amikor észreveszik, hogy bámuljuk őket. A szemközti szomszéd autóját láttam már erre, lassan gurult, mintha fekvőrendőron hajtana át. Ezen az oldalon nincsenek lakóházak, csak a gyár, a főbejáratnál színes neonfelirat. Mi egy másik kapun megyünk be. Amíg kikászálódunk a kocsiból, Hanh az övtáskájába gyúrt pénzt számolja.

A bejáratnál mindig egy férfi és egy nő biztonsági őr van, arcról ismerem mindegyiküket. Átvilágítják a holminkat, érkezéskor is, meg kifelé is, de nem szokták figyelni a monitort, miközben a szalagon mennek a táskák. A securitysok keveset beszélnek, inkább mutogatnak. A nagydarab kopasz mindig maszkot visel, úgy, mint a járvány idején. Pedig a portánál nem is érezni azt a jellegzetes szagot, amit az üzemben. Meg kell szokni, eleinte mindenkinek kaparja a torkát. Krárogunk meg köhögünk, senki nem akar beteget jelenteni. Prémium jár, ha a hónapban egyetlen napot se hiányzunk.

A zsebeket is kiürrítetik, a telefonokon piros matricával van letakarva a kamera, még az előlapon is. Az újaknak időbe telik, mire ezt megszokják. Eleinte mindenki automatikusan nyúl a telefonjáért, például hogy megnézzze magát, miután Hanh géppel letolta a haját. Ha valakinek lejön a ragasztás, botrány lesz belőle. Lehívják a vörös hajú nőt az emeletről, felvenni a jegyzőkönyvet. A gyártósor fölött vannak az irodák, a mi kártyánk nem jó oda, ha fel kell menni ügyet intézni, egy asszisztens jön értünk, ő nyitja a lépcsőház tűzálló fémajtáját. A vörös nő nem asszisztens, hanem menedzser, a göndör haját feltűzve viseli.

Ülünk a buszban, várjuk, amíg az összes mappát átnézik a telefonon, még a családi fotókat is. Remélem, nem találtak fotót a farkadról, mondom a srácnak, miután bemászik a kocsiba a helyére. Lehet, hogy örült volna neki a kis vörös, vigyorog Hanh, elfordítja a slusszkulcsot.

A hely, ahol élünk, a nappali műszak után a legélénkebb, mindenki telefonál, igyekszik túliabálni a többieket. A gyerekekkel csak ritkán tudunk beszélni, hetente egyszer-kétszer, olyankor ők már alszanak. Kihangosítjuk a hívást, hogy lássuk az otthoniakat. Előfordul, hogy laptopról vagy tabletről beszélünk, utáлом, amikor Hanh behajol a képbe, pofákat vág. Ő az, akiről már meséltem, mondom Linhnek. Barátságosan mosolyog, már rengeteg szépet hallottam, kedveskedik Hanhnak, de ő már nincsen hallótávolságon belül, a barakk másik végében trollkodik. Tőlem ugyan nem, jut eszembe, de nem akarom ilyen hülye-

séggel húzni az időt. Csak ekkor hallani fiatal női hangot a telepen. Duyan már elmúlt ötven, ő ad nekünk enni. Hanh előző ciklusában egy lány főzött, meg másban is segített, de aztán elküldték, amikor ketten összeverekedtek miatta.

Az esték a legnehezebbek, túl sok idő marad gondolkodni. Eleinte elfáradtam a nap végére, mindig figyelni kellett valamire, minek hol a helye, hogyan kell pakolni az árut, aztán pár hét alatt kialakult a rutin. Átme gyünk az ebédlőbe, pingpongozunk, kibontunk egy sört. Hanh tudja, hol adnak kedvezményt, ha egész kartonnal veszünk, összedobjuk rá a pénzt. Mindig ugyanott vásárolunk, mégse találok soha semmit, van, amiről azt se tudom, micsoda. Állunk a polcok előtt, a vevők teli kocsival kerülgetnek minket, néha valaki cicceg, ha nem fér el. Olyanok vagyunk, mint a barakkok az új házak között.

Hanhnak még valami pontgyűjtő kártyája is van, nyáron kapott egy labdát cserébe a pontokért, meccset rendeztünk az udvaron. A szomszédok hóbörögtek, hogy hangosak vagyunk. Nem nekünk mondták, a főnökséggel üzentek. Hozzánk sose szólnak, a kaput meg a garázsajtót is távirányítóval nyitják. A mi kapunk is elektromos, de csak egy kapcsoló van hozzá, a kerítésre akasztottuk, nejlonnal körbetekerve. Annak kell kiszállni és megnyomni a gombot, aki tőlem jobbra ül. Az utolsó pár méterre már nem löki be az ajtót, a nyitott furgonban gurulunk a kocsibeállóig.

A labda pár nap után egyre kisebbeket pattant, végül teljesen leeresztett. Kicsit örültem is neki, Hanh úgy tett, mintha csak az övé lenne, pedig mindannyian adtunk pénzt a vásárlásba. Zrikáltuk, hogy sok sört kell még venni, ha újra focizni szeretne. A hármás barakkban van egy videójáték, néha tizenötven is összejönnek a kis helyen, hamar sűrű lesz a levegő. A fiatalok bírnak magukkal a legnehezebben, múlt hónapban valaki részegen nekiindult, az egyik művezető szedte össze a felüljárón. Kocsival hozta vissza, közelről üvöltötte az arcába, hogy motherfucker.

A túlorákért kaptunk egy projektort a cégtől, a meszelt falra vetítjük a sorozatokat. Pókháló tapadt meg a vakolaton, minden szereplő arcán ugyanolyan a májfolt. Itt van a konyha is, Duyan korán kel, mikor reggel elindulunk, már hallani a bárd csattogását. Az udvaron terjeng a fokhagyma, halszós, csillagánizs meg rizs szaga. Néha jólesik, máskor meg erősebb lesz tőle a honvágy. Sosem tudom előre, aznap éppen melyik.

Hanh azt mondja, ő jól elvan. Ennyi időt bárhol ki lehet bírni. Szerintem tanítani a legjobb dolog, nem hiszem el, hogy ne hiányozna neki. Amit itt csinálunk, annak semmi értelme. Szerinte nagyon is van. Szeret erről beszélni, amikor vizsztatérünk a gyárból. Végigdől az ágyán, ami az enyém alatt van, feje alá teszi a kezét, úgy magyarázza, hogy mi csináljuk a jövőt. Azt mondja, pár év múlva minden elektromos lesz. Örül, hogy mi is részesei lehetünk ennek. Amikor úgy érzi, magam alatt vagyok, zoknis lábával megrugdossa az ágyam sodronyát, hogy felrázzon kicsit. Akkor se hagy békén, ha a fal felé fordulok, és a fejemre húzom a pokrócot. Lehetne alsó ágyam is, a kettesben felszabadult egy hely, amikor egy elálló fülű srác magára rántott egy palettát. Két óra múlva mindenkinek alá kellett írnia valami papírt, nem értettem, mi volt rajta. Kórházba került, nem is jött vissza, csak eltűnt a cucca, simára feszítették a pokrócot az ágyán. Vagy a

kopasz helyén, aki mindig a kislányáról beszélt, megmerevedtek a vonásai, még bőgött is. De nem ezért zavarták el, hanem a pia miatt. Nem bírta a gyűrődést. Hanh próbált a lelkére beszélni, nem hallgatott rá. Jólesik, hogy velem is törődik, bár néha irritál az állandó jókedve. Egyszer láttam csak gondterheltnak, nem vet észre, hogy a szúnyogháló mögül figyelem.

Valamiért ragaszodom a felső ágyhoz. Szeretem, hogy ha felülök, meg tudom érinteni a mennyezetet. A sötétben minden érzés sokkal erősebb, örülök, ha gyorsan sikerül elaludnom. Szorosan magam köré tekerem a takarót, hallgatom a monoton szuszogást, a horkolást meg a fingásokat. Érzem, amikor Hanh forgo-lódik, a roló lécei között beszűrődik az utcai lámpa fénye, a linóleumpadló kékesen csillog, egy telefon világít a szoba végében. A félhomályban látom, ahogy remeg az emeleteságy. Van, aki füldugót használ, engem megnyugtat, hogy nem vagyok teljesen egyedül. Olyanok a hangok, mint a magzatnak az anyja szívhangja. Megpróbálok kellemes dolgokra gondolni. Látom magamat a fotocellás ajtó fóliázott üvegében, gyorsabban tolom a csomagos kocsit, hogy minél előbb nyíljon ki, tudom, hogy a kordon mögött már várnak. Beszívom az otthonunk illatát. Mindenféle képek jönnek, elsuhannak, mint hajnalban az autópályán a fényszórók, nincs hatalmam felettük. Hoan büszkén mutatja a tenyerében a négy apró fogacskát, hallom, ahogy selypít. A konyhaasztalon a bizonyítványa, a függöny mögül figyel, kilóg a rózsaszín papucs. Hangosan felolvasom, hogy xuát sác, azaz kitűnő. Bezárt az otthoni mosoda, hentes nyílt a helyén. Ó, már nagyon régen, legyint Linh, nem érti, miért mesélte volna, azelőtt is mindig otthon mostunk. Még a fontos dolgokra is alig volt idő, mit mondott az orvos az anyjának, Hoan szépen fejlődik az edzője szerint, lehet, hogy elviszi az országos bajnokságra októberben. A fürdőszoba plafonján nagyobb a barna folt, mint képzeltem, eláztatott a felső szomszéd, aztán letagadta, Linhnek háromszor is fel kellett mennie hozzá. Hoan izgatottan várja az ajándékokat. Magamtól ébredek, pár perccel azelőtt, hogy megszólalna a telefonom.

Together for tomorrow. A lámpás kereszteszódésnél egy gazos kertben két óriásplakát áll, ez van az egyikre írva. A másikat nem értem. Valami magyarul, de mire beírnám a fordítóba, mindig vált a lámpa. A gyárban szerintem nemigen van magyar, bár nem tudom őket megkülönböztetni az ukránoktól. Az üzem akkora, mint egy város, folyamatosan építkeznek, ott fognak egy újabb blokkot felhúzni, ahol most még traktorral szántanak. John Deere, olyan, mint a nagybátyámé. Gyerekkoromban megengedte, hogy vezessem, kavargott a por a borona mögött, anyám sápirozott, hogy ferde a barázda, de nagybátyám csak nevetett.

A munkába hamar belejöttem. A csarnokban a legkényelmesebb, alig kell valamit csinálni, elég nézni a gépeket, hogy minden rendben megy-e. Megmutatták, hogy mire kell figyelni, de van, aki nem képes megjegyezni, ők nem dolgozhatnak a csarnokban, ebből adódnak sértődések. Egy táblázatba írjuk a beosztást, magunknak csináljuk.

A raktár fizikailag nehezebb, de ott hamarabb eltelik a nap. A gépsor végénél lepakoljuk az anyagokat, a kész árut pedig átvisszük a csomagolóba. Egy hosszú folyosón húzom végig a kocsit, ha jól lett megrakva, nem borul le. A padló szürke, a lépcsőfokok élére sárga-fekete csíkokat ragasztottak. A falakon tíz méteren-

ként áthúzott kamera képe. Nézem a dobozokat, próbálom kitalálni, mi lehet a nagy titok, amit ennyire féltenek. Egyáltalán, ki fotóz ma már ilyen kamerával? Vannak, akik össze tudnak azon vészni, hogy mikor, hol, kivel kell dolgozniuk, nekem teljesen mindegy, egyik feladat se köt le.

Próbálom elszórakoztatni magam. Elképezelem, kihez kerülnek majd az akkumulátorok, amiket gyártunk. Lehet, hogy valaki New Yorkban vagy Hai Phongban fogja őket használni. Szerintem még sose hallottak erről a városról. Mielőtt aláírtam a szerződést, én is rákerestem a neten. Senkit se érdekel, hol gyártották a dolgait. Ki gondolna arra telefonálás közben, hogy mi történik egy világvégi üzemben. Azt se tudják, hogy néz ki egy ilyen gyártósor.

A hely, ahol élünk, egy tó közelében van. Rengeteg a szúnyog, legtöbbször mégis idejövünk a szabadnapjainkon. Viszünk egy törölközőt a fenekünk alá, és csak nézzük a horgászokat. Ha korán kimegyünk, nem is látjuk őket, a víztükör felett megül a pára, olyan, mint egy nagy felhő. Csak a csobbanásokat halljuk a túloldaltól, ahogyan dobálják a vízbe a csalit. Az arcunkat beteríti a finom permet, barátságtalanul hideg és nyirkos, nem olyan füledt, mint az otthoni, monszun idején. Ha kezd leülni a hangulat, Hanh gyorsan témát vált, vagy elsüt egy viccet. Múltkor azt mesélte, hogy amikor utazott haza, a motelban, ahol megszálltak, volt az ágy mellett egy kártya, amire név szerint rá volt írva, hogy ki takarította a szobájukat. Mindenkinek volt ötlete, miket írnánk, ha mi is készítenénk ilyen kártyákat az akkumulátorok mellé. Egyre idétlenebb dolgokat mondtunk, mindenki röhögött. Lassan felszállt a pára, a horgászok minden fogásnak örültek, eszembe jutott a piac, ahogyan műanyag ládákból borítják jégágyra az ezüstösen csillogó halakat.

Hoan mindig azzal nyúz, hogy részletesen mondjam el, mit csinállok itt. Igyekszem úgy mesélni, hogy izgalmasnak tűnjön. Azt mondom, telefonokat építtek. Nem azt, hogy kézikocsikon ládákat tologatnak. Mielőtt hazamennék, veszek neki egy új telefont. Nem érdekel, hogy mennyibe kerül. A boltban a szappanok mellett láttam eldobható borotvapengét. Azzal fogom óvatosan felvágni a dobozon a zsugorfóliát, becsúsztatok egy lapot, hogy *Hoannak készítette: Apa*. Ezeket már nem lehet szétszedni, fene tudja, milyen akkumulátor lehet bennük.

Már csak hatvannégy nap. Az ajtó belsejére ragasztott naptáron a cégünk logója, Hanh minden este filctollal áthúzza a számot. Enélkül sosem megyünk vacsorázni. Pirossal be van karikázva a dátum, amikor hazaindulunk.

Azt hiszem, hiányozni fog a hely, ahol élünk. A drótkerítés, a barakkok között kitaposott fű, az ebédlő fekete-fehér kockás padlója. Századszor is megnézem majd a táskámban, megvan-e Hoan új telefonja. Behúdom a cipzárat, aztán tolatás közben még sokáig bámulom, ahogyan távolodunk. Két nap múlva jön a váltás. Hanh szerint addig mindent fertőtlenítenek, gumikesztyűs, maszkos férfi vonszolja ki a matracainkat, az udvar közepén dobálja halomba őket.

A Reményhez

Ha fejjel lefelé fordítjuk az egykori csehszlovák húszkoronást,
 a hetvenes évekből,
 a huszita vezér szemét takaró kötés redőzetéből
 a lángoló Jan Palach alakja rajzolódik ki.
 Ez legalábbis a városi legenda,
 és ha nagyon akarjuk, talán tényleg
 belelátható a két láb, a kiforduló törzs
 – nem tudom. Az is lehet, hogy csak a tehetetlen tiltakozás,
 csak valami megnevezhetetlen remény
 mutatta így, és ez hívta életre a látványt:
 hosszan kitartott összekacsintás
 a félszemű huszita vezérrel.

Mint a régi rejtvényűjságok varázsképein,
 ahol az ágak kusza rajzolatából
 egyszer csak előbukkan egy faun kacagó arca
 vagy egy fejtetőre állított, számszerű vadász,
 és onnantól fogva már nem lehet nem látni
 a leleplezett rejtőzködőt.

Ó, Remény! Végül is így teremt téged önmagának a boldogtalan ember,
 a tekintet reflektorfénye révén,
 hogy bókollhasson neked, mintha csak a védangyala volnál.

Boldog boldogtalanság:
 a figyelem létrehozza tárgyát,
 olykor akár hosszú éveken át, olykor csak néhány pillanatra.
 A bő kézzel hintett emojikat titkos nyelvű olvasza
 a szerelmes pillantása,
 és a kimerült pártaktivista az urnazárást követően
 ugyanazt a nem e világi nárciszillatot érzi,
 mint az óvatos diagnózis alatt tátongó semmi kötelén
 egyensúlyozó nagybeteg,
 vagy a zsebében keresgélő vendég záróra táján,
 aki váratlanul egy összegyűrt bankjegyre bukkan,
 és ahogy előveszi, nem sejti még,
 hogy épp éjfélről vonták ki a forgalomból.

Csütörtök

*„Hajnalban Oroszország támadást indított Ukrajna ellen.”
Minden birodalmi képzelőerő merőben költőietlen.
Kávéval a kézben ücsörög hosszan a gép fölött,
és térkép lett a táj, a kávé gőzölög.
Később a szeletelt kenyér csomagolását záró
műanyag bizbaszt tartja ugyanebben a kézben épp,
és tétován megáll a kéz, hogy ez most kommunális
vagy szelektív hulladék.
Hogy hova dobja, hol a helye, döntés nem születik, üresben jár az elme,
nem születik döntés, nem a születés körül forog éppen a figyelme.
Mert a privát képzelőerő eltűnt belőle, nem találja,
pedig mindig számíthatott rá, ez volt eddig a legbelsőbb sajátja.
Eddig számíthatott rá, most fogalma sincs, hogy mi az, ami számít,
kommunális vagy szelektív, léphet-e bármit.
Nem képes megnevezni, nem tudja, mi az, ami benne
újra és újra és újra ugyanazokat a köröket futja egyre,
vagy hogy a kis műanyag bizbasznak egyáltalán van-e neve,
és hát eleve.*

Mindkettőt nem akarom

Szerettem volna felhúzni a szép új kabátom, amit egy adományboltban féláron kaptam meg, miután az eladó látta rajtam, hogy az olaj- és a fűzöld közül nem tudom, melyiket hagyjam ott, mindkettőt nem akarom megvenni, és tudta, hogy én mindkettőt akarom. Soroltam a kifogásokat, hogy lóg a válla, nagy rám, pedig az ujjja hossza pont jó, ilyennek kell lennie, mert oversized. Olyan, mint egy hálósák, amin akad a cipzár, és a bélése elvékonyodott. Kettő fölösleges belőle. Olyan az egész, mint az átmeneti évszakok, nem tudom, kell-e egyáltalán új kabát, nem tudom, elindulok-e, vagy még visszamegyek a lakásba valamiért, a kulcsot a zárban felejtettem, vagy töltőn maradt a telefon. Fel akarom húzni valamelyiket, mert szépek, de itthon ugyanúgy nem tudom eldönteni, melyik tetszik jobban, mint a boltban. Az eladó mindkettőt olyan áron kínálta, hogy nem tudtam ott hagyni egyiket sem, és most itt lógnak a fogason, ami félig leszakadt, amikor felakasztottam rá őket.

Versek néhány napig

*Utólag szoktam verset írni,
néha mégis megtörténik,
amit csak azért írtam a versbe,
mert illett oda,
például a kilincs,
amit egy korábbi versemben kitéptem*

*a helyéről és magammal vittem,
mintha szándékosan
performatív eszközökhöz
nyúlnék, évekkal később elromlott,
és az új kilincs,
ha becsukom az ajtót,
folyton a kezemben marad.
Az elromlott kilincset
előbb le kellett szerelni a zárról,
pár hétig fogóval nyitottam az ajtót,
ezért magammal vittem,
mint a versben a kilincset.
Az újat nem tudom
rászerelni az ajtóra, ezért
ha megfeledkezem az egésztől,
és becsukom az ajtót, a kilincs
a kezemben marad, mintha
kitéptem volna a helyéről.
A versek néhány napig a vers
beláthatatlan idejére emlékeztetnek.*

„belépek a homályból a sötétségbe”

Sándor Iván 95

Az 1930. március 11-én született Sándor Iván nem tudja elengedni a múltat – erről árulkodik az egész életműve. Meg hát őt sem engedi a múlt. Sem a személyes múltja, sem a neki adatott térség történelmi múltja. De még a közelmúltja és a jelene (a közelmúltunk és a jelenünk) sem, amely utóbbi éppen nagy erőkkal és őrült magabízással halmozza a múltfeledés, a multhamisítás, a giccses multcifrázás megannyi nevenséges és felháborító (nevetségesen felháborító és felháborítóan nevetségés) változatát.

Legújabb regényében, amely a *Cirkusz, mozi, ringlispil* címet viseli, a hatalompolitikának alárendelt jövőkutató és a szabad gondolkodást jelentő múlt- és hagyományértelmezés áll szemben egymással. És nincs ez másképpen a valóságunkban sem, a valóságunk korszakról korszakra egymásra torló változataiban. Ráadásul a szembenállás egyre kevésbé heroikus, és egyre inkább reménytelen. Mégsem lehet nem szemben állni. Mármint nem egyszerűen csak állni, józanul a józantalanságok közepette.

Egy-két évtizeddel korábban még a napnyugta utáni fényről írt, a mindenkit és mindent túlélő Iszméné, a mindenki és minden tragikus pusztulását túlélő szemtanú pillantásáról, az előtte feltáruló kolonoszi táj kopár és komor szépségéről. Azóta ez a szépség semmivé lett. A pillantás megmaradt, csak már nincs min szétpillantani. Nincs a dolgokat megvilágító, napnyugta utáni fény. Sötétség van. A most megjelenő regénye ezzel a három szóval ér véget: „belépek a homályból a sötétségbe”.

De ha már nincs napnyugta utáni fény sem, ha már pusztán vaksötét van, a pillantás értelmi formája még megvan. Csak ez van meg. Ha már nincs minnek értelmet adni, akkor az értelem válik önmaga értelmévé. Még jó, hogy vannak jambusok...

Még jó, hogy vannak gondolatok, és vannak a gondolatoknak formái, műfajai.

Már pályája első időszakában, színházi íróként is a gondolatok érvényes formáját kereste a színházban. Akkor is, amikor a korabeli kortárs színházról írt, és akkor is, amikor kortárs színdarabot írt a tizenkilencedik század egyik legsötétebb történetéről, a tisztaeszleli vérvádról. Vagy amikor ugyanezt a témát esszékönyvben is körüljárta. Eötvös József Tiszaeszlel-könyvének a címe – *A nagy per, mely ezer éve folyik s még sincs vége* – érvényben maradt a Sándor Ivánnak eleddig adatott időkben, a huszadik század hét évtizedében is, és a huszonegyedik század első negyedében is. Volt és van módja tehát gondolkodni a rossz folytonosság hagyományáról, illetve mellé állítani a rossz folytonosság kritikai értelmezésének hagyományát, Katona Józseftől Bibó Istvánon át Mészöly Miklósig. Vagy Prousttól Thomas Mannon át Beckettig. Fent említett új regényében két színházi előadás készül párhuzamosan: Csehov *Három nővére* a huszadik század legelejéről és Jarry *Übű királya* a tizenkilencedik század végéről. Mintha Jarry tizenkilencedik századi nézőpontjának harsánysága jelenleg többet tudna segíteni őrült világunk megértésében, mint Csehov századfordulós lírájának vigasznyelve. Vagy legalábbis Csehov, sajnos, rászorul Jarryra.

Sándor Iván gyerekként tapasztalhatta meg mindazt, aminek kései visszaénekelését kénytelen most idős fővel elviselni: a délibábos historicizmust újra kielevenítő hatalomtechnokrata hipergiccstermelést. Nem vág hozzá jó képet. És nem válik cinikussá sem. Megmarad az analitikus humanizmus látás- és beszédmódjánál. És annak két műfajánál: a regénynél és az esszénél. A kettő között pedig szabadon közlekednek a szellemi javak. Esszéisztikus gondolatok fogalmazódnak a regényszereplők egyikének-másikának

tudatműködésében. Regényírói műhelykérdések kerülnek terítékre a történelmi múlttal, az eszmetörténettel, az irodalomtörténettel vagy a pályatársakkal foglalkozó esszéikben.

Az utóbbi évek regényeiben olyan rendhagyó írás- és szerkesztésmódot alkalmaz (a bekezdések közötti tagoló jelek, vagyis a mondatkezdő nagybetűk és a mondatvégi pontok elhagyásával), amely egyrészt nyomatékosítja a mondatokban, a bekezdésekben, a nagyobb szövegegységekben való fokozott jelenlét érzetét, másrészt színre viszi a jelenlét tudatának érzetét is. Az adott esemény leírása és annak önértelmezése működik tehát együtt a formában.

Nagy-nagy köszönet, Iván, ezért a működésért, és erőt a további működtetéshez!

Bazsányi Sándor

S Á N D O R I V Á N

Cirkusz, mozi, ringlispíl

érkezett a díszlettervező. Kapott már példányt a riportokból
mit szólsz hozzá?, kérdezte az Igazgató
csináltam néhány vázlatot
nyitotta a mappáját
megtartanám az osztott háttérrel, az egyik oldalon itt is a tükör, a másikon
festmény, Goya Szaturnusza, a szörny, amint felfalja a gyermekeit
engem akarsz elborzasztani?, kérdezte az Igazgatónk
a közönséget juttassuk el a tűrőképességük határáig. Goya sem volt tekintet-
tel a nézőire
a tükör marad?
láthatják benne a színészek önmagukat... azt, hogy... játék...
ugye éjszaka dolgozol?
ha álomban jelennek meg képek, felriadok, vázlatokat készíték
hallgattunk
kell egy főszereplő, mondta az Igazgató... Ő készíti a riportokat. Eleinte ta-
nácstalan, csak kérdez... kérdezek... kérdezek... Létezőskövető... lassan jut el a
felismerésig, jelenetről jelenetre
létezőskövető... nagyon jó, mondta a tervező. Lesz egy kiállításom. Kaland-
zások sötétben a címe

a kis Galéria utca utolsó terme előtt sokan váraoztak. A plakátokon a kiállítás címe: Kalandozások sötétben. Közreműködik az Ifjú Zenészek Kamaraegyüttese

A regény korábbi részletei a *Jelenkor* 2024. májusi és októberi számában olvashatók.

a terem falán a képek között fotók, díszlettervek. Középen az Übü király díszlete, a Kolostor, körülötte a parányi lények. A zenészek Schubert C-dúr vonósötösének utolsó tételét játszották, mennyei hangok

a galériatulajdonos bemutatta a moderátort. A neves esztéta ismertette a tervező pályáját, kiemelte a sokoldalúságát, festmények, díszletek, fotók, feltette az első kérdését

úgy tudom, te választottad a Schubert-kísérőzenét. Miért?

szeretem az ütközést... az ellenpontokat... a nagy távolságok, a végletek összhangját... menny és pokol

szerepelnek a munkáid között festmények, fotók, díszlettervek, néhol a mítoszvilág, a hivatkozások

összetartoznak

a tükrök is?

azok is... mutatják a világot, a körülményeinket... magunkat... kik vagyunk különböző anyagokkal, technikákkal dolgozol, vászon, farost, üveg, gipsz, tempera, olaj

amit a termék... amit a különböző képterek megkívánnak. A felszín alatti rétegeket keresem. A látható mögöttit... földtani vonulatok, tengermélyi áramlások

jól gondolom, hogy a sötétség megvilágítása a szándékod?

ennek van ethosza

egyik kritikused azt írta rólad, hogy létezőkövetőként egy szellemi ország polgáraihoz tartozol

az az ország pusztulóban

elég szűkszavú vagy

nagy a cincogás, a szavaknál hitelesebb a kép, a zene

éppen min dolgozol?

a Raktár Teátrum következő bemutatójához készíték díszletet, mutatott a falra

a moderátor a közönség felé fordult

úgy látom, önök sem tudnak elszakadni Goya Szaturnuszától. A szörny fel-falja saját gyermekét. Megértem, hogy a művésznek nehéz erre szavakat találni, mégis... miről szól a darab?

a Rendező elképzelése szerint a jövőről

a zenészek újra Schubert zárótételét játszották

portálunk levelet kapott.

Tisztelt Uram! Kedvelem a portáljuk írásait. Különösen azokat, amelyekben a múltból mond történeteket. Ilyenkor nem vagyok biztos benne, hogy valóban a múltban járok, vagy a jelenben. Lehet, hogy ez a szakmám következménye. Nyolcvanéves nyugdíjas vizesmérnök vagyok. Csőrendszerek, kútúrások, régi vezetékek új építkezések közelében, feltárások. Egykori rekvizitumok kerültek közben elélem.

Nagyapám szakmája hasonló volt. Ha nem terhelem, átküldöm másolatban egyik, nevezhetem jegyzőkönyvnek vagy egyszerűen feljegyzésnek, amit Apámra, aztán Apám rám hagyott. Talán felkelti az érdeklődését.

Ha bármilyen kérdése volna, adom az e-mail címemet.

Tisztelettel:

Rudnyánszki Bálint

A 18. század végén épült kastélyt megtépázta az idő, olvastam. Terjesztették, hogy Napóleon előőrsei is toboroztak az akkoriban rendezett parkjában. Ez valószínűtlen, mert a franciák nem jutottak ideig. A szabadságharc idején először a bujdosók húzódtak meg a pincéiben, majd a foglyok börtöne volt. Később is celláknak használták. A málló falakon felismerhető volt sokáig néhány rab bekapart neve.

Az első világháború után árvák menhelyeként próbálták megőrizni, de a munkálatok félbemaradtak. Az egykori angolkert helyén kivégzések voltak. A múlt század harmincas éveiben cserkészek táboroztak, aztán ellenállók rejtőztek, később börtönnek használták. A deportálások idején zsidókat koncentráltak, innen szállították őket a marhavagonokba.

A háború után újra cellák. A pincejártokban emberi csontokat is találtak.

A következő évtizedekben többször elkezdték a kastély felújítását, de a renoválások mindig abbamaradtak.

Írtam a címre. Találkozót kértem. Jött a válasz a helyről, időpontról

tehát érdeklődnének, fogadott a mérnök.

Bevezetett a szobájába. A falakon feltárások rajzai, fotói, festmények. A polcon szakkönyvek. A kertre nyíló két ablak között komód, legalsó fiókján kis lakat tehát múltkutató, mi érdeklí?

elővettem a diktafonomat

az önre maradt feljegyzésekben nem található, hogy melyik kastélyról szól a leírás

engem is érdekelt, de én sem találtam. Nagyapámat nem ismertem. Apám csak annyit mondott, sok hasonló kastély, sokféle romvilág, sok hasonló történet édesapja is mérnök volt?

levéltáros. Hatalmas termék, rengeteg fiók, dossziék, jegyzőkönyvek tömege, zárolt anyagok. Mikor a zárolt anyagokról faggattam, azt mondta, azok a fiókok olyanok, mint a kráterek, aki belepillant, csak a parazsat látja, ami bármikor lángra lobbanhat... az édesapját, gondolom, az ilyen emlékek különösen érdeklik

a portálunkat is

Apám sokat utazott a hatvanas évek közepétől, amikor már lehetett. Járt a külföldi levéltárakat, a múzeumokat. Érettségi előtt álltam. Praktikus pályát válassz, intett, ne az enyémet, inkább a nagyapádét

egyik útjára magával vitt Franciaországba. Minden hatalom, mondta, a Louvre-ban, eltünteteti, ami nem az érdekeit szolgálja, de láthatod, a művészet megőrzi

az ablakhoz lépett

nézte a zuhógó esőt

volt bennem kutatókedv, folytatta, Apám lebeszélte arról, hogy az ő pályáját... inkább a nagyapádét, ismételte... az is feltárás. Így kerültek a jegyzőkönyvek is hozzám

a lelakatolt komódfiókról érdeklődtem. Úgy tett, mintha nem hallotta volna.
Még mindig az ablaknál állt
megismételtem a kérdésemet
leült mellém
Apám levitt a tengerhez. A parton festő dolgozott. Nem zavarta, hogy figyel-
jük. Apám fotókat készített a tengerről, a festőről, a képről is, amin dolgozott
a falra mutatott
ezen a képen dolgozott
a színek... ugye, a színek, szólalt meg a festő, mint aki természetesnek veszi,
hogy a munkájáról érdeklődnek. Olyan nyomatékkal beszélt, mintha nem csak
hozzánk szólna, a víztükör világos kékje egyre sötétedik, a láthatón túli mély-
ben már fekete. Apám fordította nekem, amit a festő mondott. Megkérdezte tőle,
árulja-e képét. A festő szemügyre vett bennünket. Mivel foglalkozik, monsieur?
Apám megmondta. A festő összecsavarta a vásznat, tokba csúsztatta, legyen az
öné, mondta. Apám nagyobb összeget helyezett a festékes tálca mellé. Talán ez a
találkozás is hozzájárult, hogy a Nagypapám szakmáját választottam. Mikor meg-
szereztem a diplomát, Apám nekem ajándékozta a festményt
felálltam. Közelebb léptem a képhez. A színek rétegeit a kéktől a feketéig
olyannak éreztem, mint zuhanást a mélybe
térjünk vissza, mérnök úr, a nagypapa hagyatékához, kértem
ha nem vette volna észre, fiatalember, mindvégig erről beszéltem... a hagyaték-
ról... van itt még valami, ami talán érdekl... az édesapját bizonyosan
kis dobozkákat vett elő a komódfiókból. Sorba rakta
nézze, ez itt a Királyi Szent István Rend, a másik a Mária Terézia Rend, mind-
kettő a tizenharmadik század végéről. Ezt az orosz cár adományozta, Magyaror-
szág megrendezéséért rend ezernyolcszáznegyvenkilencből. Ez a Felkelő Nap
és a Cári érdemkereszt az első világháborúból, magyar Károly-csapatkereszt.
Románia Csillaga érdemrend. Kettő már a Horthy-korszakból, Magyar Érdem-
rend a Szent Koronával, meg a Magyar Vitézségi Érem. A következő a német
Vaskereszt bronz fokozata, meg a német SS-jelvény. A későbbi évekből a Magyar
Szabadság Érdemrend ezerkilencszázötvenháromból, meg a Munka Vörös Zász-
ló Érdemrendje ezerkilencszázötvenötéből... Arra lehet következtetni, hogy
Nagypapám több romkastély feltárásával foglalkozott
lefotózhatom?
fotózza... választhat is... kettőt...
a német Vaskeresztet és az első világháborús Cári érdemrendet választottam
megnézhetném a lakattal zárt alsó fiók tartalmát is?
most is úgy tett, mint aki nem hallotta
megismételtem
azok Apám levéltári zárolt anyagai
váratlanul elmosolyodott
a krátermélyi paraszak
nem volna mégis lehetséges?
újra az ablakhoz lépett. Hosszan nézte az esőben hajladozó magas fenyőfát.
Visszajött. Megnyitotta a lakatot. Kiemelt a fiókból egy régi újságlapot, féloldalas
fényképpel. Bámultam. Amíg bírtam. Be kellett hunynom a szememet

SZÁRNYAS SZAVAKAT SZÓLNI

„Ott vagy, ahol a gondolataid vannak.
 Ügyelj rá, hogy a gondolataid ott legyenek,
 ahol lenni szeretnél.”
 (Rabbi Nachman von Breszlav, 1772–1810)

1.

A haszidok vallási mozgalmának nagy alapítója, a *Ba'al Sém Tov* mesélte, hogy egy alkalommal sikerült célzott akaratával egy imának olyan mélységeibe merengenie bele magát, hogy közben lelke felemelkedett egészen az égi Csarnokok szférájáig, ő pedig sorra végigjárta mindet, egyiket a másik után. Minden újabb Csarnok kapujában újabb őr próbálta meg útját állni, de imája olyan robusztus erőt kölcsönzött neki, hogy végül hang nélkül mindig tovább engedték. Mert bár jóllehet ezek az őrök pontosan ugyanazokat a szavakat intézték őhöz is, mint amiket Kafka jóval későbbi kapuőre szolt *A törvény kapujában* című írás „vidékről jött emberéhez”, vagyis hogy várja csak ki az idejét, mert most még nem léphet be, a *Ba'al Sém* nem hallgatott rájuk, s egy pillanatra sem torpant meg szavukra. Az utolsó Csarnokban azonban, amelynek kapuja már közvetlenül a Teremtő Tróntermébe nyílt volna, csodálkozásában meg kellett állnia. A roppant helyiség zsúfolásig volt tömve az ott évtizedek óta felgyűlt, a padlón szanaszét táborozó imákkal, melyeknek valamiért nem sikerült átjutniuk ezen az utolsó kapun. Ki ülve, ki állva, egy talpalatnyi hely nem volt üres semerre. Csupa-csupa „vidékről jött”, mára már roskataggá vált idős ima, legtöbbször egymásnak háttal fordulva kuporog a földön. Veszteglésük okát firtató kérdésére a reménytelen várakozástól szürkére nyűtt arcú, porlepte imák egymás szavába vágva igyekeztek elpanaszolni neki, hogy egyelőre mindhiába várnak a kapuőr belépési engedélyére, csak nem történik soha semmi. Mióta csak itt várakoznak, ami bizony nem kevés idő, s a mozdulatlan őr szőrmegallérjának a bolháit számolgatják, némelyik imának a vénségtől már a szeme világa is odalett, de még soha senki nem jött ki a Trónteremből, és senki nem is lépett be oda ezen a kapun. Ebben a csarnokban nem telik az idő, mondták neki reszketeg hangon. Ezt hallva a *Ba'al Sém* fürgén ellépdelve az őr mellett, lendületből benyitott ezen az utolsó kapun, és odakiáltotta a tátott szájú imáknak: „Kövessetek!”

Ez a történet itt befejeződik, de nyilván semmi okunk kételkedni benne, hogy szavára az ott rostokoló imák mindnyájan utána csődültek. Egymás közti önző szolidaritáshiányukat ugyanis a *Ba'al Sém* imájának oszthatatlan szolidaritása magával kellett, hogy sodorja. Azt persze nem tudhatjuk, milyen fogadtatásban részesültek aztán odabenn a Trónteremben, de azt igen, hogy bármi történt is velük ott, odabent már bizonyosan együtt voltak, s attól fogva nem külön-külön várakoztak, ki-ki a maga belépési engedélyére a Mindenség e hallgatag várótermében, mint eddig. A *Ba'al Sém* sejtette ugyanis, hogy Kafka kapuőrének záró mondata, tudniillik hogy „ezt a bejáratot csak a te számodra jelölték ki”, bár kivétel nélkül minden egyes imára igaz külön-külön, ám mindőjükre együtt is igaz, ha mindnyájan egy egyesként, egyöntetűen mozdulnak.

A *Ba'al Sém* dédunokájáról, a breszlavi *Rabbi Nachman*ról beszélnek, hogy már kisgyermekkorától fogva gyakran látogatott el dédapja sírjához azzal a kéréssel, hogy az segítse

őt saját szent feladatának megtalálásában és teljesítésében. Leggyakrabban éjszaka látogatott el a sírhoz, amely nem esett messze az Alapító dédapa egykori házától, ahol az unokák azóta is éltek. Sok évvel később azonban, amikor *Rabbi Nachman* már nős volt s gyermekei voltak, és a hagyománynak megfelelően az apósáéknál lakott, akiknek az otthona viszont igen távol esett a dédapa előbb említett sírjától, azt beszélik, ha nagyon nagy szűkességét érezte a dédapa tanácsának, ami azért gyakran fordult elő vele, akkor az éjszaka leple alatt egy olyan közelebb eső gyülekezet falujához utazott, ahol egy másik híres *caddik* volt eltemetve, akiről viszont tudható volt, hogy a maga idejében igen közeli híve és barátja volt a dédapának. Ilyenkor őt kérte meg kérésének továbbítására, és a kapott tanács visszahozatalára. Így sikerült jelentősen lerövidítenie a dédapához vezető, különben sok napi járóföldet.

Rabbi Nachman természetesen jól ismerte dédapja fentebb említett elbeszélését az erejüket vesztett és tanácstalan imák megsegítéséről, és maga is csatlakozott e tradícióhoz. Már tisztában volt halálos betegségével, amikor letelepedett utolsó tartózkodási helyén, egy *Umán* nevű ukrainai faluban, szándékosan azt a faluvégi házat választva ki magának otthonként, melynek ablaka a temetőre tekintett. Ide volt eltemetve ugyanis egy rettentő kozák és rutén pogrom több ezer zsidó áldozata, akiknek lelke – *Rabbi Nachman* meggyőződése szerint – azóta is zavartan és irányt vesztetten kóvályog a helyszínen, és vagy nem leli a fölfelé vezető utat, vagy nem bírja azt erővel. A közönségesnél összemérhetetlenül koncentráltabb, minden ellenállást leküzdeni hivatott imáival itt sietett a holtak segítségére. Utóbb őt magát is ide temették.

(Innen már csak e táj külső, e világi történetének folytatása tudható: az előrenyomuló *Wehrmacht* a helyiekkel összefogva az egész temetőt lerombolta és elpusztította, majd helyén a szovjet időkben kiterjedt lakótelep épült. A legeslegújabb időkben a breszlavi haszidok az egyetlen megmaradt sírt helyrehozták, és mint *Rabbi Nachman* sírjához zarándokolnak el hozzá, valamint megvettek egy kisebb házat, amelynek az ablaka épp erre a sírkőre néz.)

Mindezekben az erősen mitologikus hajlamú elbeszélésekben közös, hogy nem osztják „a szó elszáll, az írás megmarad” mondásának ontológiai előfeltevését. Egyrészt nem látnak semminemű alapvető, létbeli különbséget az írott és a kimondott szó között, de legfőképpen nem gondolják az elhangzó szót – esetünkben az imák szavát – tűnő fuvaltatnak, amely elcsengését követően jelentésével együtt enyészne semmivé. E történetek azáltal jelenítik meg az egyszer már elhangzott szó múlhatatlanságát, hogy kimondásától fogva mintegy önálló testi létezését tulajdonítanak neki, saját lélekkel ellátott életet, amely saját útját járja egészen a meghallójáig, de még azután is. A szó mindenekelőtt a meghallgatása iránt sóvárog, s útját esetleges elutasítását követően sem szakítja félbe, hanem vagy könyörgőre fogja, vagy duzzogva félrevonul, de ha egyszer ki lett mondva, ez a kimondottsága soha többé nem képes megszűnni. Léttel bír, hiszen ki lett mondva. Nem abban lakik immár, aki kimondta, s akinek tűntével esetleg vele tűnhetne, hanem odakünn. Vanak kabbalista égleírások, ahol – főleg hosszabb, kollektív imádságok esetén – előfordulhat, hogy az ima első szavai már feljutottak az Égi Bíró színe elé, miközben utolsó szavai még csak épp most hangzanak el odalenn, a zsúfolt imaházban.

Ugyanakkor e történetek nem csupán tartalmilag adják tudtul nekünk az egyszer már kimondott szavak örök életét, hanem egyszersmind a maguk egész történet mivoltában is csatlakoznak a bennük elhangzott szavakhoz, azok életéhez. Az adott hagyományvilágon belül a történetek egésze is nyomban elhangzását követően mint e világ új kontinense és hegy-völgyes tája rögzül, akkor is jelenvalóan, ha éppen senki nem bolyongana kanyargós úttalan útjain. Az érintett világmindenség soha többé nem állíthatja magáról, hogy csak a szemmel látható hegyei, völgyei, kanyargó folyói és városai vannak. Maga is tisztában van vele, hogy telis de teli van különös nevekkal és fordulatokkal, netán égnék ira-

modó imákkal, segítségre szoruló lelkekkel, üzeneteket közvetítő szentekkel, s ezek töméntelen történetével. Ezek a roppant tájak, a maguk ködbe vesző távlatával, mind tapinthatók is, és akadnak olyan vándorok, akik nem elégednek meg egy-egy ilyen vidék bejárásával. Nem hagyják, hogy a világ maga döntse el egyedül, mi az, amit tartalmaz, és mi az, amit nem. Vannak rajta kívül mások is.

2.

W. G. Sebald, az élete nagyobbik felét Angliában eltöltő és ott alkotó német író, egyik különös atmoszférájú művében (*Szédület. Érzés*) először belépett Stendhal egy alighanem általa kitalált, képzeletbeli útleírásába, egyedül az okból, hogy azon immár belül kerülve, onnan – olvasóival együtt – elvezethesse hóseit a Garda-tó parti Riva kis kikötőjébe. A kikötőbe lépve nyomban felhívja figyelmünket rá, hogy ott „már két fiú ült a rakpart kőfalán, és kockáztott”. A fiktív útleírás fiktív felidézésén belül nem egészen száz évvel vagyunk Kafka írása, a *Gracchus*, a vadász születése előtt. Kafka maga még meg sem született, de abszurd poézisének ez az egyik remekműve önála azzal a mondattal kezdi majd Riva kikötőjének körképét, hogy az a két fiú ott ül a rakpart kőfalán, és kockázik. Se előtte, se utána nincs, és nem is lesz az írásban semmiféle szerepük, említés sem esik többet róluk. Sebaldnál is csupán a helyszín azonosítására szolgálnak, az olvasót tájékoztatják arról, hogy az imént hagyta el az egyik irodalmi mű terét, s teszi meg első lépéseit egy másik irodalmi mű terében. Sebaldnál a fiúk fő feladata csupán annak jelzésére korlátozódik, hogy Stendhal (és vele természetesen Sebald) Riva nevű kis kikötője minden számba vehető tekintetben azonos az irodalmon kívüli, valóságos kikötővel, valamint tökéletesen azonos Kafkának ezzel a valóságot kiegészítő kikötőjével is, s hogy a *Gracchus* megírása előtti évszázadban már előre odatelepedett a két fiú kockázni, nehogy kimaradhassanak a majdan megszületendő novellából. A rakpart kőfalán kockázó fiúk alkotják az átjárót a két nem térbeli világ között, ahol Sebald sem várta senki engedélyét a belépésre. Ihlete nyilvánvalóvá tette számára, az őt felvilágosítása nélkül is, hogy „ezt a bejáratot csak a te számodra jelölték ki”. Kafka írásának bevezető mondata ugyanaz, mint Sebald Stendhaljának az esetében, csupán az utóbbiban megjelent a „már” szócska, jelezve, hogy a fiúk, és egyáltalán, a kikötő „már” készen állt Kafka írásának, vagyis a halott vadász bárkájának fogadására. Ez az irodalmi „már” fittyet hány az irodalomtörténet kronologikus „még”-jeire. Sebaldnál Stendhal meg is jegyzi társalkodónőjének, hogy figyelje csak meg azt a nehéz, öreg ladikot, amely ott ring a móló melletti hullámokon, s amiről két sötét öltözötű férfi éppen valami lefedett hordágyfélét emel le a partra. A hölgyön, akinek így alkalma nyílhatott, hogy futólag beleolvasson egy még meg sem született novella egyik részletébe, ettől – szerintünk joggal – olyan rossz érzés vesz erőt, hogy késlekedés nélkül nyomban tovább is utaznak, megakadályozva ezzel, hogy Kafka egy Sebaldtól meglátogatott, képzeletbeli Stendhal-írásban folytassa a maga épp csak megkezdett novellájának a megírását.

Sebald, s nyomában olvasója is, osztozik Stendhal partnernőjének e rossz érzésében, de mint most éppen Sebald olvasója, nem teheti meg, hogy tovább időzzön a kikötőbe besikló sötét bárka látványánál, lévén innentől ez a történet másutt folytatódik. De azt immár tudjuk, hogy iménti ott jártunkkor tehát a két fiú már örökre letelepedett a rakpart kőfalára kockázni, s nincs az az erő a földön, ami őket onnan valaha is el tudná mozdítani. Kafka kicsiny itáliai kikötőjének ez a két kockázó fiú ugyanolyan kitörölhetetlen része, akárcsak a móló vagy az eltévedt halottjával a földi vizek közt tevelygő bárka. Ha ott jártunkkor elkerülnék a figyelmünket, akkor Sebald Stendhalja – velünk együtt – mintegy elvétené Kafka *Gracchus*ának a színhelyét, s ha egyébként a kikötő minden köve, s az azokat mosó hulláma pontosan úgy helyezkedne is el, és pontosan úgy csapdosna, mint Kaf-

kánál, az olvasó egy örökkévalóságon át is hiába várhatja ott a nagy halott érkezésére. A két, egymással amúgy sehogy sem érintkező íraskontinens között a rakpart falán kockázó két fiú tárja fel azt az átjárót, amiből Sebald a vállá felett hátraszólhat mögötte veszteglő olvasóihoz: „Kövessetek!” S míg az olvasók ezen az átjárón keresztül utána tolongva ellepik Riva kis kikötőjét, a fiúk játékban elmélyült mosolya jelzi, hogy létük valamivel több, mint pusztá idézetlét.

Kafka olvasói persze nem szorulnak Sebald Stendhaljának közvetítésére, ha körül óhajtanak nézni Riva kikötőjében, amikor a Gracchust, a vadászt szállító hajó éppen partot ér, de talán nem is akarnák megkímélni magukat attól, hogy egy egészen más úton keveredjenek oda, mint a Franz Kafka *Elbeszélések* című gyűjteményes kötete kijelölte úton. Márpedig ha az olvasó Sebald, illetve Stendhal, azaz végső soron Kafka nyomán siklik be lassú ünnepélyességgel Riva kikötőjébe, nem könnyű még csak figyelemre se méltatnia azt a horizontja szélén felmerülő nyugtalanító kérdést, miszerint pontosan milyen vagy melyik világban is próbál a rakpart falának tetején kockázó fiúkat szemmel tartva eltájékozódni. Hogy e kikötő világában ő, az olvasó, élőként van-e jelen, ami azért nehéz kérdés, mert hiszen még rémlik neki, hol is ült le az imént, fejét könyve fölé hajtva. Ugyanakkor a kikötő mólója mellé érve, s engedve, hogy ott a partra emeljék, a bárkákon és a bárkák körül sürgő-forgó sokaság nyilvánvalóan a kikötő képének bennszülöttjeit alkotja, akiknek tevéssel-vevéssel szüntültegtelt világában olvasónk pusztán tétlen utas-ként pillanthat körül, s elevenességben nem mérkőzhet a képet tőle függetlenül benépesítőkkal, akiknek mozgalmas tömege alighanem abban a különleges értelemben is kortársa a kikötőnek, hogy pontosan egykorúak vele. Az olvasó jelenlétének e sajátos természete mintegy magyarázatul szolgál a halott vadász elbeszélése mellé, aki Kafkánál Riva polgármestere számára próbálja összegezni érthetetlen létének történetét. Eszerint, most már egymásra vonatkoztatva a novellán belüli tétova magyarázkodást az olvasó tétova tájékozódni próbálásával saját helyzetét illetően, az olvasót – Kafka halott utazójához igencsak hasonlóan – elmélyült olvasása során talán valami baleset érthette, melynek nyomán hirtelen megszűnt az abba a világba való egyértelmű és kétségbenvonhatatlan beletartozása, amelyben könyvét felcsapva valamikor nekifogott az olvasásnak, ugyanakkor e máshová utaztában mintha egy újabb baleset következett volna be. Könyvről könyvre, könyvből könyvbe tévelyegve hajózik, azzal a súlyosbodó benyomásával küszködve, miszerint kormányosa csak nem leli azt az átjárót, amin át egész mivoltában, nemcsak olvasóként, hanem mintegy szőröstül-bőröstül átjuthatna végre arra a tájra, amit szemei oly mohón pásztáznak. Talán egy pillanatnyi figyelmetlenség, talán egy hibás kormányozdulat lehetett, fogja magyarázni tűnődve Gracchus, a vadász a kikötő polgármesterének Kafkánál, amin mindez múlhatott, s mintha a valóság oly átfogóan rendült volna meg, hogy talán soha többet nem fogja tudni senki valahol biztosan megvetni a lábát. A vadászhoz hasonlóan az olvasó számára sem világos, meddig fog vendégeskedni a kikötő polgármesterénél, mikor fog onnan bárkástul továbbállni. Egyetlen bizonyossága, hogy újabb könyveit felcsapva újra meg újra útra fog kelni, mert ugyanúgy nem képes a reményt feladni, ahogyan Dante Odüsszeusza, aki az *Isteni színjáték* túlvilágában számol be róla látogatójának és Vergiliusnak, hogyan kelt a megmaradt „társakat” összegyűjtve végső tengeri útjára. Mert a dicsőséges trójai háború évei, majd a hazaút számlálhatatlan dicsőséges és kevésbé dicsőséges kalandjának évei után Ithaka királya nem nyugodhatott többé bele, hogy ismét csak Ithaka királya legyen. Az immár halott Odüsszeusz élő olvasójának mesél halála utáni újabb nagy kalandjának helyszínén, a *Pokolban*. Az Odüsszeia sokféle bolygott hősét Dante nyomában fölkereső olvasó lábai ugyanazt a láthatatlan ösvényt tapossák, amelyen Sebald olvasói lelik fel Riva kis kikötőjét.

Wittgenstein mondatát, miszerint „nyelvem határai világom határait jelentik”, sokan sokféleképpen értik. Úgy azonban egyáltalán nem szokás érteni, mégpedig joggal, mintha ezzel azt is mondaná, hogy ezek a határok sérthetetlenek. Bármilyen helyezkedjék el ugyanis túloldal, a nyelv határainak másik oldalán, annak mind név, mind jelentés híján kell lennie. Ebben az esetben tehát a határoknak egy olyan különleges esetével állhatunk szemben, ahol a szóban forgó határt csupán az egyik oldala határozza meg. A túloldal, név és jelentés híján, nem lehet képes még csak vonatkozni sem erre a határra, még kevésbé meghatározni azt. Ugyan mi határozhatná meg nyelvi világom határait túlfelől? Nemcsak hogy ami ott van, az nem a világom, de alighanem még csak nem is világ egyáltalán. Ahogyan nagyon helyesen Wittgenstein sem úgy fogalmaz, hogy nyelvemet és világomat túlfelől valami más határolja, valami, ami nem nyelvem és nem világom. Mert olyan határokról esik itt szó, amelyeknek csupán egy oldaluk van, nevezetesen a felénk eső. Azaz bármilyen legyen is e határok túloldalán, annak a valaminek ott értelemszerűen mindenfelé határtalannak kell lennie, szemben az én nyelvem világával. Onnan túlról tekintve határtalannak még felém is. Nyelvem határai tehát engem e határtalanságtól határolnak el. A túloldalról tekintve, már ha ott volna is bármilyen, ami onnan tekinthetne errefelé, mivelénk nem lehet határa, még ha felőlünk tekintve van is. Ennek a valaminek egyéb, nem nyelvem alkotta határaitól pedig sejtelmünk sem lehet. Az ott a határtalan, jelentés nélküli valami. Világom határainak túlsó oldaláról legfeljebb abban az elképzelhetetlenül kurta pillanatban eshetne szó, amikor nyelvem önkényesen kitör klausztrófóbiájából, hogy pillantást vessen saját magára, immár önmagán túlról is. Ez utóbbi azért is megérdemli a hangsúlyozást, mert hiszen világunk nemcsak odakint, rajtunk kívül tengeti napjait, de idebenn is: belső világunkat, amely vagy folytonos a külsővel, vagy nem, szintén nyelvünk határolja, és a szóban forgó határnak értelemszerűen idebent is csupán egy oldala akadhat, legalábbis mindaddig, míg nyelvünk nem dönt a határcölöpök odébb helyezéséről. Bár a határoknak ezen az *egyoldalúságán* talán még az sem változtatna. Ugyanakkor az eddigi alapján bízást leszögezhetjük, hogy a túloldal a maga részéről tökéletesen védte: határtalan voltát semmi nem védelmezi a nyelv világa felől érkező betörések, határsértések vagy rabló hadjáratok ellen, hiszen onnan nézve ezek a határok nem láthatók, talán nem is léteznek. Hogy is volnának védhetőek?

Mert addig ugyan világos a dolog, hogy e határok egyik oldalán világom, vagy ha tetszik, világunk helyezkedik el, de mi lehet nyelvem e határainak a túloldalán? Mi lehetett a bibliai Ádám világának határain túl, mielőtt teremtője elkezdte volna elébe vezetni a mindenféle mezei vadat és égi madarat, melyeket épp az imént formált a földből, azzal a céllal, hogy az ember nevet adjon nekik. Alighanem villanásnyi rövid idő telhetett csak el ama két pillanat között, amelyben Isten Ádám szeme elé állított egy-egy élőlényt, Ádám pedig csaknem nyomban rávágta az illetőnek a nevét. Az Írás nem említi, hogy az első ember olykor találgatott volna, vagy netán visszavont volna egy-egy kevésbé sikerült nevet, hogy aztán egy másikkal helyettesítse. Ma úgy mondanánk tehát, hogy ekkoriban világunk említett határai kissé porózusak lehettek. Isten már maga előtt noszogatta a szóban forgó tehenet, vaddisznót vagy rétisast, anélkül azonban még, hogy az ember világának határán át tudhatta volna taszítani. Ez az áttaszítás nem is nélkülözhetette a nehézséget, hiszen abból az irányból nem volt határ, amin át lehetett volna lökni bármit is. Ehhez csakugyan magára a teremtőre volt szükség. Ádám tehát egészen addig tudomást sem vehetett arról, hogy valami épp most kerül az orra elé, amíg a teremtő apró lökésekkel nem próbálta átbökdönsni azt a valamit az ember világának nyelv alkotta határain. A látogatás csakugyan az lehetett, hogy Ádám csak ránéz az illető élőlényre, nevet ad neki, s Isten már el is küldte azt, s nyomban jöhetett a következő. De megoldhatatlan marad a kér-

désünk, miszerint hogyan észlelhette Ádám az illető lényt, ha annak még neve sem volt. Vagy pontosabban: mit észlelhetett, mielőtt szóra nyithatta volna a száját. A Biblia magával e kis történettel ugyan utal teremtő és teremtménye valamiféle együttműködésére ebben az egész névügyben, vagyis arra, hogy Isten mintegy Ádám nyelvi látóterébe emeli egyenként a megnevezendőket, míg ugyanakkor Ádám világa meg nyilván befalazott-nak érezve magát nyelvének addigi határai közé, a legszívesebben megragadná – és meg is ragadja – az első kínálkozó alkalmat e határok kitágítására, új világok felderítésére a határ túlsó felén, amelyek persze így nyomban belül is kerültek már a saját világán. Magyarul, hogy a vele együtt teremtett vagy belélelt nyelvképesség – világának kiterjedésével elégedetlenül – csak az alkalmat lesi, hogy zászlaját messze határain túl hordozva tűzze ki távoli magaslatokra, és még messzibb városok központi szentélyeire. A mindenkori világ talán hajlandó volna saját határait, az azok iránti alázatból, akár tiszteletben is tartani, ebben azonban éppen a határörként befogadott és foglalkoztatott nyelv akadályozza meg: mert az ő belső készítése nem tűri a nyugalmat. Született világhódító.

Ráadásul ez a hódító tevékenység nem csupán a látóterébe kerülő szűz területek feltörésében jelentkezik, de harc közben addig sosem létezett területeket is létesít. Vagyis nem csak az addig nyelv előtti, avagy nyelven – vagyis világon – kívüli külső birodalmakat veti alá hódító nyelvi akaratának, de határain ráadásul azáltal is túllép, hogy nyelvével túl-világi birodalmak egész sorát hozza létre, anélkül, hogy közben akár egy lépést is tenne kifelé, nyelve határolta világán túlra. Utóbbiakat tehát nem valamiféle nyelv előtti létezésből vonja be az immár nyelvtől egészen belakott saját világába, mint Ádámnak és teremtőjének előbb említett együttműködése során, hanem nem létezésüket maga számolja fel, és építi át közvetlen létezéssé a saját világán belül. Olyan ez, mintha egy birodalom nemcsak a határain túl volna képes terjeszkedni, hanem odabent is, befelé, mintegy saját határainak hátat fordítva is meg tudná kiterjedését sokszorozni. Mintha annak a világnak, amiben birodalma létesült valamikor, a dimenzióit volna képes növelni újabb és újabb kiterjedésekkel. Termelő hódítás. Nem csupán idegen területeket képes tehát elhódítani a rajta túli még-nem-világtól, de a már meglevőkön belül új és új provinciákat teremt, hogy azokat is belakhassa. Világa tehát akkor is képes szakadatlan növekedésre, ha nyelvi seregei éppen egy lépést sem tettek – térben legalábbis – az említett határokon túlra. Ami persze nem jelenthet egyebet, mint hogy a „nyelvem határai világom határai” állítás semmit nem mond e világ tényleges kiterjedéséről és teremtő képességéről. Nyelvem határai tehát nemcsak a külső határtalanságtól választanak el, de odabenn is határtalanságot határolnak.

A nyelv maga szabja meg tehát határait, s ezzel – ahogy Wittgenstein mondja – egyben világunkéit is. Ugyanakkor a nyelv maga az, ami világot, sőt világokat épít, mivel ha tesszik, engem ugyan határok közé zár, saját magát azonban egyáltalán nem. Határai azért tudnak egybeesni világgal, mert csakugyan ő a világom. Az állatok és madarak megnevezésével ugyanis még távolról sem ért véget a jelentésektől határolt világ szüntelen terjeszkedése. A teremtő kifogyhatatlan leleményességgel hordja az állatok megnevezését követően továbbra is Ádám elé a további megnevezendő létezők beláthatatlan sokaságát, hogy Ádám azokat is mind vonja be megnevezés révén a jelentés világába. Így kerül majd világunk határain belülre Priamosz és Trója, Gideon és a bírák, Lear király és Miskin herceg. Ezeknek a műveknek a kezdetén mindenütt egy addig sértetlen határ, nyelvünk határa húzódott, amely akkor világunk éppen aktuális végvidékét jelölte. A határon túlról azonban újabb és újabb létezők képe merült fel, a teremtő újabb és újabb lényeket tessékelt a látótéren belülre, kifejezetten abból a célból, hogy az arra illetékeseket névadásra, és ezzel újabb határsértésekre bátorítsa. Új és új szereplők, új és új világok lettek megnevezve, s az emberi valóság bővülésének tempójával idővel már az univerzum tágulásának sebessége sem volt képes versenyre kelni.

Már jó ideje megszilárdult az a meggyőződés, mely szerint a nyelv leginkább semleges megfigyelője csak annak a történeti folyamatnak, melynek során a korai emberiségre jellemző gondolkodás, amely tulajdonnevekkel, valamint antropomorfcselekvések sokaságával lépten-nyomon emberiesítón látja és látta a környező világot, majd amikor végre e gondolkodás nekifog fejlődni a valóságot dezantropomorfizáló új és helyes irányba, a nyelv csupán engedelmesen követi a valóságészlelésnek ezt a mindenkori új irányát. Sodor még persze magával olykor akkor is némi antropomorfizáló csökevényt, de ezek már csupán eredeti jelentésüket veszített, hajlott korú idiómák.

Az úgynevezett antropomorfizáló nyelv vagy fogalomalkotás alatt ma többnyire azt szokás érteni, hogy az emberben lakozó és kifejezetten az emberléthez köthető tartalmakat az ember – az ezekhez a tartalmakhoz szorosan kapcsolódó nyelv közvetítésével – rávetíti a rajta kívüli világ általa történő észlelésére és értelmezésére. A kifejezés modern használata határozottan pejoratív, vagyis rosszállóan azt is sugallja egyben, hogy ez az eljárás meghamisítja a világ képét az ember számára, antropomorfizálja, átemberiesíti azt, elfedve előle, hogy a világnak igazából semmi köze vagy hasonlatossága az emberhez nincsen.

Látható, hogy a fogalomnak ez a felfogása előfeltételezi az emberi tartalmak eleve meglétét az emberen belül, amelyet csak követ a világgal való szemtől szembe találkozás, s amely találkozás értelmezéséhez utólag nyúl csak az ember vissza, mintegy a háta mögé, ezekért az eleve meglévő tartalmakért, hogy segítségükkel valahogy rendezni legyen képes a benyomásait. Valójában a szóban forgó fogalomértelmezés ezzel azt is sugallja egyben, hogy a nyelvi antropomorfizáció egy kizárólag odabentről kifelé ható – s persze egyébként téves – tevékenység, amit egy jóval későbbi és fejlettebb kor embere idővel leküzdhet és elhagyhat végre.

Meggyőzőbbnek tűnik ennél az a feltevés, miszerint e folyamatnak a nyelv a főszereplője és fő aktora, azaz hogy nem egyszerűen egy – téves – üzenet közvetítője az ember belseje és a külvilág között, hanem valami egészen önálló, eredendően sem az ember belsejében, sem a külvilágban nem lakozó szereplő, amely egyidejűleg fejt ki antropomorfizáló tevékenységét a külső univerzum és ugyanakkor az emberi belső felé. A nyelv tehát nemcsak az élő és élettelen kozmoszt emberiesíti, hanem mindeközben az embert magát is, valamennyi belső dimenziójával együtt, lévén az ember eredetileg maga is világ, s így maga is rászorul erre. Amit tehát nyelvi antropomorfizációnak hívunk, az semmivel sem kevésbé tevékeny az emberi bensőben, mint a környező külvilágban. A nyelv számára az ember lelke is külvilág. Az embert tehát valóban a nyelv teszi emberré, ám egyáltalán nem csupán abban az értelemben, ahogy érteni szokás, hogy nyelv nélkül nem tekinthető embernek, hanem abban az értelemben is, hogy az ember belsőjét nevekkel és jelentésekkel a nyelv teremti belső világgá. Nyelvem mindenkori határai lelkem határai.

Mai világképeinkben a nyelv elhelyezése azért is olyan problematikus, mert hovatarozásának kérdésével csak nem jutunk nyugvópontra. Nyilván nem független ettől, ahogyan hasonló probléma elé állít bennünket az álom kérdése is. Legátlatzóbban az ellentmondás abban mutatkozik meg, ahogy – mondjuk, Freud és Jung óta – mindenki zokszó nélkül tudomásul veszi, hogy az álom álomszimbólumokat alkot és alkalmaz, miközben magát az álmodás tevékenységét egyébként kifejezetten természeti adottságnak, természeti tevékenységnek tekinti, létezését már az állatvilágban is feltételezi, és eközben szó nélkül elmegy amellett, hogy eszerint a természet magától képes szimbólumalkotási tevékenységre. Már önmagában az álom mint alkotó tevékenység is jelezhetne ellentmondásokat a világgépben, alkotásai egy részének természet szabta szimbolikus természete pe-

dig végképp arról tanúskodik, hogy megérteni igyekezve látószöveget változtatunk útközben. Márpedig ez a fel nem ismert ellentmondás természet és nyelv viszonyába egy olyan elemet hoz be, amivel a mai, tudományos karakterű világgkép nem képes számot vetni.

5.

A XIII. századi Spanyolországban élt kabbalista, *Rabbi Móse de León*, aki a filológia mai – többé-kevésbé egységes – álláspontja szerint, ha igénybe vett is több százados hagyományanyagot, de alapjában mégis maga tekinthető a *Zóhár* szerzőjének, Sebald fent említett példájához hasonlóan, nem saját személyében lépett be a Szentírás szövegének terébe, hogy annak mélyen elrejtett jelentéseit szemlélhesse. Előbb a *Midrásból* és a *Talmudból* jól ismert ókori bölcs, *Rabbi Sim'on bar Jochai* alakjába és tanítványai közegebe férkőzött be, hogy „lejegyezze” azok tudós beszélgetéseit. Nála mindenesetre még e feljegyzések nyelve is az ókoriaktól beszélt arámi, és nem is a saját anyanyelve.

A középkori zsidó misztikus gondolkodás e nagykönyvének, a *Zóhárnak* egy igen elgondolkodtató pontján (fol. I. 1b) az éppen megszólaló bölcs a bibliai Ézsaiásnak egy mondatát idézi: „Emeljétek fel szemeiteket, és lássátok, kicsoda teremtette (mind)ezeket?” (Ézs. 40,26) Amúgy a próféta könyv e fejezetében már ezt megelőzően is sorozatban követték egymást az Izrael Istenét magasztaló és „Kicsoda?” kérdő névmással kezdődő versszakok (a legtöbb magyar fordításban az egyszerűbb *Ki* névmással fordítva). A *Zóhár* szerzője alighanem bármelyik ilyen kérdő felkiáltásnál belefoghatott volna elmefuttatásába, de ő az idézett mondatot választotta, mint látni fogjuk, nyilván az itt előforduló „ezeket” (אֵלֶּה) kifejezés kedvéért. Csodálatosan mély gondolatát mintegy beleolvassa a szövegbe, amelynek – jegyezzük meg! – a szöveg minden nyelvi berzenkedés nélkül enged. A „Kicsoda?” kérdő névmást habozás nélkül alanyt jelölő főnévként fogva fel, az egész kérdés kijelentő mondatná válik a kezében: „... hogy lássátok, a Kicsoda teremtette ezeket”.

Röviddel később rátér a Kicsoda és a Micsoda különbségének taglalására. Az emberi megismerést hozza fel példának, amely a *Mi* ez? (vagyis a Micsoda?) kérdésétől vezérelve halad lépésről lépésre felfelé, a legelemibb valóságsszintektől a legmagasabb és legösszetettebb szintekig. Ennek során fel sem veti annak a lehetőségét, hogy az embernek valamely tárgy (azaz valamely Micsoda), vagy akár tárgyi összefüggések egész szintjének esetében ne sikerülhetne bármit megismernie. Az agnoszticizmus árnyéka is hiányzik érveléséből. Egyáltalán nem számol a megismerés esetleges fogyatékoságaival. Szemlélete ebből a szempontból kifejezetten modern. Úgy tekinti, hogy nem áll semmiféle végső akadály az „ezek” (a micsodák) világának vagy világainak akár teljes és kimerítő megismerése előtt sem. Nem ennek a szférának a potenciális végtelensége tartalmazza ugyanis e végső akadályt, hanem a Micsoda? kérdése előtt feltárulkozó megismert mindenség értelmetlensége, minden jelentést nélkülöző határtalan tárgyömege, tiszta alany nélkülisége. Úgy is fogalmazhatjuk, hogy a kizárólag a micsodák természetére és összességére irányuló kutatás végső hozadéka maga is csupán egy micsoda.

Szerzőnk ezt úgy fejezi ki, hogy szerinte a mindenség megismerésének csúcására jutva ugyanott találjuk magunkat, ahol kérdező utunkat elkezdttük: ha minden megismerésünkkel a micsodákat (akár az összes valóságos és lehetséges micsodát) ismerhetjük meg csupán, még mindig nem láthatjuk, Kicsoda teremtette ezeket. Tudjuk, hogy erre persze rámondható, miszerint senki nem teremtette, a létezők összessége sem egyéb egy vagy több nagy micsodánál, azaz a micsodák vagy öröktől fogva keletkeznek, alakulnak és pusztulnak, vagy hogy vélhetően mindezek egy ősmicsoda szétrobbanásából származó, azóta is táguló micsodaözönt képviselnek csupán. Mindezzel azonban kikerülhetetlenül feltételezzük, hogy a szemeit a magasba emelő valaki maga is csupán e megszámlálhatatlan

micsoda egyike, ahogyan azok az ő magasra emelt szemei is, valamint az is, amit eközben gondolni vél. Az „ezekre” irányuló kérdés tehát pusztán az „ezek” egyikének ajkait hagyta el, vagyis nem történt több annál, mint hogy egy kérdéssel és egy kérdezővel több micsoda vélte megkeresni helyét a többi számtalan micsoda közt. A micsodák, vagyis az „ezek” mindensége nyeli vissza magába a kérdésével együtt, még akkor is, ha magát a „mindezekből” valahogyan kiemelkedő fő micsodának igyekszik is közben tekinteni.

A kabbalista a maga válaszával, hogy tudniillik a Kicsoda teremtette az ezeket, arra a nemigen elhanyagolható tényre utal, miszerint nyelvileg összesen kétféle létező akad az egész mindenségben: Micsoda vagy Kicsoda kérdő névmással kérdőre vonható létező, és valószínűleg nincs az a nyelv a földön, amelyik ellenvetés nélkül viselné el fölcserélésüket. A *Zóhár* szerzője, akinek a számára nem kérdéses, hogy a próféta idézett szavaival Isten maga beszél egyes szám első személyben, amikor a mindeneget teremtő Kicsodára irányítja a figyelmet, ezt annál a rokonságnál fogva teszi, amelynek erejénél fogva itt Kicsoda szól kicsodákhoz. A kicsodák önmaguk kicsoda voltára azzal ébrednek, hogy fel-emelik szemeiket a Kicsoda irányába, méghozzá a Kicsoda felszólítására. A kicsodákra irányuló megismerésnek jó okkal eszébe sem jutna a megismerés kérdéseinek feltétele helyett megszólítani próbálni a szóban forgó kicsodákat. Éppen ez a megismerő nem szólítás jelzi azok micsoda voltát. Szólíthatatlanok, ahogyan az „ezek” sem szólnak egymáshoz. Utóbbiak nem is elsősorban azért, mert nem tudnak szólni, hanem mert együtt is, és külön-külön is szólíthatatlan természetűek. Szólíthatatlanságuk a lényegük. A *Zóhár* értelmezésében, amelynek figyelmét itt a teremtés könyve köti le, az ember képmás mivolta alighanem éppen kicsoda voltában áll. Ha csak kicsodákból állna a világ, nem volna nyelv. S nyelv híján nem volna kicsoda sem, sem a kicsodák világán belül, sem ott fenn, ahová bárki a szemeit emelhetné.

A tárgyi létezés végtelenségének közepette a személyként létezést a nyelv teszi lehetővé. A kabbalista szerző bizonyosan nem elkápráztatni óhajtja felszólításával társait, hanem feladatukul szabja a mindeneget létrehozó Kicsoda állandó szemmel tartását, amely szemlélés a szemlélő kicsoda voltának fokozását szolgálja, s egyben a kicsodák világától való önmegkülönböztetését, az azoktól mért távolság növelését.

A nyelv ajándékának egyik természetes törekvése a kicsodák tengerének kicsodák sokaságává változtatása. Kifelé és befelé egyaránt. A nyelvnek célja van.

Ezek után már senkit nem érhet meglepetésként, hogy a *Zóhár* szerzője kissé később, az Aranyborjú-imádás bibliai jelenetének (2.Móz. 32,8) kapcsán egy jó fokkal mélyebbre képes ásni az öntött bálvány körüli szószegő tánc bűnének tényénél. A lázadók bálványra mutató sokat idézett éneke: „Ezek a te isteneid, Izrael...” megint csak betű szerint lesz értelmezve nála: „Az Ezek a te isteneid, Izrael” (אֵלֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ). Az Ezekről van tehát szó, a kicsodákról, és tökéletesen érdektelen, hogy ezúttal az egyik micsoda egy aranyból öntött borjú alakját ölti-e, vagy valami mást. Éppen micsoda voltán nem változtat jottányit sem, hogy tisztelői ezúttal épp ezt találták megfelelőnek ahhoz, hogy a Kicsodától tekintetüket elfordítva csorbítsák tovább saját kicsoda voltukat. A bűn többek közt a saját kicsoda mivolt tagadásában is áll, ami természetesen következik a Kicsoda megtagadásából. A Szináj lábánál Mózes visszatértét egyre fogyó türelemmel váró sokaság átmenetileg újból megindult a kicsodák egyikévé visszavezető úton, amelytől csak a pozdorjává tört kőtáblák robaja lesz képes visszariasztani őket.

Az elemi létezést alighanem minden élőlény megéli a saját, valamilyen szintjén, sőt a kabbala néhány képviselője esetében még az élettelen tárgyak is ezt teszik, a maguk pusztá tárgyszintjén. A létezést személyesen azonban egyedül az emberi kicsoda éli meg, éppen ezáltal válva külön az egyébként részben őt magát is jellemző micsoda-léttől. A létezés személyes, személyként való megélése nem valamiféle élményszerűsége utal, hiszen az élő kicsodáknak is vannak élményeik. A kicsoda mivolt teszi egyedül lehetségessé a

e törést követően növekvő mértékben veszett el a számára, a legvalószínűbb válasznak az tűnik lenni, hogy e korai költészet titka a megszólaló mindent magára vonatkoztató látószöve volt. A személy saját létezéséhez való viszonya fejeződik ki ebben a mindent, ami csak éri, önmagára vonatkoztatásban, ami természetesen jelenthet adott esetben tévedést is, de akkor is személyes tévedést jelent. A személyként tévedés nem szünteti meg a tévedő személy voltát, ahogyan a *Zóhárban* a kicsoda mindenképp kicsoda marad, kivéve, ha önmagát elsősorban kicsodának fogja fel és értékeli. Például ha néma mindenség veszi körül, ahol semmi nem szól őhozzá, legfeljebb nesz támad, mikor a dolgok egymáshoz verődnek. Az emberi nem anyanyelvén értővel más volt a helyzet: minden őt szólította, a szél zúgásától a fellegek fennkölt képrejtvényéig, az áldozati állat belső szerveinek rajzolatától az egek intő dörgéséig, minden tőle vágyott vagy követelt valamilyen választ. A szél nem zúgthatott csak úgy magának, s minek torlaszolódtak volna képpé a fellegek, ha nem lett volna ezzel valami közölni valójuk? Az égbolt neki dörgött, senki másnak, hiszen ha másnak szólna, hogyan és miért hallotta volna meg éppen ő? Ha pedig néppé igyekeztek összecsozdulni, akkor népként vonatkoztattak minden üzenetet magukra: minden, amit csak érteni vélhettek, az anyanyelvükön szólt, és ők ezen a nyelven válaszoltak mindenre. Hogy jól fejtették-e meg ezeket az üzeneteket, vagy sem, erre a kérdésre érvényes választ kizárólag a későbbi üzenetek megfejtői nyújthatnak utólag, semmiképp sem azok, akik nem hallottak, nem láttak, és nem tapasztaltak semmit. A „nincs üzenet!” nem megfejtés. Az csak a kicsoda mivolt csorbulása.

A nyelv belső törésvonala mentén, ennek a költői mindent magára vonatkoztatásnak az ellenében egyenesen az égig nő annak igénye, ami szabadítani törekszik a nyelvet minden emberi „elfogultságtól”, a valóságba történő emberi „belemagyarázástól”, és egyáltalán, minden antropomorfizmustól. A létezéshez való személyes viszony válik minden tévedés gyökerévé. A nyelv ideáljává a realitás „emberkéztől érintetlen” észlelését teszik, beleértve ebbe a kifejezetten emberi realitások mind teljesebb körét is. A nyelv lehetőség szerint teljesen deantropomorf használatát követően a külső világ – az ember belső világával összhangban – elnémul. A hallgatás e mindent fedő óceánján egymástól távoli szigetként lebegnek a költői beszéd művekké magukba zárkózott darabjai, a mindent magára vonatkoztatás halványuló emlékei.

7.

Tudtommal az úgynevezett *beszédaktus*-elméletnek született ugyan némi irodalomtudományi alkalmazása, ám mintha ezek mellőzték volna az elmélet ontológiai elméletként való érvényesítését az irodalomra. Az eredeti elméletnek egyik alapvető feltevése, hogy az emberi beszédnek vannak olyan megnyilvánulásai, változatai, amelyek nem írnak le semmit, nem ábrázolnak vagy jelenítenek meg, és nem is állítanak semmit, hanem megvalósítanak valamit, mondjuk így: beszédként ők maguk valóság, valóságot cselekszenek. Legvisszatérőbb példái közé tartoznak például a házasságkötéskor elhangzó „Igen!”, általában az ígéret mint nyelvi cselekvés, a káromkodás, és egyáltalán, a vallási szertartásokban nyelvíleg végbemenő kultikus cselekvések.

Kézenfekvőnek tűnik annak megállapítása, hogy példának okáért az *Illiász* legelső sora, a Múzsát szólító „*Istennő, haragot zengj!*” nem csupán emlékezetes kezdősor, hiszen az eposznak valahogyan el kell kezdődnie, hanem a dalnok által véghezvitt valóságos fohászkodás, ami minden egyes olvasásakor vagy elhangzásakor végbemegy. Eposzlelésítő felszólítás. Nem leírja a dalnok cselekvését, nem egy tényt állít szemléletesen elénk, hanem kimondása révén megtörténik. És csakugyan, nem késik a magasabb segítség, a fohászt nyomban egy egész eposz követi. Méghozzá örökre. Az eposz előtt soha többé nem tud

nem elhangzani. Nagyon is hasonlóan ahhoz, ahogy mondjuk egy költői mű afféle kezdőmondata, mint például hogy „Tüzesen süt le a nyári nap sugára”, valójában nem az égen tündöklő napot írja le igen szemléletesen, nem is egy művön kívüli tényt állapít meg, amit talán figyelmetlenségből eddig nem vettünk észre, hanem a mű világának eddig nem is létezett égboltján könnyed nyelvi mozdulattal elhelyezi számunkra a sugárzó nyári napot, ami e pillanattól fogva e nyelvvilág valóságos égitesteként árasztja sugarait, most már mindig. Alighanem egy irodalmi mű valamennyi mondata ebben az értelemben leírt beszédaktusnak tekinthető, hiszen nem akad köztük egyetlenegy sem, amely valamilyen, a művön kívüli valóság leírásának volna tekinthető, bármennyire is hasonlítson ilyesmire. Kivétel nélkül mindegyik mondata egy-egy önmagát nyomban megvalósító nyelvi cselekvés, amit a rákövetkező mondat már nyugodtan, széleseben magára is hagyhat, hiszen valóságként áll immár meg a maga lábán. Ha nem így lenne, a mű minden egyes mondat után összerogyna, és előlről kéne kezdődjön. Az, hogy a következő sor vagy mondat támaszkodni képes a megelőzőre, jelzi a sorok vagy mondatok immár stabil valóság voltát. Minden mondat hallotta az előzőt, és tisztában van vele, hogy biztonsággal léphet fel rá. Ha nem így volna, Sebald számára lehetetlen volna Stendhal képében belépni Kafka kikötőjébe, és tekintetét a rakpart kőfalán kockázó két fiúra szögezve eltájékozódni, miközben lenéz a mólóra is, hiszen tudja, miféle bárkára számíthat ott.

A beszédaktus-elmélet fontos észrevétele, hogy az említett nyelvi cselekvések csak meghatározott összefüggések között mutatkoznak meg cselekvésekként. Például az „Igen!” szó csak akkor állja meg cselekvésként a helyét, ha az esküvői szertartás körülményei úgy vannak köré szervezve, hogy azon belül e szó csakugyan megvalósíthassa a házasság intézményi létét. Ezt a körülményt tűnik valóvá tenni az a korábban említett folyamat, amelynek során a költészet mint az emberiség anyanyelve egyes művekké zilálódik szét, s az az összefüggés, amelyben az irodalom nem leír vagy tényt állít, hanem közvetlenül megvalósítja magát, az az immár irodalomnak, irodalmi művek alkotásának nevezett intézményi összefüggés, amelyet a költő csakúgy, mint olvasója, eleve adott kultikus összefüggésként tekint. Ha nem tudnánk róla, hogy olyasmik, mint irodalmi művek, léteznek, és együtt irodalmat alkotnak, azt hihetnők, hogy valaki számunkra nem látott vagy nem ismert tényeket ír le, netán valami tőlünk távol lezajlott eseményről ad hírt. Miután azonban szerencsére tudunk róla, hogy a házassághoz hasonlóan létezik egy irodalom elnevezésű intézménykomplexum is, nyomban tudomásul vesszük, hogy egy azon belüli valósággal kerültünk szembe.

A nyelv fokozódó szabadulni törekvése a személyes létezés kifejezésre juttató saját törekvésétől egyáltalán nem csupán kulturális probléma. Ha a kicsodák elfelejtik felemelni szemüket, micsodákká felejtik magukat. Ez az ember mivoltot közvetlen közelről érintő kozmikus kultúrharc része.

OLVASÓ MUNKÁS

Három személyes szál is köt az *Olvasó munkás* című szoborhoz. Ez a szocreál vaskos propagandisztikusságát magán viselő, 1950-ben készült mű nem véletlenül lett az Állami Könyvterjesztő Vállalat emblémája, és maradt aktuális az „Olvasó népért” mozgalmat meghirdető Kádár-korszakban is. Az olvasó ember legismertebb, ha tetszik, legmaradandóbb szobra ez a magyar művészetben, amely leválik a történelmi korszakokról. Helyén maradt a rendszerváltás után is Csepelen, ott, ahol 1951-ben fölállították. Hogyan hagyhatta volna hát érintetlenül ennek az olvasással és könyvekkel emblémaszerűen összefonódó szobornak a képe – ha csak tudatom perifériáján is – az olvasás magamfajta munkását?

Alkotójának nevét azonban aligha ismertem. Emlékezetem szerint akkor égett csak belém, amikor gyászkeretben láttam meg a *Jelenkor*ban, abban a folyóiratban, amelyben ez idő tájt már nekem is megjelent egy kritikám. Hogy ne tűnt volna fel, mikor az én nevem állt ott gyászkeretben! Ekkor vált tehát fontos faktummá számomra, hogy létezik, illetve létezett egy Beck András nevű szobrász. Kerestem most ezt a *Jelenkor*-számot a folyóirat 1986-os évfolyamában (B. A. az előző év decemberében halt meg), de nem akadtam nyomára. Úgy tűnik, évtizedek óta fals emléket dédelgettem. Máshogy kellett lennie, máshol kellett megpillantanom azt a nevet a gyászkeretben, amihez aztán hozzákapcsoltam az olvasó munkás szobrát. Talán a Párizsban megjelenő Magyar Füzetek könyveinek egyikében – Tamás Gáspár Miklós *Idola Tribusában* vagy Kenedi János könyvében, az *Elhülyülésem története... és egyéb balgaságokban* – láttam meg a gyászkeretet, amely 1986-tól kiegészítette a korábbi mondatot: „A címlapot díszítő embléma Beck András munkája”. Ha így is volt, ennek már a kilencvenes években kellett lennie. Akárhogy is, a kettő – olvasó munkás, Beck András – közé régóta egyenlőségjelet tettem. Ez a névazonosság tehát a második személyes szál, amely a szoborhoz köt, és persze ez a legvisszhangosabb.

A legmegfoghatóbb és legjobbban dokumentált viszont a harmadik. Tizenöt éve, 2009 őszén kezdtem tanítani a MOME-n. Az Elméleti intézet, amelybe kerültem, azon a régi, mára jócskán megváltozott kampuszon a Gond-űzőnek keresztelt oszlopos épületet bitortolta, amely úgy néz ki, mint egy régi vágású kúria vagy villa. A kertben, az épülethez vezető lépcsővel szemközt kőszobor állt, pontosabban ült: a Beck András-féle *Olvasó munkás* korabeli kópiája. Ez a szobor az utóbbi években, amikor minden szobor, kellék és kellem eltűnt a színről, fadeszkákra helyezve, rangrejtve ücsörgött az egyik új épület tövében, aztán egyszer csak eltűnt onnan is. De a múlt ősszel ünnepélyesen visszatért egy fa árnyékába, gondosan elkészített talapzaton, azzal a féligazságot tartalmazó felirattal, miszerint a szobor Beck András műve. Az viszont már a pusztá véletlen műve, hogy az Elméleti Intézet új helyének alagsori ablakaiból éppen rálátni a szoborra.

*

Ha most visszagondolok, ezeken a körülményeken, egybeeséseken és véletleneken túl is van valami, amibe Beck András *Olvasó munkása* nekem nagyon beletalál. Egy újabb önös kanyarral kell tehát folytatnom.

Korai olvasmányaim idején mélyen belém vésődött néhány közzsájon forgó irodalmi nyelvemlék, miszerint „Bovaryné én vagyok”, vagy hogy „az én az valaki más”. Arról a döntő hatásról pedig többször is írtam már, amit Fernando Pessoa *Autopszichográfia* című verse tett rám. Hogy micsoda kavardással járt azt olvasni, hogy „A költő nagy színlelő, oly jól ért a színleléshez, hogy csak színleg érzi ő a kint, mit valóban érez”. Még akkor is, ha fikarcnyit sem éreztem magam költőnek, kritikusnak is alig. Csupán gond nélkül vittem át ezt a csavaros igazságot az olvasás szituációjára, az olvasás aktusára. Ma is úgy gondolom, hogy a Flaubert-, Rimbaud- vagy Pessoa-féle beláthatatlanul bonyolult képlet gond nélkül adaptálható az olvasásra és a művekről való artikulált megnyilvánulásra, a műkritikára. Ugyanakkor szorosan összefügg a kritika voltaképpeni (forma)problémájával, azzal, hogy a műkritika magától értetődőnek tekinti, hogy tárgya a mű: vagyis többnyire el van benne fedve, feledve az, amit Flaubert, Rimbaud és Pessoa oly emlékezetes formába foglalt, az én és a mi, az én és a mű közötti feszültség.

Az utolsó két mondat több mint három évtizeddel ezelőtti mondataimat idézi, első kötetem, a *Nincs megoldás, mert nincs probléma* záródarabját. Kezdetben ugyanis a kortárs magyar irodalomról írtam kritikákat, de hamar kiderült, hogy maguknál a műveknél jobban érdekel az, mit is művel a kritikus, amikor egy műről ír, a kritikus pozíciója, az a szellemi, személyes és intézményi történetekig lebontható gyakorlati összefüggésrendszer, amelyben a kritikus áll, amikor formát akar adni gondolatainak. Miközben tehát műveket próbáltam értelmezni, minduntalan saját helyzetemre is reflektáltam, azt mértem fel. Ezek az írások élesen rajzolták ki az értelmezői pozíció dilemmáit és személyes tétjeit, és viszonylag gyorsan álltak össze könyvvé. E könyv első felének élén ez a Flaubert-, Rimbaud- és Pessoa-visszhangos kérdés állt: „Ki az az én?” A könyv *Kritikus ponton* című második felének egyik írása pedig párbeszéd formáját öltötte A és B között. Holmi formai játékra is gyanakodhatnánk, minthogy monogramom két betűje elegyedett itt egymással vitába, de kritikus pozíciómban hasadtsága mélyebben gyökerezett.

Az eddigieket úgy foglalhatnám össze, hogy Beck András olvasó munkása, a maga bizarr együttállásaival, számomra sűrített formája, ikonikus kihegyezése annak az alapképletnek, amely körül kezdettől fogva toporgok. De mielőtt még valaki félreértene, ez nem a kritikus/értekező egójáról, lelki rezdüléseiről vagy önmagáságáról szól, nem benyomásokról, szubjektivitásról, beleérzésről, azonosulásról.

Ami írásom ugródeszkáját illeti – két ember névazonosságát, akiknek egyike történetesen én vagyok –, ez éppoly közönséges és esetleges dolog, mint amennyire rejtélyes és zavarba ejtő. Akárcsak két arc fiziognómiai hasonlósága. Még vér szerinti rokonság esetében, szülő-gyerek relációban vagy ikreknél is így van ez, hát még olyanoknál, akik teljességgel idegenek és ismeretlenek egymás számára. A hasonmás mindig kísérletes, de mindig groteszk, nevetséges is: a felismerések vígjátéka éppúgy belejátszik, mint a tragédiája.

A névazonosság és a fiziognómiai hasonlóság leggyakoribb példája az, amikor a fiú az apja keresztnévét viseli. Ez mondhatni a szülők gonosz tréfája. Még extrémebb eset, amikor egy számot is biggyesztenek az örökölt név után, ahogy az egy bizonyos Mann Satterwhite Valentine II. esetében történt. Vajon függetleníthető-e a névnek ettől a bélyegétől, hogy Valentine II. nevéhez fűződik az első fiziognómiai érdekű fotósorozat koncepciója (magukat a daguerrotípiákat hivatásos fotográfus, Montgomery Simons készítette), melynek egyik modellje is ő maga volt?

A névazonosságban bujkáló lidérces létkérdések remek illusztrációja a *The Harvey Pekar Name Story* (Történet a Harvey Pekar névről) című képregény. Pekar a kortárs független képregényszcéna fura figurája volt (néhány éve halt meg), aki nyugdíjba vonulásáig egy veterán katonai kórház irattárosaként dolgozott. Markáns plebejus szemlélet, tüntetően egyéni átlagembertudat jellemezte: gyanakvással tekintett minden értelmiségi, akadémiai huncutságra. Mindez kiolvasható földhözragadt önéletrajzi képregényeinek sorából, melynek egyik darabja, ha önironikus beütéssel is, a *Class Antagonism* (Osztályellentét) címet kapta. Pekart nálunk kevesen ismerik, noha fő művéből, az *American Splendor* (Amerikai dicsfény) film is készült, mely magyarul a *Sikersztori* fedőnevet kapta.

A *The Harvey Pekar Name Story* négyoldalas képregény, minden oldalon egységesen kiporciózott 12 képkockával. Egy középkorú férfi monológja ez, akit mindegyik képkockán ugyanabban a beállításban és képkivágásban látunk, deréktől fölfelé, zakóban, nyakendőben. Bármennyire is ki van öltözve, slampos figurának tűnik mégis. Mindvégig üres, légüres térben áll, egy fehér fal előtt. Egyetlen társa a saját, falra vetülő árnyéka. Az egyes képeken csupán Pekar arckifejezése és testtartása változik, az sem feltűnően. A képregény tere a morfondírozás, a rácsodálkozás és a közlésvágy absztrakt tere: gondolati tér.

A rajzokat egyébként nem Pekar csinálja, és ez is kissé rendhagyóvá teszi a független képregényesek között. Kezdetben többnyire jóbarátja, a hatvanas évekbeli underground képregény atyamestere, Robert Crumb rajzolta őket Pekar pálcikaember-rajzainak útmutatása nyomán. A *The Harvey Pekar Name Story* társalkotója is ő. Crumb rajzain a főhős lazább fiziognómiai hasonlóságot mutat Pekar életbeli fizimiskájával, mint a többi rajzoló munkáin, de ezen az *American Splendor* élére állított képregényen ismerhető fel legkevésbé Pekar, már csak azért is, mert a vaskos kötetben egyedül itt visel öltönyt és nyakkendőt.

„Az évek során mindig tartogatott számomra valamit a nevem.” Ezzel a kijelentéssel kezdi nagymonológját hősünk, akit fiatalkorában sokszor hecceltek a nevéhez társított idéetlen viccekkel. De Pekart kemény fából faragták, így vagy úgy kivívta társai tiszteletét, és abbamaradtak ezek a tréfálkozások. Feleségének meg éppenséggel kifejezetten tetszett a Pekar név, és megszerettette vele is. A történet ezzel dramaturgiai nyugvópontra jut, de csak azért, hogy újabb lendületet vegyen. Az ifjú párnak ugyanis hamarosan telefonja lett, aztán megkapták az új telefonkönyvet is. „Képzzelhetik, mennyire meglepődtem, mikor rálapozva a nevemre azt láttam, hogy van rajtam kívül egy másik Harvey Pekar is! Néhány év múlva aztán egy harmadik Harvey Pekar is felbukkant a telefonkönyvben. Ezzel a furcsa névvel, ugyanabban a városban!”

És a dolog nem marad ennyiben. Egyszer éjfél tájban távolsági hívással keresik Floridából. A vonalban egy női hang, aki, mint kiderül, valamelyik másik Harvey Pekar kereste. Aztán az apja halála miatt fejezi ki részvétét egy munkahelyi kollégája. Csakhogy hősünk apja kiváló egészségnek örvend! Mikor megkérdezi, honnan vette, hogy meghalt, munkatársa Harvey Pekar gyászjelentésére mutat a helyi lapban, az elhunyt egyik fia pedig Harvey. Ekképpen ölt számára két névrokona némiképp megfoghatóbb alakot. Hat hónap múlva az ifjabb Harvey halálhírére hősünket mély szomorúság fogja el, noha voltaképpen egyiküket sem ismerte. A következő telefonkönyvben már egyedül az ő neve szerepel. A történetnek azonban nem ez a vége. Két évre rá ugyanis egy újabb Harvey Pekar üti fel a fejét az új telefonkönyvben. „Kik ezek az emberek?” – fakad ki hősünk. „Honnan bújnak elő, és mifélék?... Mit rejt a név?... Ki az a Harvey Pekar?”

A *Történet a Harvey Pekar névről* nemcsak üzemszerű működésünket felnyitó létkérdéseink kísérteties köznapiságát viszi színre, de mintegy melleleg a telefonkönyv kulturális fenoménjének is emlékművet állít. Mert a telefonkönyv itt nem egyszerűen unikális adattár, hanem sorskataszter, képzeleti terep és reflexiók aknamező, váratlan egybeesések és ocsúdások színtere, ahol hétköznapiság és felajzott fantázia találkozik. Ahol a szimpla névazonosság égető kérdéssé lehet, és a valóság elveszti biztos körvonalait. A telefonkönyv élettörténetek sűrítményévé válik: az egymást követő nevek szimpla azonosságában ott mocorog a hasonmás – Poe, E. T. A. Hoffmann és Dosztojevszkij nevével fémjelzett – problematikája. Téves kapcsolás, ontológiai rövidzárlat, rángatózó öntudatunk banális susztermattja.

*

De ideje hideg fejjel szemügyre venni a szobrot is, Beck András *Olvasó munkás*át. Aradi Nóra *A szocialista képzőművészet jelképei* című könyvének 'olvasó munkás' szócikkében jegyzi meg, hogy a szocialista művészet e jellegzetes típusa Rodin *Gondolkodójának* örököse és megfelelője. „Az olvasó, intellektuális munkások többnyire könyvvel együtt szerepel, de ez nem kötelező attribútum. Fontosabb [...] a gesztus, a támaszkodó mozdulat.” Az 1930-as évek magyar művészetéből számos példát említ, közülük a mi olvasó munkásunk leginkább Goldmann György 1934-es, könyv nélküli *Ülő munkás* szobrának rokona.

Aradi figyelemre méltó megállapítást tesz az újságot olvasó, illetve a könyvet olvasó ember motívumáról. Míg az előbbi társadalomkritikai állásfoglalást jelez, a könyvet olvasó figura „mindig a jövőre készülést fejezi ki”. Ami a jövő dimenzióját illeti, jelentékeny különbséget regisztrál a Szocialista Képzőművészek Csoportjának vonzáskörzetében létrejött háború előtti művek és az 1945 vagy még inkább 1948 után készült alkotások között. A „folyamatos tanulás, értelmi készülődés” a harmincas évekbeli munkásmozgalomnak „nemcsak napi programja, hanem szervező eszköze is volt”.

Ez a háború utáni helyzetre is igaz, csak hogy míg a korábbi alulról való önszerveződést takar, az utóbbi fölülről zúduló kényszer. Beck András *Olvasó munkás*át az 1950-ben megrendezett I. Magyar Képzőművészeti Kiállításon mutatták be. Ahogy e kiállítás címe is jelzi, új időszámítás vette kezdetét ekkoriban. Révai József megnyitóbeszédét idézve: „Elmondhatjuk, hogy képzőművészetünk nagyban és egészében igenis rálépett a helyes útra... Megjelentek a vásznon és a szobrokon a dolgozó ember, épülő szocializmusunk új típusai, a sztahánovista, a traktoros, a pártmunkás, a honvéd, a feltörekvő dolgozó nő, az új szocialista ifjúság”.

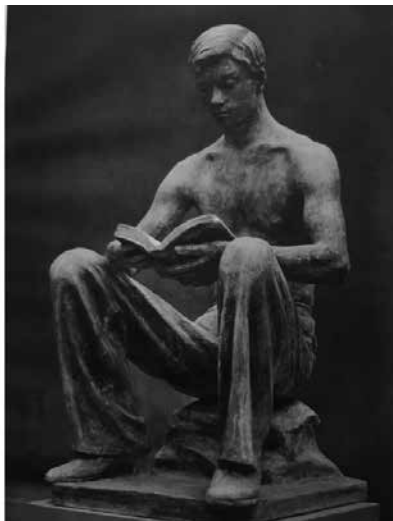
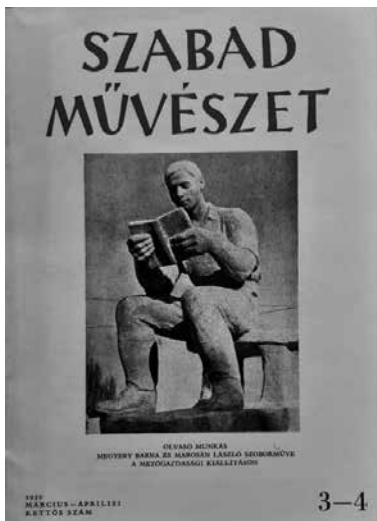

Feltűnő, hogy a felsorolásból hiányzik az olvasó munkás típusa. Vajon azért, mert a munkásnak nem az olvasás a munkája, azt pedig, akinek az olvasás a munkája, nem nevezük munkásnak? Vagy azért, mert a munkást ezek a szobrok, a munkásalakok többségével ellentétben, nem munkaeszközével együtt, pláne nem munka közben jelenítik meg? Vagy, mert az olvasó munkás motívuma nem új típus, minthogy Aradi szavaival „sajátos koncentrációban jelenik meg a harmincas évek magyar művészetében”? Esetleg az okoz itt némi bonyodalmat, hogy „ez a jövőre készülődő, tanuló munkástípus viszont ilyen formában nincs jelen a kortárs szovjet művészetben”? Valóban szembetűnő, hogy az 'olvasó munkás' szócikket illusztráló tizenöt mű között egyetlen szovjet mű sincs.

Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ez a jövőbe néző, valójában azonban könyvbe mélyedő tekintet könnyen önmagába, sőt önmaga ellen fordulhat. Az olvasó munkás Janus-arcú. És nem csak annak van meg a veszélye, ha munkásunk nem a *Szabad Népet* vagy a marxizmus klasszikusait olvassa. Művészi garanciát az sem jelent, ha a sajtótermékkel nincs gond. Amiképpen Révai József fejtegeti, „az eszmei tartalomnak magas művészi formában kell jelentkeznie... Attól, hogy egy képen ott van az ábrázolt munkás kezében a *Szabad Nép*, lehet az még halott csendélet is”.

Ezzel együtt olvasó munkás szoborból nálunk nem volt hiány. Az 1950-es I. Magyar Képzőművészeti Kiállításon sem Beck Andrásé volt e nemben az egyedüli. A kiállítás anyagát reprezentáló albumban szereplő Madarassy Walter-mű, az *Ifjúmunkás déli pihenőjének* félmeztelen fiatalembere szintén könyvet tart a kezében, és ott van még a *Szabad művészet* 1950. március-áprilisi számának címlapjára került *Olvasó munkás*, Megyery Barna és Marosán László alkotása is. Érdemes őket összevetni.

Mindhárom munkást ülő helyzetben látjuk; nézzük, min ülnek, és hogyan. Megyery-Marosán szobra egy rusztikusra stilizált, kicsinyített stonehenge-i építményre emlékeztető padon, melyhez képest a munkásfigura valóságos óriásnak hat. A nyitott könyv is szinte eltűnik két hatalmas tenyerében, nem tudni, eltartja-e magától, vagy éppen kapaszkodik bele. A figura egész tartása, alakja rendkívül merev, szögletes. Minden porcikája a közte és a könyv között lévő távolságról tanúskodik, és arról a görcsös erőfeszítésről, amellyel e távolság legyőzésére törekszik. Nem is annyira olvassa, inkább révülten bámulja a könyvet, mint valami azonosíthatatlan objektumot. Az a nehézkesség és gátoltság, ami a munkás és a könyv viszonyát jellemzi, hordoz ugyan valamiképp a megcélzott penzumszerű társadalmi feladatból, de leginkább az alak gólemszerű megjelenítése, a művészi megformálás kezdetlegessége révén.

Az *Ifjúmunkás déli pihenője* félmeztelen fiatalemberén alig hagyott nyomot az efféle ólomlábú propagandisztikusság. Hajlékony, karcsú teste nem követi a munkásábrázolás ekkoriban megszilárduló sablonját, csak feltűnően nagy kézfeje mutat vele rokonságot. Nem plakátszerűen erőteljes, masszív és öntudatos fiatalember ül előttünk. Egyáltalán: *fiatalembert* látunk, nem pedig kimért munkásábrázolást, a maga ideologikus vektoráival. Amin ül, közelebről nehezen meghatározható formátlan kupac, a hangsúly nem lábainak oszlopszerűségére esik, hanem éles szögben behajlított térdére, az ülőhelyzet nyomatékára. Ez a fiatalember pihenője közben tökéletesen kiszakad a munka világából, elmélyül a kezében tartott könyvben, és az elmélyülés itt azt is jelenti: testének egészével lehorgonyzik a könyvnel, melyet kezében tart. Csak a hosszú combja és lábszára által bezárt hegyesszögben van valami nyugtalanító dinamika, valami zabolátlan tettekészség. Ezt erősíti föl a könyvre irányuló figyelem, az értelem fénye, mely arcának lágy vonásaiból árad.

Beck András olvasó munkása a legidősebb hármuk közül. Izmos fölsőtestének, karjának, lapátkezének tömör állagát nadrágjának oroszosan buggyos szára és a méretes, de mégsem bumfordi gumicsizma erősíti, amelyben végződik. Kissé előrehajoló teste és maga alá húzott lábai, valamint az, hogy a könyvet az egyik kezében tartja, a másikat pedig a combján támasztja meg, alakját összefogottabbá teszi a másik kettőnél, akiknek végtagjai önálló életet élnek. A három szobor közül ennek tartása emlékeztet leginkább a Rodin-féle *Gondolkodóra*. Az, hogy a könyvet nem két kézzel fogja, szorítja, furcsa szabadságtöbbletet, elengedettséget kölcsönöz a masszív alaknak. Ebből a szempontból figyelemre méltó a kezében tartott könyv megformálása is. Ez a könyv nem kinyitott könyv, ezt nehéz is volna félkézzel fogni. Beck András olvasó munkása a könyvet a tenyeréhez idomítja. Nem fétisztárgy számára, nem áll idegenül a kezében, szinte tiszteletlenül, magától értetődő módon gyúri, alakítja. Az olvasott oldalakat nem kéméli, lazán visszahajtja, és a borítóhoz szorítja őket. Ha jobban megnézzük, az is föltűnik, hogy a könyvtest szokatlan görbületet kap. Úgy is mondhatnám, hogy a könyvszerűség meghajlik a kézhezállóság követelménye előtt. A munkás ökölbe szorított másik keze, melyet combján nyugtat, olyan, mint valami csendes erődemonstráció. De bármilyen hangsúlyos is az ököl támasztéka, a behajlított könyvek és a kar tömör izmai, ez itt mindenekelőtt az olvasás intenzitásának ad hoc állványzata lesz.

A munkás szabályos hasábon ül, ami azért nem hat posztamensnek, mert nincs benne semmi monumentális, az alak szinte agyonnyomja a posztamenset, szabályossága és szögletessége szinte láthatatlanná teszi. Annál feltűnőbb a két egymásra rakott téglá, melyre bal lábát helyezi. A téglá pontosan jelzi a munka világát és terepét. Azt, hogy nem holmi kényelmes és elkényelmesedett otthoni olvasásnak vagyunk itt tanúi. Céltudatos tevékenység ez, munka, amelynek megvan a maga helye. Ugyanakkor a munkás téglán megtámasztott lába feloldja mozdulatának feszültségét, mely a másik két szoboralaknál a könyv felé való két kézzel nyújtózkodás impulzusából fakad. Beck András szobra az otthonosság, ellazulás képzetét hordozza. Ebbe a lábtartásba bele van kódolva a társadalmi felemelkedés teljes íve. Egyenes út vezet innen az ülés vagy olvasás közben hanyagul keresztbe vetett lábbig és tovább, a polgári otthon nélkülözhetetlen kellékéig, a különféle formájú, állagú lábtartók, puffok és zsámolyok kényelmes világához. A keresztbe vetett láb vizuális rajzolatát teszi kontúrossá az is, hogy másik lábát maga alá húzza. És az ellazult hatást erősíti a combján megtámasztott alkar is, mely a csípőre tett kéz hetyke magabiztosságát idézi. Öntudatot, mely abból az érzésből fakad, hogy az ember immár a helyén van, nem csupán kapaszkodik feléje.

A két egymásra rakott téglá úgy jelenik meg tehát itt, mint a munkásöntudat biztos talapzata. Egyfelől megtestesíti és hangsúlyozza a munka világát, másfelől a munkás lába alá tolja azt az emeltyűt, amely megkötöttségeinek köréből egy szabadabb emberi test- és léthelyzet irányába mozdítja el. A munkás „keresztbe vetett” lába a társadalmi és az egyszisztenciális szabadság két egymást kiegészítő felének metszéspontja.

Az 1945-re következő évek ennek ígérését hordozták Magyarországon. Néhány éven belül azonban ebből már csak szólamok és a látszatok sűrű erdeje maradt, meg a lapokon virító címek: „Szabad Nép”, „Szabad Művészet”, „Szabad Föld”. Az *Olvasó munkás* bronzszobrának csepeli fölállítása után karikatúra jelent meg a *Szabad száj* nevű vicclap 1951. február 22-i számában. Nyüzsg Aladár, az egész társadalmat átható fonák túlteljesítési láz két lábon járó megtestesítője így perlekedik az új szoborral: „Mi az? Maga munkaidőben olvas?” Hát igen. Az olvasás útjai kiszámíthatatlanok, bármennyire kontrollált körülmények között zajlik is. A programozott és irányított emberformálás eszközében ott bujkál az önépítés szabadságának lehetősége. Az olvasó munkás egykönnyen porszemmé is válhat az olajozott gépezetben. Ahogyan azzá vált maga a *Szabad száj* is. Egy hónap sem telt bele, és megszűnt: Nyüzsg Aladár sem nyüzsgött már.

Gink Károlynak van egy önarcképe, amely akkor készült, amikor Beck András az *Olvasó munkás* szobrán dolgozott. Ezt onnan tudni, hogy az önarcképen látható a szobrász is, ahogy épp a szobron dolgozik. Mondhatni, ők ketten állnak a kép fókuszában. A fotós az előtérben guggol, és állványra helyezett fényképezőgépebe néz. Háta mögött a szobrász és műve, ő szemben van velünk, kamerája felénk, nézők felé irányul, mintha minket fotózna. Elsőre nem is egészen érthető a helyzet. Aztán világossá válik, hogy mi, nézők a tükör, a láthatatlan tükör helyét foglaljuk el; a szobrászt és az *Olvasó munkást* tükörkép-ként, mandínerből látjuk, amiképpen magát a fotóst is. Negyedik félként leszünk ekképpen részesei ennek a különös háromszögelésnek. Gink egyszerű effektust alkalmaz itt szerencsés kézzel, és avat sokértelmű önportrévá. Olyan önarcképpé, amelynek legalább négy egymástól elválaszthatatlan, egymásban tükröződő alanya van: a modellje – aki itt történetesen épp a maga modelljén dolgozik –, a fényképezőgép, a fotós és a tükör. Csak ezek áttételei, az ide-oda pattogó tekintet játéka ad képet arról, amit a fotós csinál, és arról, amit a kép csinál velünk. Arról, hogy a fotós figurája mindig ott van saját képe sarkában. E kép nélkül nem alkotó, nélküle a kép nem az ő képe. És így van ez a nézőkkel, minden befogadóval is. Gink Károly úgy csinált magáról igazi önarcképet, hogy a szobrászt fotózta le munka közben, de kameráját nem rá irányította, nem is önmagára, hanem arra, aki a képet éppen nézi. A fotó címe: *Beck András és én.*

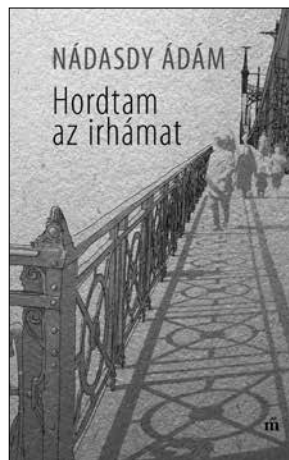
ZSUGORODÓ PÁRHUZAMOSOK

Nádasdy Ádám: *Hordtam az irhámat. Beszélgetés, írások, naplók 1994–2022; Billeg a csónak. Versek 2019–2023*

Ha jól emlékszem, 1979 végén történhetett, hogy táviratilag berendeltek az ELTE rektori hivatalába (telefonom ugyanis nem volt). Sejtettem, mi állhat a háttérben, október végén magam is csatlakoztam a Charta '79 aláíróihoz. Bízam ugyan abban, hogy „karóba nem húznak ma már”, de gyanítottam, hogy a tudományos továbbképzési ösztöndíjam lejárta után elbúcsúzhatom az egyetemről. (Ebben nem is tévedtem.) A másik két beidézett közül az egyik Nádasdy Ádám volt, akit elkísért a tanszékvezetője is. A karóba húzás valóban elmaradt, a dorgálás mellé teát is kaptunk. De azért nem voltam vidám, szemben Nádasdyval, aki kifelé menet megjegyezte, hogy „ha valaki istállómasternek áll, az ne csodálkozzon, ha a lovak néha dobrogolnak az istállóban”. (Az utóbbi ige történelmi hitelességéért nem kezeskedem, bennem ez maradt meg, nyilván, mert tetszik a szó.)

Ez az ősrégi történet azért jutott eszembe, mert Nádasdy „irhás” kötetének első beszélgetésében úgy nyilatkozik a politikáról, hogy az „reménytelennek tűnt ebben az országban a kommunisták alatt”. Önmagát pedig – nem kis mértékben a családi háttér miatt, amely ellen, mint mondja, soha nem lázadt – az ellenállás szimbolikus gesztusain *alkatilag* kívül állóként írja le: „ez annyira távol állt tőlem”. A Charta-aláírás mégiscsak politikai gesztus volt, amelynek szimbolikus jelentőségét annak idején reálisan világította meg az istálló-hasonlattal. A jelek szerint azonban eszébe sem jutott felidézni, amikor a politikához való viszonyáról beszélt. Talán azért, mert a két Charta-akció „dobrokolásának” akkori jelképes erejét az elmúlt évtizedek olyan „halványra betegítették”, hogy az ma már alig érezhető.

De azért további két helyen is olvashatunk a politikáról a kötetben. Az egyik a *Rendpárti vagyok* című írás, amely eredetileg a Láthatatlan Kollégium évváró beszédeként született 1995-ben. Meghatóan szép, mai szemmel nézve szinte naivnak látszó gondolatok ezek az értelmiségiek jövődjéről egy átalakulni készülő országban. Ha bő másfél évtizeddel korábban az értelmiség politizálásnak szánt tiltakozását az istállóból kitörni nem tudó lovak dobogásához hasonlította, most klasszikusabb utalással él. Legyenek olyanok, mint a capitoliumi ludak, csapjanak „éktelen gágogást”, „a legkisebb zajra, a lelegébb éjszakai kísértet felrémlésére is”. Rendre szükség van; de az is nyilvánvaló számára, hogy ennek a rendnek a szabályait nem a ludaknak kell lefektetniük, hanem azoknak, akik értenek az ilyesmihez (vagyis a politikusoknak). Ugyanakkor ennek a rendnek gyengének kell lennie, vagyis lehetővé kell tennie a politikai hatalom folytonos önkorlátozását, „a megszorítások

Magvető Kiadó
Budapest, 2023
200 oldal, 4999 Ft

folytonos felülvizsgálatát”. József Attila híres sorával vitatkozva úgy véli: nem a szabadság fogja megszülni a rendet, hanem fordítva, a rendből léphet elő az egyén és a kisebb közösségek szabadsága. Mielőtt még legyintenénk („hol vagyunk már ettől az illúziótól”), figyeljünk fel arra, hogy ennek a szabadságnak az eljövételét Nádasy ahhoz a feltételhez köti, hogy a társadalom „talán majd egyszer” kikínlódja magából a „mindenki pórusaiba ivódott, természetes civil méltóságot”. A kínlódás jelenleg is tart – azt hiszem, ez a legtöbb, amit ma erről mondhatunk... A Petőfi Rádióban 1997-ben elhangzott *Rádiónapló* szintén fontos megjegyzéseket tartalmaz az általa kívánatosnak tartott „politikai viselkedésről”. Határozott fenntartásait fogalmazza meg annak kapcsán, hogy az idő tájt az akkori szerb ellenzék letartóztatással fenyegette az általa megbuktatni szándékozott hatalom politikai vezetőit. Ezt nem tartotta helyesnek: „a hatalomból kikerülteket ne büntessék meg azért, ahogyan a hatalmat gyakorolták”. Felhívta a figyelmet egy könnyen átlátható összefüggésre, amelyet ebben a régióban hajlamosak vagyunk szem elől téveszteni. Nevezetesen arra, hogy „a hatalom nem azonos az emberrel”, hanem olyan, mint egy munkahely, „ahonnan ki lehet rúgni valakit, aztán menjen isten hírével”.

A politikai szál kiemelésével nem azt akarom sugallni, hogy tematikailag vagy gondolatilag ez a legfontosabb „vezérfonala” a kötet írásainak. Sokkal hangsúlyosabb a családi háttérnek („eine K. und K. Familie”), vagyis annak a konzervatív polgári környezetnek a felidézése, amely akár pozitív, akár negatív módon meghatározta a szerző „eszmélkedését”, így a politikumhoz való viszonyát is. Nádasy maximális őszinteséggel vall ennek a milliónek (a többnyelvűségnek, a kulturális sokrétűségnek, a polgári tartás elvárásainak) a tagadhatatlan előnyeiről, miközben nem hallgatja el a hátrányokat sem. Egyetlen mozzanatot emelnék ki: a „nie fragen” elvet, vagyis azt, hogy a hozzátartozókat nem szabad fölöslegesen faggatni, mert ami ránk tartozik, azt úgyszólván elmondják. „Nem volt szokás egymás életét minősíteni vagy akár fürkészeni.” Megjegyzi, hogy ez az elv később sokszor eszébe jutott és „annyiszor segített”. Ennek azonban ára is volt: együtt járt bizonyos hidegséggel. A politika persze a családi kapcsolatok révén is megjelenik, bár egy gyereknek vagy akár egy kamasznak ez nem mindig nyilvánvaló. Elegendő *Az igazi idegen* című írást említeni, amelyben beszámol 1956 karácsonyáról és látogatójukról, Géza bácsiról (édesanyja előző férjéről), aki hét évet ült börtönben. „Az ’56-os karácsony őrála szólt, meg a levett forradalomról, meg az újra elveszett szabadságról. A városon jeges csend ült. Tízéves voltam, de sokat tanultam azon az éjszakán.” De ott van a politika a többi gyerekkori emlékekben is: a Velencei tóban fürdőző szovjet katonafeleségek képében éppúgy, mint a válogatott futballmérkőzés ürügyén Pestre látogató ausztriai rokonok komikus epizódjában (a gyerek nem érti, hogy miért nem érdekli a meccs eredménye Jenő bácsit). Vannak azután olyan érzések, amelyek nem tűnnek el nyomtalanul a kommunista rendszerrel vagy a gyerekekkel együtt. Erről számol be a *Külföldi vagyok* című *Litera*-naplórészlet, amely akár a kötet másik hangsúlyos tematikai ágához, az angol nyelvvel kapcsolatos történetek sorához is köthető. (Amely természetesen összefügg a családi réteggel is, hiszen az angol iránti érdeklődést az egész família fura hóbortnak tartja, ugyanakkor a korabeli szűkös lehetőségekhez mérten szabad utat enged a gyerek bizarr vágyának.) A „külföldiség” érzése azonban a hatvan felé közeledő, ismert nyelvész, egyetemi tanárt, fordítót fogja el, amikor belép a British Council épületébe. Mint írja, „sohase fog már kimenni belőlem az a szorongó érzés, amikor a kommunizmus alatt ilyen helyekre mentem, nem gyakran, de makacsul”. Ez bizony a politika levakarhatatlan öröksége, amit a fiatalabb korosztályok talán (illetve remélhetőleg) már nem is ismernek.

Mindebből talán kiderül, hogy a *Hordtam az irhámát* különböző tematikájú és műfajú szövegei igen sok szálon összefüggenek egymással. Érdekes az angol iránti korai vonzalom magyarázata: „egy romantikus szerelemhez” hasonlítja. Ezt úgy kell érteni, hogy (legalábbis látszólag) ebben a nyelvben nincsenek szabályok, nem kell logikát keresni, az

összefüggéseket inkább érezni kell. Ez a sajátosság „az angolt látszatra hasonlívóvá teszi egy romantikus műalkotáshoz. Valami organikusnak, természetesen nőtnek látszik, mint egy angolkert, nem olyanak, mint egy megtervezett franciakert”. Paradoxonnak látszik, de nem az, hogy amikor kiderül, az angolban is rengeteg szabály van, bár nem alaktaniak, hanem mondattaniak, a szerelem nem fordul át csalódottságba. (Mint ahogy szerelmünk tárgya még vonzóbbá válhat attól, hogy nehezebb meghódítani, mint gondoltuk.) A szerelem különben is az egyik legfontosabb hivatkozási, sőt tájékozódási pont Nádasdynál, legyen szó egy másik ember iránti érzelmekről, vagy talán a legnagyobbbról: a nyelv iránti szerelemről. Mindkét vonatkozásban találunk egy-egy figyelemre méltó kisesszét a könyvben. Az *Elbírná a saját súlyát* azt a gyerekkori emléket idézi fel, amikor a nagyapja elmagyarozza neki, a hidak legfőbb feladata az, hogy megtartsák a saját súlyukat. Felnőtt fejjel döbben rá, hogy ez a felismerés alkalmazható két ember érzelmi kapcsolatára is. „Csak olyan hídon lehet biztonsággal átmenni, amelyik maga stabil. Csak olyan ember tud egy másikat biztonsággal szeretni, aki maga stabil. Aki elbírná a saját súlyát. Én jót akartam, én segíteni akartam, én feláldozni is hajlandó lettem volna magam. Nem jól csináltam.” A nyelv iránti rajongás viszont nem fedheti el azt a tényt, hogy – akárcsak szerelmünk tárgya – gyakran zsarnokinak bizonyul, korlátokat állít, átveszi az irányítást. „A nyelv lefoga a képzetelem, vezeti a tollam. Sokszor mást mondok, mást írok, mint amit szeretnék, mert a nyelv – mint egyfajta KRESZ – fölülről beleszól abba, hogy merre fordulhatok és milyen gyorsan mehetek” (*A nyelv hatalmáról*). Nem hivatkozik rá, de néha mintha ugyanattól szenvedne, mint Roland Barthes az *Egy szerelemnyelv töredékeiben*, vagyis hogy „egyre jobban behatárolódik, szegényedik a szerelmet kifejező nyelvi eszközök tára”. Írása végén mégsem arra a következtetésre jut, mint Barthes, aki egy kisebbfajta botrányt keltve azt állította egyszer, hogy a nyelv nem egyszerűen zsarnok, hanem fasiszta, mert nemcsak tilt, hanem parancsol is. Nádasdy ellenben szereti a nyelv hatalmát, ahogy a művész is szereti az anyag ellenállását: inspirálódik tőle.

Vajon érezhető-e ez a termékeny küszködés a költő Nádasdynál, a *Billeg a csónak* versvilágában? Néhol feltétlenül. De alapjában véve nem a nyelvvel való birkózást érzem a legjellemzőbbnek erre a lírára, vagy ha mégis, akkor inkább a visszajáról. Olvasóként úgy érzem, hogy a beszélő előtt tolonganak, szinte sorba állnak a szavak, hogy helyet kapjanak a versekben, neki inkább az okoz gondot, hogy melyiket engedje a felszínre bukni. Ahogy a kötetzáró versben írja: „[...] Kivetült / sötét álomdarab, és elragad a szavak / zenéje, korcs, buta kongás, ezt hallgassátok, / mert így beszélek újra, sokáig” (*Kezdő komoly költő*). A versekben megszólaló Én általában nem rejtőzködő, nem bújjik absztrakciók mögé. Inkább elrugaszkodik egy konkrét és nagyon is világosan láttatott szituációtól a „ki is vagyok?”, „milyennek látom magamat, milyennek látnak mások?”, egyszóval a „hogyan kellene megtanulni élni?” kérdései felé. (Ez utóbbi teljes mértékben ráilleszthető a *Hordtam az irhámot* töprengésére, bár a prózai írások tele vannak humorral, míg a versekben inkább a komorabb, öngyötrőbb, nemegyszer öngúnytól átjárt hangvétel jelenik meg.) Az első költemény (*Csalán*) már ízelítőt ad ebből. A helyszín egy kert (nem otthon, vendégségben), ahol a beszélő önmaga számára is megmagyarázhatatlan indulattal, kéretlenül tépkedi a csalánokat. Beavatkozik valamibe, amihez láthatóan nincs köze, a csalánok

Magvető Kiadó
Budapest, 2024
80 oldal, 3499 Ft

pedig visszaütnek, helyesebben visszacsípnék. „Kvittek voltunk. Nem szép dolog a düh.” A beszélő hirtelen kívülről nézi magát, de nem bocsátkozik lélekelemzésbe; megelégszik ezzel a hideg, ironikusan leegyszerűsített életbölcsessel.

Ha egymást követően olvassuk a próza- és a verseskötetet, óhatatlanul rátalálunk a párhuzamokra. A versek énje is „hordja az irháját”, tulajdonképpen sehohol sincs otthon (de mindenütt arra törekszik, hogy otthon érezze magát, hogy ne legyen *külföldi*). Az esszében egy konkrét életszakasról beszél („volt úgy, hogy nem laktam sehohol”), míg a lírában folyamatos keresésről van szó. De mintha mindkét megnyilvánulási formában a remény szólalna meg: hogy talán szembejön valami, „amitől megértem magamat”. Nádasdy versei többnyire rímtelenek, nagyjából szabályos sorhosszúságúak, jambikus vagy inkább daktilikus lejtésűek. A struktúrájukat a strófákra tagoltságon túl gyakran az biztosítja, amit a klasszikus verstan „gondolatrítmusnak” nevezett. Horváth János írja, hogy „a vers hanganyagát a beszéd szolgáltatja, az pedig nemcsak hang, hanem gondolat kifejezés, s a hangzat alkata a gondolat rendjétől függhet”. A gondolatrítmus eszerint „rokon vagy ellentétes gondolatok sorozatából, egymásra halmozásából áll” (*Rendszeres magyar verstan*). Jó példa erre a *Rugdálja az avart* című három négysoros versszakból álló költemény. Az első strófában megpillantunk valakit, aki az őszi avart rugdossa, de joggal gondolhatjuk azt is, hogy itt a harmadik személybe helyezett énről van szó. „Ahogy megy, rugdálja az avart a járdán. / Ősz van, szereti. A szél / még visszasöpri itt-ott, hát legyen / akarata szerint: ő az erősebb.” A második strófa utolsó sorában erre felel az eső: „ő a kitartóbb”. Az utolsó versszak ezt a gondolatrítmust fenntartja ugyan, de szét is zilálja, akár a vers elején felvett perspektívát: ugyanis hirtelen egyes szám első személybe vált, vagyis megkettőzi az ént egy, a szélnél és az esőnél is hatalmasabb geometriai törvényszerűség jegyében. „És ahogy megy, a párhuzamosok / zsugorodnak vele. Fegyelmезetten / hagyom, hogy körzójével megszorítsa / a perspektíva. Mértani szabály.” Nádasdy költészetének egyik legjellemzőbb és poétikailag leghatékonyabb vonása ez a perspektíva-váltásra való képesség, amely természetesen azzal is együtt jár, hogy megrendíti a vers beszélőjének identifikálhatóságát.

Ezek után nem meglepő, hogy az én azonosságának kérdése folyamatosan visszatér a kötetben. „Másokból épülök, könnyen felejttem, / hogy meddig vagyok én, s honnantól ők, / a memóriám, ha van is, szelektív, / kétséges minden önbeszámoló” (*Másokból épülök*). De nemcsak az én–másik vagy az én–többiek viszonylatban uralkodik el a bizonytalanság, hanem a leszármazás, az ősök vonatkozásában is. „Paklim hiányos, származásom is, / nem jön utánam többé az apám, / nem téveszt össze édes fiával.” A vers zárlatában mintha már mégsem a „mennyi belőlem a valódi énem?” kérdése lenne a lényeg, hanem inkább az, hogy egyáltalán érdemes-e foglalkozni azzal a reziduummal, amely a „mások” kivonása után az énből megmaradt. „Valaki más, ne én legyek a mérce, / egy unalmas, hétköznapi alak. / Anyám, kérlek, ne menjünk messze innét: / senki elől nincs titkolnivalóm.” Óhatatlanul előkerül a privát és a publikus én közötti hasadás. „Összeszorul a torkom, ha előjön, / ahogy remek svunggal sokat beszéltem, / és pozitívan, biztos lendülettel végeztem mindent. Sajnos nem rúgott / senki belém, még pajzsra is emeltek” (*Fölmenni a színpadra*). A nyilvánosság elé lépés kényszere változik a magányba való visszavonulás vágyával (amint azt egy kivételesen rímes vers mutatja). „Sokszor a pofámba megkapom, / hogy sok a napfény, ragyogok nagyon. / [...] De esküszöm, jobb lett volna homály / majdnem sötét vagy holdsütötte táj / [...] Az én védelmem: sötétkékké rolo, / elrejt. Űdít. Szigetel. Kirekeszt. / Nem baj. Minek nyüzsögni? Minek ezt?” (*Túl napfényes*) Van az én-nem-azonosságnak egy olyan vonulata, amelyet jól ismerhetünk a prózákötetből is, mégpedig a *saját hely* hiányának a problematikája. A *Hordtam az irhámát* lapjain többször visszatér a konkrét helyhez tartozás lehetetlenségének kérdése (végül is a kötet címadó írása erről szól), vagy éppen a *külföldiség* kényelmetlen érzése (a *Külföld* és a *Külföldi vagyok* című írá-

sokban). Lírai formában úgy bukkan fel ez a kérdéskör, hogy megemeli, kitágítja a jelentéstartományát: az egyén egész életére rávetülő hiánnyá növeszti. „Másutt se jobb, mondta mindig apám, / de persze hazudott, mert másutt jobb volt, / és tudtam én is: nehéz évről évre / reménytelenül szerelmesnek lenni, / beismerni, hogy nekem nem jutott, hogy nem kapok a »másutt«-ból, amit / hiába próbáltam lokalizálni, / persze, Nyugat, de nem földrajzilag” (*Nem földrajzilag*). Azért is fontos ez a vers, mert a családi konszenzust („Seshol se jó”) visszatekintve „ártalmas hülyeségnek” látja, vagyis szakít azzal a szemlélettel, amely lemondana az elvágódás jogáról, azaz közvetve legitimálná a kényszerű röghöz kötöttséget.

Nem meglepő, hogy sok versben jelennek meg a párkapcsolati viszonyok dilemmái, az öntudatlanul vagy félig-meddig tudatosan állított csapdahelyzetek, a belőlük való kölcsönös kilábalás esélyei. A kötet címbe emelt *Billeg a csónak* szerelmes vers, amelyben a harmóniát „egy néma kérdés” ellenpontozza, anélkül, hogy lerombolná: „mozgásban állandó a helyzetünk, / billeg a csónak, fogod a kezem. / A néma kérdés nem megy el: mi ketten / minek köszönhetjük ezt az egészet?” A *Boldog új évet!* szerkezete a Te és az Én szembeállítására, vagy inkább összehasonlítására épül; mielőtt azonban az olvasó egy konkrét párkapcsolatra gondolna, a vers finoman másfelé tereli a befogadást. Felsejlik a gyanú, hogy a Te és az Én egy és ugyanazon személyn belül „elkülönböződés”, vagyis az Én önmagára vetett tekintete hozza létre ezt a szituációt, ami így nem kevésbé izgalmas és rejtélyes, mintha „valódi” párkapcsolatról lenne szó. „Te nehezen nyílsz szóra, [...] / Én túl sokat beszélek.” „Te nem választasz, inkább fanyalogsz, / ha valakinek kellesz. / Én összegyűröm, akit választottam.” „Te hamar meghalsz, hamar mész el, / ahová való vagy. / Én túl sokáig élek.” A kötetben a következő vers ugyanezt a helyzetet egyértelműsíti a két életrészt (a realist és a bármikor bekövetkezhető) elválasztó folyó-metaphora révén. „A folyót figyelem, ahogy a bajt, / a kemény léte elválasztja tőlem.” Az ennek szüksége van a szorongást keltő túlsó partra, „ahová nem megy”, éppúgy, mint a folyóra, amely határt von az emberi élet két dimenziója között. A záró versszakban azonban, ha képzeletben is, felmerül a kérdés, hogy milyen lenne ugyanez a szubjektum a másik parton. Egyáltalán valóban ugyanez lenne-e? „De onnan ide vajon visszanéznek? / Látnám-e szorongó kis énelem? / Vagy elnéznék saját fejem fölött, / nem is látnám, hogy bámulum magam?” (*Ott úszhatnék*) Az ilyen típusú versekben van némi *soliloquia* jelleg, az ágostoni értelemben. Magányos társalgás, ha nem is a Mindenhatóval, de azzal, ami a beszélő ént mérhetetlenül meghaladja: a kiszámíthatatlannal, azzal, amire nem lehet előre felkészülni.

Korábban azt állítottam, hogy Nádasdy jobbra kerül a rímeket, valamint a klasszikusan szabályos formákat. Persze azért erre is találunk kivételt, egy tökéletesen kivitelezett szonettet. Címe, *A megoldóképlet* nyilván erre a versformára utal, nem kis mértékben ironikusan, hiszen éppen az jelenti a problémát, hogy a lírai megszólalásnak ez a módja gyakorlatilag mindent be tud fogadni. „Mert lehetsz vidám, lehetsz szomorú, / kóró-sóvány vagy dömpéri molett, / szívrabló hős vagy reszkető tanú, // a szófésztéshez nincsen jobb ecset, / az érzéseknek biztosabb odú, / mint ez a vastag, színarany keret.” A költő egyrészt érezhetően élvezzi, hogy megmerülhet a formai kötöttségek játékában, másrészt viszont lehetetlen nem értenünk, hogy miért csak ritkán engedi meg magának ezt a játékot. Ars poeticának is tekinthető tehát ez a szonett, csak éppen a fonákjáról. A „kezdő komoly költő” egyáltalán nem „szófesteni” akar, vagy az érzéseknek „biztos odút” keresni. A 2005-ös *Litera*-naplóban ugyan azt írta, hogy „szerintem is a költői művekben a szintaxis, a szótagszám, valamint a nyelvtani beágyazódások a legérdekesebbek”. De azért verseinek többségében talán mégsem ezek a legfigyelemreméltóbb tényezők, hanem az egzisztenciális drámának (vagy éppen a dráma kinzó hiányának) távolabbról vagy közelebbről felsejlő kavargása. „Hazudtam éjjel, féltem nappal. / A lebukástól féltem, ámde sajnos / nem követtem el semmit. Negatívum / volt a rovásomon: hogy ezt se, azt se.”

Soliloquia ez is, amint azt a vers zárlatában kimondja. „Ezt valakivel meg kéne beszélni. / Valakit meg kéne ölni talán” (*Ártatlan vagyok*).

Még egy ars poetica-szerű vers van a kötetben, rögtön az elején, ami talán nem véletlen. Első szinten ez sem önmagáról szól, hiszen a címe *Petri György költészete*. Olyan ez a cím, mintha egy irodalomtörténeti értekezést készülné írni a „költőtársról” – pedig hát erről szó sincs. De arra feltétlenül utal, hogy nem csupán vagy nem elsősorban a Petri nevű személyhez próbál viszonyulni, hanem ahhoz, akit a költészete tesz számunkra hozzáférhetővé. Már az első sorban utal arra a versre, amely sokak számára talán a legemblemikusabb Petri költészetében (*Hogy elérjek a napsütötte sávig*). Nádasdynál merőben szokatlanul, sorjáznak a jelzős szerkezetek: „dohszagú / mélyek vitéze, patkányok arája, / áradó salakban gyémántsziget”. A második strófa saját Isten utáni örökös „szimatolását” veti össze Petri agnosztikus ateizmusával, aki tudta, „hogy ő nincs”. „Tudtad, hogy *ki* nincs.” Ez a módosító megjegyzés azért feltételez némi kapcsolatot kettejük között; ugyanis ha valaki úgy tagadja Isten létét, hogy közben tudja, ki az, akinek a létét tagadja, nyilvánvalóan nem egyszerűen ateista. A harmadik strófában megfogalmazza azt, amiről az egész vers szól: „nem hasonlítok rád, klasszikus ember”. (Bevallom, a „klasszikus” jelzőt nem tudtam értelmezni.) De az utolsó versszakban bontja ki igazán az emberi-költői alkatuk közötti különbséget. „Te mindenből kibújtal, leperog / rólad a sár. Én be se piszkolódok. / Kettőnk közt, látod, fényévnyi a táv: / nekem otthon a napsütötte sáv.” Az ellentét retorikailag szépen ki van dolgozva; mégis úgy vélem, nem egyszerűen csak a „pokoljáró” és a „fellegjáró” költő közötti megkülönböztetésről van szó. Hiszen ha vissza-utalunk a Petri-versre, akkor az ily módon megkonstruált ellentétnek nincs is alapja: a híres műben a költői énnék szintén a „napsütötte sáv” az otthona, nem a dohos pince. „Én be se piszkolódok” – ez a sor inkább arra utal, hogy milyennek látja saját költői alkatát: olyanak, aki nem száll alá a patkányos mélységekbe. Hogy ez hiányérzetet keltene benne, arra nincs utalás. A pokoljárás merészségét nyilvánvalóan csodálja, de esze ágában sincs követni. Megelégszik az emberi kapcsolatok mélyének megtapasztalásával, ahol „már lángra kaptak a belső erők, / amik a forró kályhát szétvetik” (*Már lángra kaptak*).

Ha már Nádasdynak a magyar költészethez való viszonyáról kellett szót ejtenünk Petri kapcsán, ki kell térnünk három figyelemre méltó versre, amelyeknek tárgya Petőfi (*Önálló bolygó volt, Mindenki költője, Jóval a szezon vége után*). Figyeljünk az első felütésére: „Én a Petőfit sose irigyeltem”. A határozott névelő fontos, mert kifejezi, hogy (akárcsak Petri esetében) nem az életrajzi személyről vagy az életmű egészéről beszél, hanem arról a szimbólummá vált jelenségről, ami a kettő ötvözetéből létrejött. Vagyis a „petőfiségről”. Arról a csodáról, hogy „följön ez a suttyó Petrovics, / és mindenkinél jobb”. Pedig – és itt jönnek a személyiségvonások – irigyelhetné a szabadságát, a gyors döntéseit, azt, hogy „nem totojázott évekig a belső, / sajátabb színek után szimatolva: / az írás volt a fontos, nem az ihlet”. Ez utóbbi állítás persze már interpretáció, amellyel a magam részéről ugyanúgy nem értek egyet, mint azzal a korábbi, nem is kissé rosszmájú állítással, mely szerint „még szerencse, hogy meghalt, mert esetleg / kiderült volna, hogy nem tud növekedni”. Nádasdy persze verset írt, nem irodalomtörténeti értekezést, márpedig egy verssorral greteszk dolog vitakozni. Mégsem tudom megállni, hogy meg ne jegyezzem, amennyiben ezt a sort értelmezésként kezeljük, akkor összekeveredik benne a kultikus mártírszerep (amelyen valóban nem lehetett volna „túlnőni”), és egy költői alkat – akár mélyebb – módosulásainak lehetősége. Ez utóbbiról nyilván csak feltételezéseink lehetnek – jómagam a ránk maradt művek alapján dramatikus hangnemváltozásokat is el tudnék képzelni Petőfinél. Nádasdy versének azonban nem ez a lényege, hanem annak a kristálytisztán egyértelmű felmutatása, hogy miért irigyelte inkább Aranyt vagy Vörösmartyt. Ezek kínlódó-töprengő, „belső, sajátabb színek után szimatoló” karakterét tartja a magáéval rokonnak, míg Petőfit kívülről, tűzijáték gyanánt bámulja.

Különös, hogy Petőfi hasonló képpel láttatta Arany fellépését, bár ő a romantika zsenifelfogásának megfelelően inkább a tengerből előbukkanó vulkánra, tehát egy természeti jelenségre, nem pedig a tűzijáték emberi artefaktumára célzott. „Ki és mi vagy? hogy így tűzokádó gyanánt / Tenger mélységéből egyszerre bukkansz ki.” A *Petőfi-portré* alcímű *Mindenki költője* voltaképpen továbbgondolja az előző versben megkezdett jellemzést. Egy irodalomtörténész – de talán egy Petőfit többé-kevésbé jól ismerő versolvasó is – akár minden sorban találhatna vitatnivalót. „Az érettség kérdése felvetődik. / Témává tehető a könnyű kéz.” Ezt a két sort nehéz másként érteni, mint hogy könnyű kezű, ámde még éretlen költőről van szó. „Az Istenből csak szeleteket lát, / mintha csak annyit tudna: élni jó. / Nem ismeri a melankóliát? / Sose jön szembe a depresszió?” Olyan költői egyéniséget látat tehát Nádasdy, akiből „csak ömlik, ömlik az élet”, az élet negatív oldalából csak a keserves csalódást ismeri, de a bölcsességre, vagyis az önreflexióra nem vevő. „Ő még őszintén biztat: csak előre! / Még kezéből eszik a cifra szolgál.” Az utolsó Ady-utalás különösen érdekes, hiszen a költőutód egyaránt elhatárolódott a „tempózó” Aranytól és az „istenülő” Petőfitől. Mégpedig azon az alapon, hogy ők a költői alkotást mindennél fontosabbnak tartották, szemben vele, kinek számára a vers „csak cifra szolgál”. Nádasdynál egy olyan Petőfi-portré rajzolódik ki, amelyhez a mából csak annyiban lehet kapcsolódni, hogy életművét és költői gyakorlatát mérhetetlen messzeségből látjuk, egy visszahozhatatlan kor és világlátás letéteményeseként.

A perspektíva nem változik a *Jóval a szezon vége után*, a *Petőfi emlékére* alcímű versben, a hangvétel azonban igen. Jóval személyesebb, melankolikusabb vers ez az előző kettőnél (talán jelentősebb is azoknál). A perspektíva változatlanságát úgy értem, ahogy azt a záró versszak sugallja. „Ő láthatott még egy-két kósza angyalt; / ahol nekünk nem látszik semmi rég. / Az ürességbe mereszjünk szemünket – / igen, de lenn a földön van az ég.” Vagyis Petőfi olyan korban élt, ahol még közvetlen valóság lehetett a transzcendencia (egy-két kósza angyal képében), szemben velünk, akik a szürke és üres égbe bámulunk hasztalan. A jelen téli szürkéségének a szöges ellentéte volt Petőfi költői világa. „Harsányan irt, imperatív színekkel, / ahogy a festő, Csontváry csinálta. / A szabadság, a szerelem piros, / a fű zöld, az ég kék, a szalma sárga.” A *szeszonvég* szemantikai tartománya többrétű: jelentheti a Petőfi-bicentenáriumi év végét, de egyszerűen a nyártól és az ősztől való búcsúzást is, mindezt a versbeli én saját, az élettől szintén búcsúzkodó helyzetére vonatkoztatva. Az utolsó sor jóval talányosabb, mint első pillantásra vélénk. Az „igen, de lenn a földön van az ég” érthető úgy, hogy az ég mint a transzcendencia helye megszűnt: minden a földre költözött, már nincs esélyünk kósza angyalokkal találkozni; az én hiába próbál „ügyelni arra: mi van odafönt”. De sugallhatja azt is, hogy amennyiben a tekintetünket a számunkra elérhető világra, vagyis „lenn, a földre” fordítjuk, esetleg találkozhatunk az égi transzcendencia földi megnyilvánulásaival. Ez a sötét-szürkés tónusú költemény, noha a költő Petőfi-képének eddig megismert sajátosságait nyilvánvalóan nem ingatja meg, felkínál egy lehetőséget arra, hogy kapcsolatot találjunk ezzel a tőlünk végtelenül távol esőnek bemutatott költői világgal. Ezt a felvillantott esélyt hordozza – legalábbis értelmezésemben – az utolsó sor.

A kötet utolsó versei jobbára visszatérnek a kapcsolati problémák tematikájához. A *Házasság* című verset a függőágy képe köré építi fel, a Nádasdy költészetében jól ismert módszerrel, vagyis a testi benyomások következetes kibontásával, szembeállítva a beszárláskor tapasztalt heves kilengést a jelenlegi állapottal. „Mostanra már csak jelzészzerűen, / finoman rezdül.” Ezt zárják le (önironikus életbölcességként) az utolsó sorok. „Persze megtanultuk: nincs örökmozgó. Néha, állítólag, / a Foucault ingáját is meglökik.” A költőtség kérdését firtatja a *Miféle korlát* is, amely finoman szcenírozza a szeretetből alapjáratban adódó korlátosság és a korlátlan szabadság utáni vágy feloldhatatlan dinamikáját. Különösen akkor válik feloldhatatlanná ennek a kétféle elvárásnak a viszonya, ha

az egyik fél (jelen esetben az egyes szám első személyben megszólaló) igényli a korlátot. Neki akar dőlni, kapaszkodni belé, főleg lefelé haladtában. „Muszáj / nekem a korlát, ezt hangoztatom, / már a szemébe mondom, élvezettel, / de nem szereti hallani.” A *Menj és játssz* tulajdonképpen ennek a dilemmának a másik nézetét mutatja meg. „Ha tíz körömmel tartanálak, / húsdod tépve menekülnél.” A korlátnélküliség, a másiknak biztosított teljes szabadság az én szabadulásvágyának álcájaként működhet „én is / szabadultan ejtem le, amit unok”. Ez azonban sohasem végérvényes: „csak mikor már zuhan, / kapok sikoltva utána”.

A kötet végén található két, egymásnak felelő vers az én-te kapcsolatok körét tágítja ki az én-ők viszony számbavételére (*Mostantól minden más lesz, Ez most már így marad*). A két költeményt nyilvánvalóan együtt kell olvasnunk. „Már mindig, mindig egyedül leszek, / mert nem tudom, hogy használat után / hová kell tenni az embereket.” Egy kapcsolatépítési „stratégia” kudarca bontakozik a költeményben, egy olyan szubjektumé, aki mindig társakat keresett, sőt, mint mondja, „társakat kellett csinálnom”. „Mindenkint próbáltam lefegyverezni, / itt vannak mégis. Körben, háttal állnak.” A körben álló többiek képe önmagában véve is fenyegető; de hogy háttal állnak, az nem agressziót, hanem megközelíthetlenséget, megsemmisítő közönyt mintáz. Mégpedig, ahogy a vers címe sugallja, végérvényesen. A második vers látszólag éppen az ellenkező konklúzióból indul ki. „Már sosem, sosem leszek egyedül, / a kerékvágásból nincs kifelé.” Ám ez sem a valódi, társas együttlét biztosítója, hanem az énté rászáradt „egykedvű derű, / a túlélés macacs ígéretése”. Az élet, a kerékvágás-lét így elviselhető; ahogy az Operaház képében térbelivé teszi, a többiek is mind ott vannak, együtt nézik ugyanazt az arany mennyezetet, és ez a nézés fölemeli őket. A vers beszélője azonban nem mer ebben a közös érzésben feloldódni. „Mert érdemes-e lubickolni köztük, / ha aztán egyedül szárítkozom?” A két vers valójában a magány kétféle variánsa. Az egyik a pusztítóan negatív egyedülség, a másik a túlélést biztosító, de könny, vagyis katarzisz nélküli tudomásulvétele a többiek folyamatos jelenlétének, a közöttük való feloldódás esélye nélkül. A két szöveg összjátéka mégis fontos: azt bizonyítja, hogy Nádasdy Ádám lírája (kölcsonvéve egyik írásának címét) *elbírná a saját súlyát*.

ÚJABB FORMÁINK

Krusovszky Dénes: Életrajzi kísérletek

Az én generációmnak Krusovszky Dénes az első számú költője. Ehhez sok minden kell. Először is folyamatos és immár hatkötetesre bővült lírai munkásság; határozott, irodalom-szociológiailag is figyelemre méltó indulás a 2005 és 2009 között működő Telep Csoport kötelékében, amely a 2000-es évek óta a legnagyobb érdeklődést kiváltó, professzionálisan szerveződő irodalmi közösség volt, sikerét azóta sem ismételte meg más csoportosulás; részben a Telep tagjaként újnak tűnő költői paradigma kidolgozása (posztmodern nyelvjá-tékossággal szemben újkomolyság), az ösztönzők és mesterek révén (főleg Kemény István, Marno János, Szijj Ferenc) saját hagyomány kijelölése, amihez világirodalmi nyitottság is társul (elsősorban a New York School neoszürrealizmusa); a csoportos-kollektív eredmények megőrzésével együtt önálló útra lépés, gazdag költői eszköztár kimunkálása; fogé-konyosság a nemzedéki problematikákra és a korszellemre; és persze a folytonos poétikai megújulás mellett magas színvonal fenntartása. Ebben az írásban amellet szeretnék érvelni, hogy az *Életrajzi kísérletek* megerősíti Krusovszky költészetének jelentőségét, újabb ko-moly állomás, költői siker.

Mint minden kortárs mű, úgy az új kötet sem légüres térbe érkezik. Ott van egyrészt a belső kontextus, a szerzői életmű. Ha most csak a költői munkásságra szorítkozunk, az új kötet szerves folytatása a korábbiaknak. Azt is mondhatjuk, hogy a legutóbbi három verseskötő fő témáinak szintézisét és továbbgondolását nyújtja: összekapcsolódik benne a művészet, elsősorban a szubverzív-transzgresszív művészet iránti érdeklődés (*A felesleges part*, 2011), a nyugtalanító emlékezés (*Elégiazaj*, 2015) és a kor válságainak reflexi-ója, a közérzetiség (*Áttetsző viszonyok*, 2020). Hangvételeiben, eszközeiben, formahasznála-tában pedig érdemi újdonságokkal szolgál, nincs jele megfáradásnak.

Ott van másrészt a külső kontextus, az aktuális irodalmi mező. Ha most csak a legfris-sebb fejleményekre tekintünk, a legutóbbi időkben az önéletrajziság játékba hozását, az autofikciót övezi a legnagyobb figyelem, elsősorban a prózában, de a költészetben is. Ez-zel szoros összefüggésben a legfiatalabb magyar költészet mintha leginkább a személyességgel, az alanyisággal igye-kezne számot vetni, azzal, hogy miként lehet érvényesen visszanyerni az önkifejezés, a szerzői megszólalás lehetősé-gét.¹ Mindettől nem függetlenül a hazai fiatal líra különösen érzékeny a társadalmilag-politikailag felelős-reflektív meg-szólalásra. Ezzel alighanem szintén összekapcsolódva rene-

¹ Lásd erről összefoglaló jelleggel a költőként szintén érintett Locker Dávid írását: *Az elbeszélés nehézségei*. Biró Zsombor Aurél: *Visszatérő álomom, hogy apám vállán ébredek*. *Jelenkor*, 2024/10.

Magvető Kiadó
Budapest, 2024
96 oldal, 3499 Ft

szánszát éli a metapoétika, a költészetet problémává tevő, önmagára reflektáló költészet – megint csak főleg a húszas-harmincas korosztályban, de korántsem csupán náluk. Az *Életrajzi kísérletek* mindegyik említett tendenciával kapcsolatba hozható, érdekes és érdemi módon viszonyul hozzájuk. Persze aligha arról van szó, hogy Krusovszky tételesen-direkten kapcsolódni kívánna e túlnyomórészt immár nála fiatalabb szerzők fémjelezte fejleményekhez. Ezek egyrészt benne vannak a levegőben, így vagy úgy minden költő vonatkozásba kerül velük, másrészt szinte banálisan kézenfekvő okok is fennállhatnak, például egyes interjúk tanúsága szerint Krusovszkynál az önéletrajziség felerősödése visszavezethető egyszerűen a személyes visszatekintésnek az életkor előrehaladtával együtt járó igényére.

A kötet címe eleve kiemeli az önéletrajziséghez és a személyességhez való kapcsolódást. A szókapcsolat mindkét eleme egyaránt fontos. Ami az életrajzi jelleget illeti, Krusovszky költészetében eddig is megjelentek biografikus elemek, ám egyrészt e líra védjegyévé vált, hogy a személyesség túlnyomórészt idegenségként és dezintegratívan jelent meg, a versek szorongó beszélője elszigeteltnek tűnt, aki sem a Másikhoz, sem önmaga megértéséhez nem jut el, így az életrajz felépülését előfeltételező identitásra mintha eleve nem mutatkozott volna esély, másrészt a biografikus motívumok is inkább csupán felsejlettek, míg az új kötet sokkal közvetlenebbül bánik velük, a saját névtől a családtörténeti elemeken át a gyerek- és a felnőttkor helyszíneinek megnevezéséig. Ugyanakkor valóban kísérletekről van szó: a kötetben nem bontakozik ki hézagtalan, de még igazán összefüggő élettörténet sem, hanem véletlenszerűen felbukkanó, egymáshoz lazán kapcsolódó, nem kronologikusan rendeződő epizódok jelennek meg, amelyek lépten-nyomon számot vetnek az emlékezés töredékességével, bizonytalanságával, esendőségével, és ezek nyomait magukon is viselik. Persze ez önmagában aligha okoz meglepetést a kortárs költészet olvasójának – mindenesetre a kötet szerkezeti megoldása rafinált. Három részből áll, de nem szabályos, egymás után következő ciklusokból, hanem címet viselő sorozatokból, amelyek egy-egy tipográfiai jellel vannak ellátva (pont, hullámvonal, perjel). A verscím előtt a tipográfiai jel jelzi, hogy a vers melyik sorozat része. A versek pedig ömlesztve követik egymást, azt az egy szabályt betartva, hogy kétszer egymás után nem következhet ugyanahhoz a sorozathoz tartozó darab. Az egyik sorozat pedig szintén az *Életrajzi kísérletek* címet viseli, és epizódszerű, szűkebb értelemben vett autobiografikus verseket foglal magába. Ám hogy az egész kötet is ezt a címet kapta, azt sugallja, hogy a többi, jóval áttételesebb vers szintén életrajzi kísérletként fogható fel. Az autofikció konjunktúrájára tehát összetett és furfangos módon reagál a kötet, a töredékességet, az efemereséget, a közvetlenséget hangsúlyozva. Más módon, de feltűnően hasonló elhatárolással, mint a két fontos pályatárs az utóbbi időkben: Simon Márton a *Hideg pizzában* látszólag fesztelenül fecseg magáról, de mintha semmi igazán személyeset nem árulna el, Závada Péter pedig az *Éngép* munkacímmű nagykompozíció eddig publikált részleteiben visszatér az én megosztottságának, instabilitásának posztstrukturalista teóriáihoz, belőlük merítve ösztönzést.

A kötet nyitóverse megadja az alaphangot. A *Hétfő, 5:42* mindössze két sorból áll: „Nem riadunk fel, / mert nincs hova” (7.). A vers csupa finom kétértelműség.² Talán abban az értelemben nincs hová felriadni, hogy az ébredés után is fennmarad a rémálomszerűség, nincs éles határ álom és valóság között, ennyiben az egész élet szorongató, rémisztő. De talán nincs is ok felriadni, a valóság nem rémes. Sőt, felriadni nemcsak egy rémálomból lehet, hanem a békés álomból valami szorongató életbeli valóságra, tehát a vers értelmezhető úgy is, hogy ha nincs hová felriadni, akkor minden rendben van, a hajnali valóság élhető, nyugodt. Akárhogy is, ez a tömörség és ambiguitás Tandori koanjaira emlékeztet,

² Az ambiguitás Krusovszky költészetében betöltött jelentőségéről lásd Mekis D. János: Védjegyzett nyelv. Krusovszky Dénes: Áttetsző viszonyok. *Jelenkor*, 2021/11.

ízlelgetni lehet, újra és újra morfondírozni rajta. A cím alapján a kvázi vershelyzet értelmezhető egész konkrétan, társadalmi összefüggésben, a polgári életmód átlagos hétindító akkordjaként, de elvontabban az emberi egzisztencia egészére vonatkoztatva is. Ráadásul a többes szám első személy szintén többértelmű: felfogható az Én kiterjesztéseként, egy szűkebb, konkrét kisközösségként (egy szerelmespár, egy család közössége), generációs megszólalásként vagy az egyetemes emberi léthelyzet általános alanyaként. A rendkívüli tömörség a vers hatásához is hozzátesz: az első sor simán lehetne egy korábbi, hosszabb Krusovszky-vers kezdősora, amelyhez szürreális képek mellérendelő sorozata társulhatna, ehelyett a szöveg rögtön lekerekedik. Figyelemre méltó az is, hogy a két sor (ellentétben a címmel) a könyvben a lap közepére van tördelve, ami megelőlegezi a kötetre jellemző formai játékosságot, kísérletezést. Így a szöveg akár az elveszettséget, a megrekedtséget megjelenítő képként is felfogható, ami kiemeli a kötet mediális tudatosságát, sőt, a versszöveget övező űrt az ábrázolt helyzet összefüggéseként is felfoghatjuk, a ki nem mondott előzményekre, következményekre is utalhatnak az üres helyek. Nem érdemes sem túlértelmezni, sem túlértékelni a nyitóverset, mindenesetre jelzi a kötet sokértelműségét, játékosságát, gondolatiságát, formai-mediális kísérletezéseit.

Az egész eddigi Krusovszky-költészetre jellemző álomszerűség-rémálomszerűség egyébként is áthatja a kötetet. A váratlan asszociációk, a képek inkongruenciája, a szokatlan szóösszetételek, a fantasztikum gyakori jelenség. Például: „Folyik be a víz a tetőablakon, / pedig nem is esik odakint, // (...) egykor mi voltunk a húzónevek, / mondja mellettem egy szakállas özvegy, // én viszont mindig is csak egy gótikus / garzonlakásra vágytam veled” (*Agykőd*, 24.); „behúzott nyakkal ülünk az ágon, / borzalmas károgással / próbálunk valami magasztos / dologról beszélni (*Írni is csak késsel*, 52.); „az államilag kötelező farsang miatt / nagy a tülekedés a bálás turkálókban, // lenvászon köpenyemben bujkálnom kell / nekem is, ha felismertek az utcán, // ne állítsatok meg, ha megállítotok mégis, / szólítsatok radírnak” (*Radír*, 72.). E groteszk-szürrealista versvilágok továbbra is valamilyen nehezen megragadható szorongásról adnak hírt, felvonultatva a Krusovszky-líra hagyományos újkomoly témáit és tapasztalatait: társtalanság, izoláció, a Másik hiábavaló keresése, talajvesztettség, a világ érthetlensége. A versekben megjelenő álomszerű helyzetek most is eloldódnak-elemelkednek a hétköznapiságtól, de nem csapnak át valamilyen senki más számára nem hozzáférhető magánmitológiába: épp az az érdekes, hogy a banális-hétköznapi és az irracionális-absztrakt között horgonyoznak le (legalábbis szerencsés esetben, ugyanis nem mindig kerülnek el valamelyik végletet). Ugyanakkor megjelenik egy egészen más és új hangütés is. A versek egy része lazább, esetlegesebb, humorosabb beszédmódot választ, amely a folytonos kizökkenés és kizökkenetés jegyében áll: a költői szubjektum elkezd beszélni valamiről, aztán felhagy vele, másba kezd, majd azt is elengedi, stb. Van ebben valami felszabadultság, a korábbi hűvös távolságtartás és kimértség elengedése, vállalt tévováság és tanácstalanság, amely felüdítő ebben az alapvetően komor költészetben. Kellemes szabálytalanság és lezserség – másfelől a kötetkompozíciót a rend erős igénye szervezi, a versek a már említett három sorozatba rendeződnek.

Ezek közül a *Korábbi formánk* a leglátványosabb. Az ide tartozó versek mind valamilyen formai-tipográfia trükköt, játékot vonultatnak föl. A megoldások igen változatosak, akad mindenféle sortörés, ferdén szedett vagy oldalára döntött vers, tükrözés, az egész oldalpáron horizontálisan átnyúló vesszor, képvers, binárisan kódolt szöveg. E formai kísérletezés sokféleképpen értelmezhető. Egyrészt az említett játékosság és felszabadultság jegyében áll, akár a korábban megtagadott-mellőzött örömelvű posztmodern szöveg-irodalom felé tett gesztusnak is tekinthető. Másrészt összefügg a kötet erőteljes meta-poétikájával: a versek jelentős része a költészet mibenlétére, hatására, működésére kérdez rá, a hangsúlyozott forma pedig maga is demonstrálja a versszerűséget. Ehhez kapcsolódóan harmadrészt a rendhagyó tipográfia az írásbeliség és az olvasás médiumához köti a

sorozat verseit: azok megszólaltatása, felolvasása óhatatlanul képtelen közvetíteni az írásképet, a pusztá felhangzás elveszíténé a szövegek egyik jelentős dimenzióját (ezt a veszteséget a tipográfiai takarékoság érdekében én is vállalom ebben az írásban, amikor a szóban forgó verseket is folyószöveggé idézem). Eszerint a költészet olyasvalami, amit elsősorban olvasni kell, méghozzá egyedül, másfelől a látványos szedés a technikai-digitális médiumokkal folytatott verseny jegyében a figyelem megragadását is szolgálhatja – a kötet lépten-nyomon számot vet a digitális technika erőteljes életvilágbeli hatásával. Negyedrészt a különleges forma olykor a versek tartalmával is párbeszédbe lép, tagolja gondolatiságukat, vagy demonstrálja a bennük megszólaltatott folyamatokat (például a *Hajnal* balra tartó, rövid sorai mintegy színre viszik a versben ábrázolt szűkölést, leborulást).

Az *Életrajzi kísérletek* sorozatról már szó esett az autobiografikusság kapcsán. Az ide tartozó versek tehát rendre valamilyen életrajzi epizódról számolnak be, kronológia és szilárd életút megrajzolása nélkül, általában viszonylag nagy terjedelemben, akár több oldalon, mindig egyetlen mondatba fűzve, ami leképezi az emlékezet indázó, kacskaringózó természetét és az emlékezés aktusának keretező, formába szorító jellegét. Tematikusan különösen figyelemreméltó, hogy a versek egy része folytatja és konkretizálja azt az emlékmunkát, amely már a korábbi kötetekben is megkezdődött, nevezetesen az alföldi mezővárosi milió ábrázolását. A kötetben Hajdúnánás és Tiszavasvári jelöli ki e térség koordinátáit, és meghökkentő az az egyszerre földhözragadt, sáros, nehézkes és stabilitást, kiszámíthatóságot jelentő mikrovilág, amelyhez ellentmondásos viszony fűzi a versek beszélőjét: mintha egyszerre akarna szabadulni tőle és minduntalan visszatérni hozzá. Úgy tűnik, a kortárs költészetben Térey János mellett Krusovszky Dénes lett Hajdú-Bihar fő krónikása.

A harmadik sorozat, a *Miért a sötétől* szervezőelve kevésbé egyértelmű. Mindenesetre az ide tartozó versekben is fontos szerepet játszik a válság. Ha elfogadjuk azt a meglátást, hogy Krusovszky költészetében a személyes problémák előbb a generációs tapasztalatoknak adják át a helyüket, majd a nemzedékiség helyett az általános közérzetiség kerül előtérbe,³ akkor az új kötetről is elmondható, hogy továbbviszi ezt a tendenciát. A válság az előző verseskönyvhöz képest itt kevésbé szociális (szegénység, perifirikusság) és politikai krízisek (menekült- és környezeti válság) formájában van jelen, inkább a mai digitális technológiák életre gyakorolt növekvő hatása áll a középpontban (ha nem is a ma bevett, gazdasági érdekeltségeket leleplező kapitalizmuskritika formájában). Néhol tételesen („az emberi ízlést már kiszervezték, // most a figyelem kiszervezése zajlik éppen, / aztán jöhetnek az érzelmek, az emlékek, // tényleg csak az lesz a kérdés végül, / hogy ami megmaradt, azt minek lehet nevezni” – *Algoritmusok*, 18.), máskor áttételesen („de a megszűnő honvágy a mély tájak iránt, és a helyén a lüktetés, ahogy tábort ver / a fülben, mihez kezdünk ezzel a sok emlékekkel, amiről tudjuk, nem is a miénk, / mégsem bírtunk ellenállni a tukmálásnak, amikor még lett volna rá esély” – *Darukezelő*, 25.), megint máskor mindnapos élethelyzetek abszurditását felvillantva. Utóbbira a legjobb példa a *Középkor*, amelyben a versbeszélő online cipőrendelés közben a szomszédos háborúban elpusztuló fiatalokról olvas cikket egy portálon: itt az internet nivelláló, bármit egymás mellé rendelő, értékközömbös jellegéről esik szó. Szintén hatásos az *Átjáró* kultúrpeszimizmusa: „A vasúti átjáróban / egy autó áll, / nem bír lehajtani a sínekről, / több mint ötmillióan / látták már a videóit, / ennél dísztelenebbül / képtelenség elgyászolni / az emberi tekintet / nagy korszakát” (36.). A digitális technológia dehumanizáló hatását tárgyaló versekre könnyű rásütni, hogy közhelyek, de ilyenkor mintha csak az ellen védekeznénk, hogy e sokat felpanaszolt problémáktól mi magunk sem vagyunk mentesek. Ráadásul Krusovszkytól tá-

³ Vö Hermann Veronika: Már semmi nincsen itt. Krusovszky Dénes: Áttetsző viszonyok. *Élet és Irodalom*, 2020/26.

vol áll a predigitális világ nosztalgikus felidézése, pontosabban előszeretettel téríti el, majd siklatja ki ezt az attitűdöt: „gyerekkoromban mindenki horgászott, / és senki nem evett halat, (...) // fogalmuk sem volt a dinamikus végességről, / még nem szégyelltek unatkozni, // de néha jobb ötlet híján / váratlanul felkötötték magukat” (*Algoritmuskok*, 18.). Az is ironikus, ahogy a kötet a közéleti-aktivista szerepvállalást érinti. Két versben jelenik meg a politikai tiltakozás, mindkétyszer szürreális helyzetekben. Az *Olyan, mintben* „csak én gubbasztok ezen a túl magas bárszéken, / pedig tényleg tüntetni indultam, // igaz, nem emlékszem hirtelen, mi ellen” (51.), a *Radírban* pedig „Hirtelen olyan régi lett minden, honnan került elő ez a sok harckocsi, // lázongó kamaszok követelnek / tizenharmadik havi nyugdíjat, // az országos hőésésben / szénszünetet tartanak a zárt osztályokon” (72.). Mintha a politikai aktivitás csakis egy elmosódó, álomszerű világ része lehetne, ami közvetve a közéleti költészettel kapcsolatos ironikus kételkedést is sugall. A kötet nem utasítja el a társadalmilag felelős beszéd kívánalmát, de könnyed iróniával távol tartja a naiv elköteleződést és a harsány hitvallást. Az ugyanakkor élénken foglalkoztatja, hogy a költészetnek vagy általában a művészetnek mi lehet a szerepe a digitális technika növekvő térhódítása idején. Leginkább az a válasz körvonalazódik, hogy a költészetnek és a művészetnek a commercialitással szembeállva letaglózónak, performatívnak kell lennie. Mintha ezt állítaná az *Ez a vers*: „Nem fog tetszeni senkinek, / nem is azért írom, // kezdjük ott, hogy egyáltalán mitől vers, / vagyis inkább ne kezdjük, // nemrég láttam egy videót, / amin sörétes puskát nyomtak egy teve pofájába, // azt hiszem, nagy hatással volt rám, / aztán meghallgattam egy Kurtág-darabot, // és az is” (23.). De ebbe a sorba illeszkedik a gordonkaművészt kard-, vagyis vonónyelű performanszművészként ábrázoló *J. S. Bach: G-dúr csellószoit* című vers is. És mint említettem, a *Korábbi formánk* sorozat látványos formai-tipográfiai kísérletezései szintén felfoghatók a digitális médiumoktól felaprózódott, kiüresedett, rutinszerű figyelem magukra vonására tett igyekezetként.

De ezeknél a digitalizációs válságra adott metapoétikai kísérleteknél invenziózusabbak és nagyszabásúbbak azok az implicit válaszok, amelyekkel a kötet legerősebb részei szolgálnak a költészet egyedülálló és helyettesíthetetlen erejével és potenciáljával kapcsolatban. Három ilyen tényezőt szeretnék kiemelni. A *Tiszavasvári lányok* egy balul elsült, csetlőn-botlón kalandos kamaszkori estét idéz fel, a vers végén a jelent szembesítve a múlttal: „a barátom nem a barátom többé, / az őrnagy sem őrnagy már, / a tiszavasvári lányok férjhez mentek, / és könyveléssel foglalkoznak, / nagyon rég nem hánytam már / utcai biciklitárolók mellett”, majd a befejezés az emlékszárvány megmaradásán tépreng: „nem is értem, minek maradt meg mindez, / mint egy régi alkatrész, / amit képtelen vagyok kidobni, / pedig a gép sincs már meg, amihez tartozott” (65.). A záró hasonlatnak az emlékezésre alkalmazott képe az, ami figyelemre méltó – ha nem is olyan erőteljes, mint az *Elégia* kötetben *A sár partjai*, ahol az emlék metaforája a törmelék, amellyel a tél végi olvadáskor a földutakban keletkező gödröket tömik be, ami azt sugallja, hogy az emlékek esetlegesesek, kaotikusak, hordalékszerűek, de egyúttal nélkülözhetetlenek. A gép nélkül maradt régi alkatrésznek az emlékre vonatkoztatott képe szintén átírja az emlékezésről való gondolkodás bevett metaforáit (viasztábla, tárolóhely, filmfelvevő stb.⁴), ezáltal a vers, a költészet képes felfrissíteni, alakítani, árnyalni, gazdagítani a gondolkodást és a megértést. A második példám a kötet leghosszabb verse, a csaknem háromoldalas *Pfaueninsel*, amely a versbeszélőnek a feleségével és két kisgyerekével a berlini szigeten tett kirándulását eleveníti fel. A nagyon komótosan, ráérősen, részletgazdagon leírt nap – amely egyébként erősen emlékeztet Karl Ove Knausgård *Harcom* című önéletrajzi regényfolyama második kötetének felütésére – időtapasztalatát a vers vége összegzi: „így telt el a nap, / egészen sűrű ürességgel, / szinte félelmetesen boldogan, / különösebb jelentőség nélkül, / és ezzel a felfoghatatlan

⁴ Lásd erről: Astrid Erll: *Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen. Eine Einführung*. J.B. Metzler, Stuttgart – Weimar, 2005.

türelemmel / múlik még mindig megállíthatatlanul” (88.). Ez a könnyen átélhető, ismerős tapasztalat a versben különössé, váratlanná, roppant árnyalttá, dússá válik – olyanná, mint amit így még soha senki nem ábrázolt. A költészet így valami valóban újat, az érzékelés és a megértés eddig nem fennálló formáját képes létrehozni. A *Pfaueninsel*ben ezt alapvetően a fogalmi-analitikus nyelv végzi el, míg például a *Délelőtt* című versben, amely akár az idő helyes megélésének kudarcaként is olvasható, a metaforán alapul az ismerős különösként láttatásának költői aktusa: „Ezt is el kellene / engedni végre, / mondtam magamban, / és még erősebben / szorítottam, / egy lavór volt / a délelőtt, / fényes, homorú / fémedény, / jó volna / tiszta vizébe / mártani kezem, / száraz zománcán / kopognak csak / csontjaim” (42.). A harmadik példám a *Szépen lemosták*, amely egy borzasztó eseményt idéz fel kegyetlen részletességgel: azt, amikor a báty kisgyermek korában majdnem belehalt abba, hogy elgázolta egy motoros. Egyetlen szakaszt idézek: „a debreceni klinikán / azonnal megműtötték, / napokig élet és halál között lebegett, / persze nem lebegett sehol, / kiterítve hevert fiatal teste minden súlyával / egy fehérre mázolt vaságyon, / a lélegeztetőgép kitartóan szuszogott / mellette éjjel és nappal, / akár egy téli álmát alvó vadállat” (82.). Több minden történik itt: egyrészt a vers felidézi az „élet és halál között lebeg” szófordulatot, hogy rögtön leleplezze annak hamisságát, szembeállítva vele a valóságos helyzet brutalitását. Az alvó vadállat váratlan, meglepő hasonlata pedig az auditív hasonlóság megérzékítése mellett nemcsak a lélegeztetőgép embertelenségét, vadságát, félelmetességét fejezi ki, hanem az emberrel szembeni közömbösségét is. Vagyis itt a vers, a költészet hazugságon kapja a nyelvet, és új igazságot olt belé.

Bővebb elemzést érdemelne a kötet gazdag költői eszköztára. Most csak címszavakban, vázlatosan ejtek szót róla. Jelen van az a jellegzetes Krusovszky-féle megoldás, hogy egy elhangzó állítást a vers rögtön az ellenkezőjére fordít, megtagad, visszavon vagy viszonylagossá tesz.⁵ Ez egyszerre elbizonytalanító, hozzájárulva a versek szürreális-álomszerű lebegéséhez, a pontosítás révén pedig megteremt a racionalitás, a tisztázás igényét. Fontos eszköz a kötetben az ellipszis, a kihagyás, az el nem mondás, amely enigmatikus-ságot teremt, vagy továbbgondolásra ösztönöz. A hol feloldott, hol nyugvópontra nem jutó késleltetés szintúgy. Nem tűnt el a korábbi Krusovszky-kötetek és a Telep Csoport jellegadó trópusa, a hasonlat sem – egyetlen példa, amely az állítások imént említett relativizálását is illusztrálja: „egyszer már jártam itt, / bár az lehet, hogy mégsem én voltam, // fehéren, mint az elsőáldozók zoknijai, / és vörösen, mint a sógyurma, // izzik valami odafent, / de nem ismerek rá” (*Agykód*, 24.). Ezek már nem olyan látványos és meghökkentően tárgyias, az embert dehumanizáló, ugyanakkor a belső világát hozzáférhetővé tevő hasonlatok, mint amilyenek a korábbi köteteket fémjelezték (például: „Hideg vagyok, akár egy kerítés”; „Olyan a hátad, / mint egy pincelépcső, / az enyém meg, / mint egy régi lábas”), sőt mintha Krusovszky most önironikusan el is határolódna a hasonlat korábban olyannyira kultivált eszközétől: az *Olyan, mint* című versben a tömegben elcsipett hasonlatnak nem hallani a végét. Ugyanakkor a hasonlat központi szerepét már az *Elégiazaj* kötetben kezdte felváltani a metafora, amely elsősorban birtokos szerkezetekben jelent meg, ahol a birtokos általában valamilyen elvont fogalom.⁶ Erre most is találni példát: „az idő csörtetése”, „a délután fogaskereke”, vagy némileg hasonlóan: „a felhők vergődése”, „az aranyvessző sárga üvöltése”. A költői eszközök pusztá regisztrálásánál fontosabb hangsúlyozni azt a változatosságot, hogy rendre más-más ilyen eszköz járul hozzá egy-egy vers igazi megemelkedéséhez, fellobbanásához, megelevenedéséhez. Krusovszky nem egyetlen poétikai fogástól várja a valódi költői történetet. Ezt a sokrétűséget megint csak kapcsolatba hozhatjuk a kötetnek a vers mai lehetőségfeltételeit és esé-

⁵ Erről lásd Purosz Leonidasz: Szoft-apokalipszis. Krusovszky Dénes: Áttetsző viszonyok. *Tiszatáj-online*, 2021. február 3.

⁶ Hasonlat és metafora jelentőségéről a Krusovszky-lírában lásd Mohácsi Balázs: Az emlékezés hideg bugyraiban. Krusovszky Dénes: *Elégiazaj. Műút*, 201552.

lyeit firtató lázas kérdésfeltevésével: az *Életrajzi kísérletek* azt demonstrálja, hogy a költészet sokféle módon járhat, nincs királyi út, pláne nem egyetlen út.

Végül a kötet még egy vonását szeretném kiemelni: a mindent átható brutalitás regisztrálását. Úgy tűnik, ez a költészet különösen fogékony a mindenütt jelen lévő, korántsem csak az emberi erőszakkal összefüggő pusztulás, a romlás, a test és az anyag kiszolgáltatottsága, a fenyegető veszélyek és veszteségek iránt. Ráadásul hívős tárgyilagossággal, józan távolságtartással beszél róla, mellőzve mind a tiltakozást, mind az érzelmességet. A brutalitás felmutatása Krusovszky költészetének fontos jellegzetessége, szembesítő ereje van. Öngyilkosság és örület, fenyegetettség és rettenet lépten-nyomon felbukkan a kötetben, emlékeztetve a létezés sötét oldalára. Különösen hatásos, amikor a romlásnak és pusztulásnak kitettség teljesen hétköznapi, a praktikus, célracionális beállítódás felől nézve banálisnak tűnő helyzetekben nyilvánul meg. Mint az *Ilyen egyszerűen* című versben, ahol a beszélő azt az emlékét idézi fel, amikor nyáron meztelencsigákat gyűjtött egy műanyag zacskóba, és kint felejtette őket a tűző napon: „amikor hazaérve rájuk találtam, / tulajdonképpen nem is voltak már sehol, / a zacskót kibontva néhány körömnnyi / fekete, száraz görcsöt találtam csupán, / nem is kellett kidobni őket, / elég volt kiszórni a fűre, / nyomuk sem maradt, / ilyen egyszerűen megy az egész” (19.). A „körömnnyi fekete, száraz görcs” mellbevágó materialitása és az utolsó tagmondat higgadt tudomásulvétele lefegyverző.

Mindez nem jelenti azt, hogy az *Életrajzi kísérletek* hibátlan kötet lenne. Krusovszky kritikusai elismerésük mellett eddig is gyakran hangot adtak kifogásaiknak.⁷ És most is sorolni lehet a kevésbé sikerült részleteket, megoldásokat. A könnyedebb, humorosabb, oldottabb hangütés olykor egyszerű poénba csap át, mint az *Ezer másikat* című versben, ahol a jézusinak tűnő csodákról (vízen járás, kenyér- és halszaporítás, betegek gyógyítása) a zárlatban kiderül, hogy csak egy tévés illuzionista trükkjei. Kimódolt és ízléstelen az *Elmegyek* befejezése, amely egy gyerekkorában öngyilkosságot elkövető ismerős temetését idézi föl: „egészen kicsi, fehér koporsója volt, / annyira apró, mintha halálában / összezsugorodott volna, pedig, ha jól tudom, / az ilyen fiatal halottak inkább nőni szeretnek” (26.). A *Deepfake* ironiája sekélyes: „pörgess tovább, / ne állj meg ennél a versnél, / ez nem is vers, / biztosan találsz ma még / valami igazán felkavarót / a hírfolyamodon” (30.). Máskor pedig nem vagyok meggyőződve arról, hogy a vers mögött valódi gondolat rejlik. Többször előkerül az előző verseskötetből átemelt a „Ha a vers valóban ima volna, semmi szükség nem lenne rá” szentencia. Vajon miért lenne a vers ima? És ha az is lenne, miért ne volna rá szükség? Itt a kihagyás, a válasz hiánya kevésbé tűnik elgondolkodtatónak, inkább többé-kevésbé jól hangzó, de üres formulának. Persze lehet, hogy e költészetnek lenne magyarázata erre az állítására, de a kötet más versei nem nyújtanak fogódzót, nem adnak tápot egy esetleges kommentárhoz.

Az új kötet sem tökéletes tehát. De ez a tökéletlenség is mintha hozzátartozna a nemzedékem költészetérzékeléséhez. A nagy, makulálatlan, ércnél maradandóbb líra végleg a múlté, talán Pilinszkyé volt az utolsó. A nagyszabásért folytatott ádáz küzdelem pedig szintén idegen lett a generációm számára. A jelentős, érvényes, nem pótolható költészetben viszont még lehet hinni, és mint az *Életrajzi kísérletek* is bizonyítja, meg is lehet valósítani.

⁷ Például Sántha József azt írja az *Elromlani milyenről*, hogy „alig akad olyan vers a kötetben, ami- ben legalább egy hasonlóan elhasznált vagy teátrális kép ne fordulna elő” (Ha Káin távozik ma éjjel. *Jelenkor*, 2010/1). Szilvay Máté szerint „A felesleges partnak rengeteg bosszantó hibája van” (Az a művész, aki belehal. *Prae.hu*, 2012. 01. 09.). Szintén e kötet kapcsán Förköli Gábor modoros- ságról és nyakatekertségről beszél (Marszüasz bőre, Odüsszeusz pórása. *Tiszatáj*, 2013/1). Kál- mán C. György kifogásolja az *Elégiazaj* egyes verseinek túlzott sokértelműségét (Szomorú idő. *Jelenkor*, 2016/7–8). A Krusovszky-költészethez kifejezett indulattal és elutasítással viszonyuló kritikákat nem is említem.

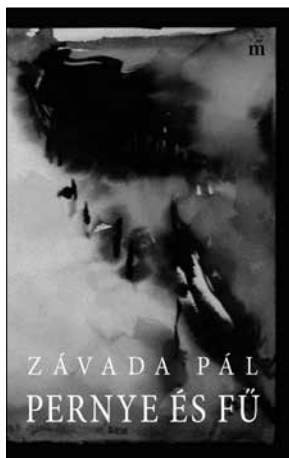
MI VAN ITT, ÉS MI VOLT ITT?

Závada Pál: *Pernye és fű*

„elvtárs, maguknál meg tűz van” (151.)
 „az üldöztetésekről milyen szégyenletesen keveset tudunk” (247.)

I.

Závada Pál legújabb regényének szerkezete meglehetősen bonyolultnak tűnik, talán a legjobban a polifonikus struktúrával lehetne leírni: közvetlenül a rendszerváltás előtt az én-elbeszélő szociológus (aki nincs megnevezve) és a filmrendező (Pfeifer Miklós, akinek mintáját Sipos András szolgáltatja) elindulnak, hogy interjúkat készítsenek a szociológus szülőhelyén az ötvenes évek elején lefolytatott kulákperek kapcsán; a vád gyűjtogatás volt.¹ A bonyolultnak tűnő szerkezet ellenére a kiindulópont viszonylag egyszerűen rögzíthető. Ezt Závada maga egy interjúban így foglalta össze: „A *Pernye és fű*ben két idősík váltakozik: az ötvenes évek történetei és a nyolcvanas évek második felének filmforgatása. [...] A filmforgatásnak muszáj célra tartania, de az interjúk közben számos történet előkerül, ami nem tartozik közvetlenül a főtémához, a gyűjtogatással vádolt kulákok ügyéhez”.² Ez tulajdonképpen az a formai kihívás, amellyel Závada regényének szembe kell néznie. Az ötvenes évekre vonatkozó interjúzó kutatás összefonódik a rendszerváltás előtti idő történéseivel: „zajlanak a politikai rendszerváltás – ma már így látjuk – előkészítő eseményei”.³ (Most ezek közül csak néhányat emelnék ki: a Jurta-színházbeli nagy MDF-gyűlés, melyen Konrád György tartotta a legjobb beszédet; a beszüntetett *Mozgó Világ* ügye; a Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezetének megalakulása; az 1988. június 16-i megemlékezés az '56-os forradalomról, amelyről Tamás Gáspár Miklóst szabályosan elhurcolták.)

- ¹ 1989-ben készült el Sipos András *Statárium* című filmje, melyhez Závada Pál írta a forgatókönyvet. A film most tételesen elő is kerül a könyvben. „A statárium a hatalmi önkény histériájának a keménykezű, de igazságos ítélkező pózában való tetszelgése. A statárium az adott helyzetet rendkívülinek, az üldözött cselekményeket különösen veszélyesnek, a tényállást rögtönbíráskodásra alkalmasnak ítéli – vádlottjait pedig halálra.” (239). A könyv alapcselekménye egy ilyen statáriumi ítélet utáni nyomozás.
- ² „Egy csomó párbeszédet az ember azért ír meg, mert a valóságban elmulasztotta lejátszani.” Seres Gerda beszélgetése Závada Pállal. *Kultúra.hu*, 2024. december 2.
- ³ Radnóti Sándor: Torlódások és kavargások. *Revizor Online*, 2024. december 18.

Magvető Kiadó
 Budapest, 2024
 566 oldal, 7499 Ft

Kardos András írja kritikájában: „Nem »pusztán« az ötvenes évek kulákpereinek a feltárásáról van szó, hanem a két mai értelmiségi, a szociológus és a rendező saját életének, korának, válságainak, szerelmeinek és barátságainak a vizsgálandó ötvenes évek világával [...] összefonódó szövegeiről”.⁴ Az ötvenes évek bemutatása helyenként plasztikus, és magával ragadó sodrással rendelkezik: A tűzeset Füzesgyarmaton volt, Sztálin hetvenedik születésnapján, 1949. december 21-én. Csak pillanatnyi megszakításként: október 15-én végezték ki Rajk Lászlót. Az egyik legelső interjúalany (a „Zöldnadragos”), a Rákosi-rendszer hithű képviselője mondja: „És higgye el, nem volt könnyű. Mert a községnek a tízezer lakosából volt háromszázötven kulák. Volt negyven apácánk, egy gróf Blankenstein Pálunk, akinek több búzája volt a padláson, mint a téésznek magának. Később ezt a gróftot le is csukták kémkedésért, mert találtak valami összekötő kapcsot az angolokkal. [...] Hát ilyen körülmények között kellett hogy építsék ők a szocializmust. Ezért minden eszközt muszáj volt megfogniuk a dolgozó nép érdekében” (36.). Nézzük ezt a passzust messziről, a lehető legmesszebből: 1988-ban még teljesen természetes volt, hogy nincs vagy nem volt mese, Magyarországon a szocializmust kellett építeni. A szocializmus lényege így az erőszak és az üldözés volt: *üldözni* kellett a kulákokat, az egyházat, a régi elitet stb. Ennek érdekében minden eszköz meg volt engedve. És még az is elfogadott volt, hogy annál jobb egy eszköz, minél erőszakosabb: verés, kínzás, bebörtönzés, kivégzés. Závada könyve (bocsánat!) bizonyos értelemben a szocializmus új (talán utolsó) *politikai gazdaságtana*.⁵ Ennek legfontosabb tartalmi aspektusa, hogy a szocializmust nem kell szakaszolni, hiszen mindvégig sztálinista maradt; a meghirdetett desztalinizáció sikertelen volt. Hiába a XX. kongresszus, a gazdasági reform és a legvidámabb barakk mitológemája.

A *Pernye és fű* alapján azt mondhatjuk, hogy a rendszerváltás közelgését belülről nem lehetett látni: a szocializmus itt öröknek és megingathatatlanak tűnt. 1990 decemberében volt is egy fontos konferencia az ELTE BTK-n, amelynek a főszervezője Bence György volt; ő mondta a megnyitójában: „Legelőbb egy vallomást kell tennem: én azok közé tartozom, akik nem látták előre, hogy a kommunista politika rezsim ilyen hamar, ilyen könnyen átadja a helyét. Sokan vagyunk ezzel így. De az is igaz, hogy mások meg [...] látták, idejekorán kimondták, hogy kezdődik az átmenet”.⁶ Zavadánál két elhárító válasz is van: nem lehetett előre látni, hogy mi jön, sem a gazdaság működését, sem az elnyomás dinamikáját tekintve. Mintha felhajtó ereje egyedül a diktatúrában kialakuló, sokszor kaotikus magánéleti viharoknak és történeseknek lehetne. A regénynek van egy – Radnóti Sándor megfogalmazásában – „jelenbeli köre”: ők a film elkészítése köré szerveződnek, általában harminc-negyven évesek, csak a filmrendező idősebb egy kicsit, az én-elbeszélő pedig szemmel láthatóan most megy át egy *middle life crisis*-on.⁷ A történet két női főszereplője a közgazdász Dráva Edit és a grafikus Kuthy Flóra. (Utóbbinak még a bátyja és az elvált férje is felbukkan a könyv lapjain.) „Ennek a körnek a magánéleti dinamikája is ré-

⁴ Kardos András: Egy kifordult világ – Závada Pál *Pernye és fű* című regényéről. *Litera*, 2024. október 26.

⁵ Závada Pál kettővel járt fölöttem a pécsi egyetem közgazdasági karára. Ugyanaz volt a politikai gazdaságtan professzorunk (Takács Béla), így ugyanazokat a pégé órákat szenvedhettük végig.

⁶ *Láttuk-e, hogy jön?* T-Twins Kiadó, Budapest, 1991, 5. És egy futó megjegyzésben a „láttuk-e?” kérdést Bence elméleti beállítottságokra vagy habitualizált tulajdonságokra vezette vissza. A felsorolás alapján úgy tűnik, hogy akik nem látták, azokat valamifajta „konzervativizmus” vezette: a fennállóhoz való alkalmazkodás, a fennálló elfogadása vagy egyenesen szeretete. Ez azonban – véleményem szerint – aligha igazolható.

⁷ A már említett interjúban Závada a következőt mondja róla: „Ez a szereplő a származását, lakóhelyét, foglalkozását és családi hátterét tekintve hasonlít énám – noha semmi nem így történt velem, mint ahogy a regényben történik”.

sze az elbeszélésnek. A nemrég elvált főszereplő Flórának udvarol, mindvégig bizonytalan kimenettel.”⁸ A nyolcvanas évek „fiziognómiáját” tekintve Závada Pál kétségtelenül nagyon pontos képet fest: az élet súlypontjai átkerültek a magánélet szférájába, és az a belső sűrűsége és intenzitása miatt túlfűtötté vált.

II.

Kardos András vetette föl, hogy a regényt a realizmus, illetve a „posztrealizmus” kontextusában kellene értelmeznünk. A 2000-es évek után újra megjelent a realizmus mint irodalmi/irodalomelméleti fogalom. Takáts József írta: „Az inga [...] a metafikciós-kombinatorikus próza és a realista próza ingája. A realizmus iránti írói-kritikus várákozásban, azt hiszem, többféle igény találkozik össze. [1] A »prózaforradulat« terhéől való szabadulás vágya. [2] A társadalom állapota feltárásának kívánalma. [3] A történetmondás rehabilitálásának szándéka. [4] Az irodalomnak mint politikai cselekvésnek az újraértelmezése”.⁹ Zavadának ezek közül mindegyikkel szembe kell néznie, de számára a legfontosabb a 2. és a 3. pont: a társadalom állapota iránti érdeklődés és a történetmondás. Ez azonban nem csak erre a könyvére vonatkozik, hanem a teljes életművet végigkíséri. Ezért biztos, hogy Závada egész írói munkásságában benne van a „prózaforradulat” kihívásával való szembenézés. De tudjuk: „a realizmus igen terhelt fogalom, s története a magyar irodalomtudományban különösen ellentmondásos. Volt idő, mikor rendkívüli ideológiai jelentőséggel ruházták föl, és a végső értékek foglalataként mindent hozzá mértek”.¹⁰ És ebbe a „hozzámérésbe” időnként még erőszak is keveredett, sőt ez nem is véletlen volt, hanem szükségképpen adódott a „szocialista realizmus” eredeti definíciójából: nemcsak egy irodalmi stílus (bár arról is sok vita volt, hogy az-e) megragadására szolgált, hanem előírás is volt, diktatórikus válasz arra a kérdésre, hogy milyen művészet felelne meg az új, szocialista társadalomnak. Számos megfogalmazást idézhetnénk, most nézzük Fagyevjenek a Szovjet Írók Szövetségének I. Kongresszusán tartott előadását: „A művészi alkotások valóságosságának történelmi konkrétságának összhangban kell lennie a dolgozó embereknek a szocializmus szellemében való átalakításával és nevelésével. A szépirodalomnak és az irodalmi kritikának ezt a módszerét nevezzük mi *szocialista realizmusnak*”.¹¹ A fogalommal a szocialista realizmus nemzetközileg is talán legjelentősebb teoretikusa, Lukács György is sokat vívódott. 1945-ben írja a *Bevezetés a marxi esztétikában*: „A műalkotás örök érvénye, esztétikai értéke [egységet alkot] a történelmi folyamattal, amelytől [...] a műalkotások éppen tökéletességükben, éppen esztétikai értékességükben, elválaszthatatlanok”.

Závada realizmus-fogalmának azonban ehhez szinte semmi köze sincs; az ő „realizmus”-fogalma inkább a harmincas évek irodalmi szociográfiáira megy vissza. Ennek egyik legkiemelkedőbb alkotása Illyés Gyula *Puszták népe* című könyve volt, amely 1936-ban jelent meg. Mint a könyv végéből kiderül, Illyés a leginkább fölírni akart: „Látom a baj nagyságát, előre látom a következményeit is. Egy nép élete forog kockán. Mi az orvosság? Az olvasóra is tartozik annyira, mint az íróra, hisz ő is tudja már, amit az író tud”.¹² Nem, ez a nemzethalál-vízió Zavadát nem érdekli; az ő kérdése talán éppen az, hogy az irodalmi szociográfiát hogyan lehet visszahozni ebből a zsákutcából. (És persze voltak még ennél sokkal meredekebb zsákutcák is. Závada Féja Gézát referálva írja: „A zsidókér-

⁸ Radnóti Sándor: i. m.

⁹ Takáts József: Várakozás a realizmusra. *Élet és Irodalom*, 2016/4, 13.

¹⁰ Hites Sándor: A realizmus korai magyar fogalomtörténetéről. *Irodalomtörténet*, 2016/3, 263.

¹¹ Köpeczi Béla (szerk.): *A szocialista realizmus*. II. kötet, Gondolat Kiadó, Budapest, 1970. Kiemelések tőlem: W. J.

¹² Illyés Gyula: *Puszták népe*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1972, 254.

dés megoldása, gyökeres, szigorú, de emberséges rendezése a magyar szellemi élet egészségének is létfeltétele [...]. Mert míg a kérdés elintézetlen, a be nem olvadt zsidók a maguk anyagi eszközeivel és tagadhatatlan képességeikkel romboló gyújtóanyagot csempésznek eszméink közé” [141.].) Mindenesetre a műfaj problémája megmarad, Pintér Laura írja róla: „Illyés Gyula műve a műfaji besorolás kérdését is felveti: ahogy a harmincas években megjelent szöveget nevezték már irodalmi szociográfiának, önéletrajznak és vallomásnak, úgy [...] a *Pernye és fű* esetében sem egyértelmű, mit olvasunk. Szociográfiához túl sok benne a fikció, fikcióhoz túl sok benne a szociográfia”.¹³ E kérdés mögött persze a realizmushoz való viszony áll, és végül e kritika szerzője is úgy véli: „talán nem is érdemes kategorizálni, ugyanis [ez a mű] tematikus és stiláris sokszínűségével [...] új műfajt teremt”.¹⁴

Egy nemrég készült beszélgetésben Greff András tette föl a döntő jelentőségű kérdést az írónak: „Ha megnézzük, hogy a kilencvenes években, az irodalmi pályád indulásakor kik határozták meg a magyar irodalmat, akkor azt látjuk, hogy [az] az úgynevezett szövegirodalom, az areferenciális, kísérleti próza jelesei”.¹⁵ A kérdés az, hogy ilyen körülmények között hogyan lehetett aktualizálni az irodalmi szociográfia műfaját. (A *Jadviga párnája* 1997-ben jelent meg, és a korszak jelentős alkotásává emelkedett.) Závada ezután elmondja, hogy mi mindent tanult a realizmus értelmét „dekonstruáló” barátaitól. Ezt így foglalja össze: „Az például fontos volt a számomra a szövegirodalomban, hogy érdemes és lehetséges meghaladni a mereven rögzített szemszögeket vagy nézőszögeket. [...] Hogy változhat, ki beszél kihez, lehetnek párhuzamos narratívák, kórusok”.¹⁶ A magam részéről azt mondanám, hogy a montázs-technikáról van szó, amely valóban bomlasztja a szigorú értelemben vett realizmust.

III.

A *Pernye és fű* nem utolsósorban azzal emelkedik felül a puszta szociográfián, hogy az utolsó részben újabb idősíkokat vezet be: az 1956-os és az 1944-es történéseket. '56 kapcsán a riportalányok még egyértelműen használják az ellenforradalmi retorikát: „A főtéren összeverődött huligáncsoport ledöntötte a szovjet hősi emlékművet, amihez igénybe lett véve egy lánctalpas Sztalinyec traktor is. Egy Sztalinyec! A főkolompások egy textilkereskedő, egy kulák, egy cukorgyári répapafelelős és egy lumpenproletár. De ott szorgoskodik az evangélikus lelkész is, aki az egészet le is fényképezte” (464.). Az '56-os forradalom megítélésére még rátelepszik az ideológiai lepel, de az emlékezete jelen van, tele sztereotípiákkal. Ki más lett volna ott? És az elbeszélés egy kicsit átmegy még magán a forradalmon is. Lehoczky bácsi mondja: „Egészen addig kellett ávóskodnom, amíg Kádár János át nem vette a hatalmat. De még utána is el-eljártak hozzám a volt ávósok. Később jöttem rá, hogy nem jogosan, de ők adták a jogosat, az 56-os dolgok miatt” (468.). Itt felmerül a jóságos Kádár apó képe, de a halvány kérdés is: biztos, hogy utána annyival jobb lett? A rendszer cserbenhagyta még a maga ávósait is. Ezt mutatja Lehoczky bácsi keserű sorsa. „Többször megoperáltak, és kivették már több mint a fél gyomromat. Meg e miatt a munka miatt nem mehettem el máshová dolgozni, nem léptem be a téeszbe, úgy hogy nincs nyugdíjam. Szűköskén éldegéltünk, eladogattunk ezt-azt, ami megmaradt még”

¹³ Pintér Laura: Závada Pál szó és szótlanság, valóság és fikció határán táncol. *Kultúra.hu*, 2025. január 7.

¹⁴ Uo.

¹⁵ „Muszáj kilépnem a fikcióba”. Nagyvizit-interjú a ma 70 éves Závada Pállal, az interjút készítette: Greff András – Owen Good – Nagy Gabriella. *Litera*, 2024. december 14.

¹⁶ Uo.

(469.). És végül szóba kerül az orosházi gettó is. Itt Kuthy Vilmos mesél az apjáról, aki szerinte „zsidóbarát” volt, de aztán belekeveredett egy nagyon kellemetlen történetbe. „Az első vádpont szerint az [apja], mint a közigazgatás vezetője, rendelte volna el a ’44. május 13-án a járás zsidóságának gettóba zárását. Egyes tanúk egyenesen úgy fogalmaztak, hogy ő volt az orosházi gettó parancsnoka” (494.). Itt minden feltételes módban van, de azt már tudjuk, hogy bíróság elé állították. Az apa két és fél év kényszermunkát kapott. „Teljesen nyilvánvaló, magyarázza Vilmos, hogy az, ami ’45 előtt kötelességteljesítés volt, a népbíróság előtt már fasisztabarát magatartásnak minősült. A népbíráskodásról szóló rendeletet a debreceni ideiglenes, valójában illegitim szovjet bábkormány hozta ’45 februárjában” (499.). Itt nem az ideológia fátyla takar mindent, hanem a bizonytalanság fátyla. Pfeifer Miklós morogja maga elé: „Azért valahogy csak összehozták azt a gettót” (494.).

Ez igazából nem két új szál, hanem olyan szálak, amelyek azt mutatják, hogy itt *mindig* ez van: egymásra halmozódnak a kollektív emlékezetben elfojtott, traumatikus történetek. (Ezért beszél Radnóti Sándor „torlódásokról” és „kavargásokról”.) Itt mindig valahol tűz van és szál a pernye a levegőben. E két szál bevezetése a mű végén új lendületet adott a regénynek; éppen akkor, amikor Flóra megjegyzi: „filmünk [...] mintha veszített volna lendületéből” (483.). A harmincas évekbeli irodalmi szociográfiához képest Závada már nem a nemzet fennmaradásának szolgálatát tartja célnak, hanem a többszörösen kibeszéltetlen múlt feldolgozását. A realista irodalom így politikai cselekvés is lesz.

ANYÁK ÉS FIÚK

Viktor Jerofejev: *A nagy Gopnyik*

„Ezzel a könyvvel másodszor is megölted az apádat” (51.) – idézi több alkalommal is az orosz posztmodern irodalom kimagasló képviselője, Viktor Jerofejev a magyarul nemrég megjelent, mintegy hét éven keresztül íródott *A nagy Gopnyik* című kötetében az édesanya szavait. Azt a véleményt, amelyet nem ez a több műfaji sajátosságot ötvöző, mintegy 180 fejezetből álló monumentális opus, hanem egy jóval korábbi Jerofejev-regény, a 2004-es *A jó Sztálin* váltott ki Galina Nyikolajevnából.

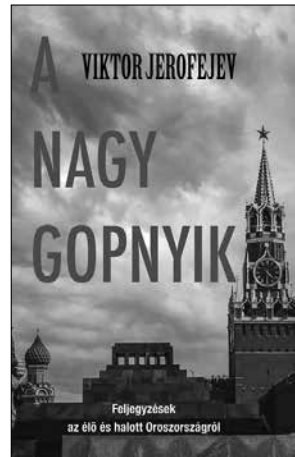
E mondat többszöri idézése már önmagában jelentős, *A nagy Gopnyik* szüzséjét is érintő attitűdbéli változtatásra utal. Amíg ugyanis *A jó Sztálin* Jerofejev többször is hangzottatott kijelentése szerint az *Apa és fiú* címet viselte volna – ha azt Turgenyev nem foglalta volna le már jóval korábban –, hiszen középpontjában valóban a szovjet hatalmat tolmácsként és diplomataként szolgáló apa és az íróvá avanzsáló, az 1979-es *Metropol Almanach*¹ a felmenőjét „első alkalommal megölő”, a kommunista ideológia és kulturális berendezkedés ellen harcoló fiú szembeszegülése állt, addig az új kötetben sokkal inkább az anya és a fia nem kevésbé ellentmondásos – az apa és fiú egykori viszonyrendszerét is jócskán megbolygató – kapcsolata kerül görcső alá.

A nagy Gopnyik egyik fontos szegmense, a családi viszonyrendszer keresztüzében az anya és a fiú közötti szövetség széthullása áll, s az elbeszélő, aki most is tulajdonképpen a szerzővel azonosítható, annak okát kutatja, hogy az anyja miért viszonyult olyan furcsán hozzá. Az anyját posztumusz faggatva erről így lamentál: „Miért nem szeretted? Vagy mégis szeretted, csak ilyen különös módon? Valamit én nem értek, mama. Hiszen az eredmény mégis az volt, mama, hogy te lettél az én múzsám, az a bizonyos gyűjtőgyertya, mely nélkül az én szex-halottaskocsim² is holt helyen maradt volna” (193.). A diplomatafeleséggként amerikai újságokat és folyóiratokat olvasó, és ezekből a szovjet sajtóosztály vezetésének rezümét író anya magatartása valóban gyúanyag lehetett a fia polgárpukkasztó művekkel tarkított

¹ Az almanach Jerofejeven kívül olyan jelentős orosz írók kísérleti prózáját tartalmazta, mint amilyen Bitov, Akszjonov, Iszkander, Ahmadulina, Voznyeszenszkij. Hatása a diplomata apára valóban felért egy lefejezéssel, ezért is kezdte ezzel a mondattal *A jó Sztálin* című regényét Jerofejev: „Végül is megöltem az apámat”. A regény még *Apa és fiú* című változatának vonatkozó részlete épp a *Jelenkor* 2000/11. számában jelent meg először magyarul Goretity József fordításában.

² Itt utalás történik Jerofejev egyik, azonos című művére, a *Szex-halottaskocsi. Tizenhárom levél a halottakhoz* című alkotására.

Fordította Bokor Pál
Atlantic Press
Budapest, 2024
496 oldal, 6490 Ft

életútjához. Hiszen az anyja „azt olvasta, amit senki sem olvashatott, amiért bárki mást azonnal agyonlőttek volna”.³ Ám egy idő után az anya mégis felbontja a fiával kötött kulturális szövetséget, és meggyőződésévé válik, hogy a fia „tehetség hiányában azért ír, hogy botrányt csináljon” (87.).

Ezen az érthetetlen anyai pálforduláson azért sem tud a fiú felülemelkedni, mert ő maga nagyon hasonlóan viselkedik egy másik „anyával” szemben. A családi viszonyok taglalása így *A nagy Gopnyik*ban gyakorlatilag észrevétlenül vált át egy másik kapcsolatrendszer boncolgatására. A személyes emlékek korrelálnak a kötet egy másik nagyon lényeges szegmensével: a fiú hazájához fűződő viszonyával. Az orosz nyelvben nőnemű szülőhazáról, Oroszország Anyácskáról, a Rogyináról van itt szó, amelyhez legalább anynyira ellentmondásos viszony fűzi a szerző-elbeszélőt, mint a vér szerinti anyjához. Megspékelve némi skizofréniával is: hiszen egyrészt a gyermek Vitya élvezte családjá kiváltságos helyzetét, sőt magával a már nyugdíjas Molotovval – neki csak Szláva bácsival – komázva hallgatta az Amerika Hangját (lásd minderről a kötet egyik legkiválóbb betéttörténetét, a *Miszter Nyet utcáját*), másrészt az apja kiküldetése révén részben Párizsban szocializálódott, egy másfajta kulturális miliő is hatott rá. Így nem véletlen, hogy az Orosz Anyácskához fűződő skizofrén helyzetében az író igen radikális lépéssel kezdte a pályafutását: 1979-ben „irodalmi atombombát” dobott a még fennálló szovjet rendszerre a *Metropol Almanach*hal. Amelynek következtében nemcsak az apja veszítette el az állását és a rangját, de őt is kizárták a Szovjet Írószövetségből.

A gyermekkori, Rogyinával és annak képviselőivel való jó viszony – hasonlóan a vér szerinti anyjával kötött kezdeti szövetségéhez – egy-két évtized alatt széthullik, és átmeleg abba a lázadásba és botránykeltésbe, mely *Az orosz széplány* című, pornográfnek titulált regénytől kezdve az *Élet egy időtávval* című radikális esszén át a betiltott *Apokrif* című tévéműsorig terjed – hogy a Jerofejev-életmű talán legfontosabb állomásait említsem. Ám ez a fajta magatartás korántsem öncélú. Egy olyasfajta folytonosságra mutat rá a Rogyinával kapcsolatban, amelynek taglalása kapcsán, a magánéleti és közéleti szálak összefonódását követve érkezőnk el a kötet egy újabb nagyon lényeges szegmenséhez, a jelen helyzet, a jelenkori Rogyina értelmezéséhez. Hisz nincs új a Nap alatt: Oroszország ugyanis – olvashatjuk a kötetben – „sztálinvírussal fertőzött. Oroszország olyan, mint egy dívány, ami macskapisivel van átitatva. A macska réges-rég megdöglött, de a dívány még mindig bűzlik” (52.). Azaz: az ellenzékinek tartott, másként gondolkodó írókat, művészeket a mostani rendszer ugyanúgy üldözi, sőt, ha teheti, leszámol velük, mint annak idején Sztálin, majd az őt követő kommunista vezetők. Arra, hogy ez még mindig lehetséges, egyfelől Oroszország sajátos, a Nyugattól eltérő fejlődési útja a magyarázat: „Mi egy másik civilizáció utódai vagyunk, melynek valószínűleg nincs történelme, inkább valamilyen varázslatos meséhez hasonlít a múltja. Ebben a mesében a moszkvai cárságtól és Rettegett Ivantól kezdve a Nagy Gopnyikig megvannak a stabil szerepek – csak a színészek változnak. A meséből jól látszik, hogy Oroszthonban nincs állam. Van államfő, nincs állam. Van viszont cárság, ahol csak maga a cár cselekedhet szabadon” (278.). S ezt a szerepet most a kötetben egyértelműen Putyinnal azonosítható Nagy Gopnyik tölti be, aki tökéletesen alakítja a modernkori cárt.

Mindezt Jerofejev ismét egy családi párhuzammal is érzékelteti: ahogyan annak idején az ő édesanyját nagyon finom módszerekkel, de mégiscsak manipulálta az apja – lásd például az apa enyhén szólva fura, az anyára nézve megalázó szerelmi életének kötetbeli taglalását –, úgy a Rogyinát is manipulálja, teljes mértékben maga alá gyűri családfője, a Nagy Gopnyik. S aki ennek a manipulációnak ellenáll – mint ahogyan azt a szerző teszi a művészi eszközrendszerén keresztül –, az ma is „osztályellenségnek” számít. Erre a folytonosságra Jerofejev életében is van egy tökéletes példa: ahogyan annak idején a *Metropol*

³ Viktor Jerofejev: *A jó Sztálin*. Fordította Goretity József. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005, 23.

Almanach miatt megkapta a magáét, úgy a regnáló rendszerben is ellene és a vele egyívású szerzők ellen bármikor pogromot szerveznek a Kreml igényeit kiszolgálva az úgynevezett „Társutasok”. Például 2002-ben „Moszkvában különleges irodalmi pavilonok tucatjainak felállítását szervezték meg. Ezekben az én könyveimet Bunyin könyveire vagy Vasziljev *Csendesek itt a hajnalok* című könyvére lehetett cserélni (melyben halkán visszalopódzott a háborús patriotizmus). A leadott könyvekre pedig pecsétet nyomtak VISSZA A SZERZŐNEK felirattal. A Tverszkaja téren lévő »Moszkva« könyvesboltban a rohamosztagosok hozzám vágják ezeket a visszavitt könyveket. Az új könyvem bemutatóját tartottuk. Sorban álltak a dedikálásra vágyók. És akkor jöttek a rohamosztagosok. A kép a következő volt: a Nagy Gopnyikot ábrázoló trikóban érkezett fiúk és lányok az én könyveimet hajigálták a képeembe (a szó szoros értelmében), én meg felszedem a földről a ledobott könyveket és odaadom azoknak, akik olvasni akarják őket...” (105.)⁴

Miért is hívja Putyint Jerofejev Nagy Gopnyiknak, arra a kötet egyik legfontosabb paszszusa ad magyarázatot: „Gopnyik – ez egy idegen nyelvre lefordíthatatlan orosz szó, nagyjából annyit jelent, mint piti huligán vagy utcakölyök. Ennek megfelelően »nagy« nem is lehet. Ám egyvalakinek a gopnyikok közül óriási szerencséje volt. Paradox módon a kis senkiből óriás lett – én pedig már több mint húsz éve élek az ő Oroszországában” (19.). S azért kívánja most, a 21. században a minden más nyelvre lefordíthatatlan „gopnyik” kifejezést a nemzetközi szóhasználatba bevezetni, ahogyan korábban, a 20. században a „szputnyik” szóval ez már megtörtént, hogy a segítségével kulcsot adjon – főleg a nyugati ember számára – a putyini rendszer működésének megértéséhez. A „gopnyik” szó ugyanis – hangoztatta Jerofejev egy vele készített interjúban – „magában rejt olyasfajta fontos problémákat, mint a pogrom, a dácsa, rendelet”.⁵ A másként gondolkodók elleni pogromra jó példa a fenti 2002-es intézkedéssorozat, a dácsa a hatalommal szimpatizálók bármikor megkapható ajándékát jelképezi, a rendelet pedig az ezek alapján történő kormányzásra utal, amely a jelenleg Ukrajna ellen folytatott hadviselés fenntartásához is teljhatalmat biztosít a Nagy Gopnyiknak.

Az ukrajnai helyzet kötetbeli elemzése kapcsán jutunk el a „macskapisitől bűzlő” Rogyinát irányítók – a cárszerepet tökéletesen alakítók – sajátos gondolkodásmódjához. Ehhez egy, a könyvben vázolt megtörtént eset visz közelebb bennünket ismét. Jerofejev a gondolkodásbeli folytonossággal kapcsolatban egy, annak idején az apjával megesett történetet idéz fel. Amikor Sztálin a Kremlbe rendelte a leendő tolmácsát, kérdezett tőle valamit, de olyan halkán és motyogva, hogy Jerofejev apja nem értette a szavait. Visszakérdetni pedig nem volt mersze. Így amikor arra a sztálini kérdésre, hogy hol született, Jerofejev apja azt válaszolta, hogy „a Leningrádi Állami Egyetemen, Sztálin elvtárs!”, a vezér csak ennyit mondott: „Az októberi fordulat óta nem nevettem ilyen jót. (...) És az én apám – elemzi a helyzetet a szerző –, aki alig jutott levegőhöz, tudta, hogy felbecsülhetet-

⁴ Ráadásul ennek az eseménynek a következményeiről az ifjú rohamosztagosok, a Társutasok levélét a kötet egyik szürreális – vagy, megismerkedvén a kötetben a jelenkori Oroszország Anyácskával, nem is annyira szürreális – szereplője, a Kis Éji Sztálin adja át a szerzőnek. A levél tartalma a következő: „V. Jerofejev 'írónak'. Megragadjuk az alkalmat, hogy mély utálatunkat fejezzük ki maga mint ember iránt és a maga undorító és obszcén »irodalmi munkái« iránt. Az olyan ember, aki tehetségtelen és obszcén hülyeségeket ír, miközben ha kell, ha nem, Dosztojevskijel takarozik (mondván, hogy róla írta a disszertációját), kétszeresen is visszataszító. Mi pedig minden tőlünk telhetőt megpróbálunk (és meg is teszünk), hogy a lehető legtöbb ember értesüljön az ön obszcén baromságainak valódi »értékéről«. Igyekezni fogunk továbbá odafigyelni magára mindaddig, amíg ki nem derül, hogy maga eltakarodott az országból, melynek dicső irodalmát szüntelenül becsméri, vagy hogy végérvényesen eltakarodott a világból. Mély undorral: A TÁRSUTASOK” (106.).

⁵ Az *Oroszország egy rémmese* című Jerofejev-interjút lásd: <https://www.svoboda.org/a/rossiya-eto-zhestokaya-skazka-viktor-erofeev-o-svoem-romane-velikiy-gopnik-/32670690.html>

len jelentőségű igazság tárult fel előtte. Nem forradalom, hanem fordulat! A hülyéknek Nagy október, az istennek – fordulat” (16.). Azaz, ha Sztálin a maga szája íze szerint átnevezhette a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat fordulatnak, „amely időjárás szeszély következtében elpusztult százezer ember” (17.), akkor a Nagy Gopnyik e logika mentén kényszeríti rá a Rogynája lakóira Ukrajnával kapcsolatban a háború helyett a különleges katonai hadművelet kifejezést. Amely így módon a hülyéknek háború, az istennek – különleges katonai hadművelet.

Ebből a szempontból Jerofejev kötetében fontos különbségtétel figyelhető meg a „hülye” és a „buta” ember között. A „hülye” ugyanis az, aki – mint maga az író is – a maga módján és a maga eszközrendszerével lázad a Nagy Gopnyik teljhatalma ellen, a „buta” pedig az, aki mintegy sajátjának, sőt népi ikonnak tartva a Nagy Gopnyikot, minden szavát úgy issza, mintha valóban Isten szólna hozzá. Az elsőt, a „hülye” kategóriáját, az ehhez a csoporthoz tartozók működési mechanizmusát ismét egy – fiktív tétel – családi konstelláció keresztül érzékelteti Jerofejev. 2007-ben valóban megtörtént, hogy a szerző szintén a „hülyék” táborát erősítő bátyját, Andrej Jerofejev kurátort a *Tiltott művészet* című kiállítás megrendezése és megnyitása miatt bebörtönözték, és annak idején, a kiszabadítása érdekében maga Viktor is közbenjárt. A kötetbeli történetben az elbeszélőnek nem bátyja, hanem húga, egy O. nevű lánytestvére van. Aki ezúttal *Pornográfia ország* címmel rendez kiállítást, s aki épp emiatt szintén megmentendő a börtön elől. Ám jóval radikálisabb, mint a bátyja – lásd ezzel kapcsolatban a testvérek „bolsevik” és „mensevik” gondolkodásbeli különbségét, ahol a „bolsevik” „hülye” Viktor még mindig sokkal visszafogottabb a lázadásban, mint a „mensevik” „hülye” O. Vikornak épp ez a visszafogottabb magatartása teszi lehetővé, hogy fogadja az elnök tanácsadója, a kötetben fiktivizált, beszélő névvel illetett, Sztavroginra keresztelt elnöki tanácsadó, Vlagyiszlav Szurkov, aki nem melleleg – s nyilván részben innen a *Kiáltvány* közzétételétől *Órdögök* Sztavroginnal a párhuzam – a valóságban regényírói babérokra is tör a politikai karrierje mellett.⁶ O.-t azonban azért is kellene a börtön falain kívül tartani, mert az események közepette sajátos módon teherbe esik. Anyává válik tehát – amely nyilván nem történhetett volna meg, ha az elbeszélő a testvérbátyját hagyja benne a sztoriban –, s amely nemváltás így, ebben az anyák és fiúk kapcsolatot is boncolgató műben ismét csak komoly többletjelentéssel bír. O. ugyanis nem a felvállalt barátjától, Andrejtől lesz terhes, hanem az elbeszélőtől, azaz a testvérétől.

Inszcenikus történik tehát, ám ez a fiktív magánéleti vonatkozás Jerofejev kötetében ismét túlmutat önmagán, a Nagy Gopnyik rendszerének egyik jellemzője lesz. Hisz a testvér általi megtermékenyített hűg képletét rá lehet vetíteni Oroszország és Ukrajna viszonyára: mintha ez esetben a testvérnép feje erőszakos közöszlülésre készítené a kishűgát, Ukrajnát, miközben azzal nem számol, hogy az ilyen viszonyból csak sérült utód származhat. Nem számol vele, mert nem kell vele számolnia: a „hülyékkel” szemben ugyanis egy jóval nagyobb lélekszámú csoport, a „buták” oly mértékben támogatják a Nagy Gopnyikot – Oroszországban Jerofejev véleménye szerint a Covid mintájára valódi „butaságjárvány” (444.) tört ki –, hogy az Ukrajnával kapcsolatos incesztuózus viszonyt is elfogadják. Ezzel kapcsolatban mindent elárulnak a Nagy Gopnyik szavai, aki – amikor az elbeszélő épp az anyává lett O.-t próbálná nála és Sztavroginnal kimenteni a börtönből – így beszél a népe nagy többségéről, az O.-k és más anyák harctér számára szült, „butává” tett fiainak tömegéről: „Én enélkül az óriási nagy orosz butaság nélkül egy senki vagyok – jelentette ki a diktátor. – Mi lennék én butaság nélkül? Pityeri polgármester?” (444.)

Nos, ha a jelenlegi geopolitikai helyzetet vesszük alapul, arra a következtetésre juthatunk, hogy a Nagy Gopnyik kérdése sajnos nem pusztán költői.

⁶ Viktor Jerofejev Natan Dubockij álnéven megjelentetett Szurkov-regényről, amely magyarul kb. *Nulla közelinek fordítható, egyébként egyáltalán nem volt rossz véleménnyel. Lásd erről a Lityeraturijnaja Gazetának adott interjúját: <https://web.archive.org/web/20100907014035/https://lgz.ru/article/10731/>*

CSILLAGÁSZATI HÉT A ZSOLNAY NEGVEDBEN

✦ PLANETÁRIUMI
vetítések

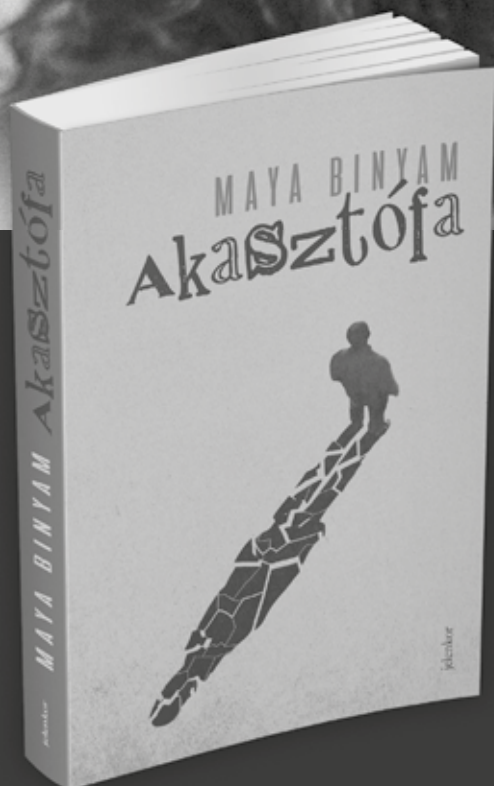
✦ érdekes ELŐADÁSOK

✦ TÁVCSÖVES
bemutatók

✦ planetáriumi
KONCERTEK

✦ VR UNIVERZUM

„...az élet mégiscsak ilyen, vagyis frusztráló, és hozzá még hihetetlenül unalmas is. Szerettem volna mondani valami biztatót, de semmi biztató nem jutott az eszembe, úgyhogy inkább megkérdeztem, hogy mennyi az idő. Az órájára pillantott, és közölte, hogy délután egy óra van. Elmondta, hogy ezen a ponton biztosak lehetünk felőle, hogy a nap örökké fog tartani. ha valóban ez volt a helyzet, akkor mindkettőnk sajnáltam. Rám nézett, és úgy tűnt, mint aki teljesen biztos benne, hogy végeztünk az élettel.”

Teljes körű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

ÖN MEGÁLMODJA, MI KINYOMTATJUK!

www.nyomdaiotletek.hu

Örök értékek a jelen korában!

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Karán olyan tudást adunk át, amely túlmutat a szakmaiságon.

Képzéseink a kritikus gondolkodás, a társadalmi érzékenység és a kulturális értékek iránti elkötelezettséget erősítik – olyan értékeket, amelyek társadalmat és közösségeket formálnak.

Nem csak mesterszakon vagy doktoranduszként lehet a korábban megszerzett tudást elmélyíteni. Szakmai specializálódásra, új szakképzettség megszerzésére szolgálnak szakirányú továbbképzéseink.

Várjuk az alap- vagy mesterképzésen végzett, illetve osztatlan képzésen oklevelet szerzett jelentkezőket.

Az alább felsorolt, 2025. szeptemberi indulással meghirdetett szakirányú továbbképzésekre van lehetőség jelentkezni.

-
- angol-magyar bölcsészettudományi szakfordító
 - az információs műveltség és a könyvtárpedagógia alapjai
 - biblioterápia (Pécs és Budapest)
 - gyakorlatvezető mentortanár
 - igazságügyi régészet
 - irodalmi szerkesztő és kritikus
 - iskolai szociális munka
 - közoktatás vezető és pedagógus-szakvizsga
 - magyar mint idegen nyelv szakos pedagógus
 - mentálhigiéné és közösségi segítés
 - pedagógus szakvizsga
 - protokoll szaktanácsadó és rendezvényszervező
 - reflektív addiktológiai szociális segítés
 - roma társadalomismeret
 - sportpszichológia

PTE | **BTK**

További információk: btk.pte.hu/felvetelizoknek
A jelentkezéssel kapcsolatban felmerülő kérdések esetén keressék bizalommal felvételi referensünket, Galamb Esztert a btkfelvi@pte.hu e-mail címen keresztül.

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ MÁRCIUSI MŰSORA

Fotó: Cseri László

NAGYSZÍNHÁZ

ANCONAI SZERELMESEK 2.

1. szombat · 19.00 2. vasárnap · 15.00 25. kedd · 19.00
Somlay Artúr bérlet

26. szerda · 19.00 27. csütörtök · 19.00

A HŐSTENOR

4. kedd · 19.00 5. szerda · 15.00 6. csütörtök · 19.00
13. csütörtök · 19.00 14. péntek · 19.00 16. vasárnap · 15.00
Szalma Lajos bérlet Szabó Samu bérlet

16. vasárnap · 19.00

Pécsi Balett:

A HÁROM TESTŐR

– AVAGY A KIRÁLYNÉ NYAKÉKE

8. szombat · 19.00 9. vasárnap · 17.00
Latinoics Zoltán bérlet Mester István bérlet

FURCSA PÁR

11. kedd · 19.00

A KIRÁLY BESZÉDE

12. szerda · 19.00

VÍZKERESZT VAGY AMIT FORGATOK

18. kedd · 19.00 20. csütörtök · 19.00 21. péntek · 19.00
Faludy László bérlet Szendrői József bérlet

MUSICAL KLUB

19. szerda · 19.00

NYOLC NŐ

22. szombat · 19.00 23. vasárnap · 19.00 *

KOLDUSOPERA

29. szombat · 17.00 30. vasárnap · 19.00
Steinhardt és Lang bérlet Mendelényi Vilmos bérlet

KAMARASZÍNHÁZ

DÉLVIDÉK

1. szombat · 19.00 2. vasárnap · 17.00

Pécsi Balett:

ÓZ, A NAGY VARÁZSLÓ

4. kedd · 15.00 5. szerda · 15.00

TELJESEN IDEGENEK

7. péntek · 19.00

UTÁNKÉPZÉS ITTAS VEZETŐKNEK

8. szombat · 19.00

EMIL ÉS A DETEKTÍVEK

13. csütörtök · 15.00 18. kedd · 15.00 19. szerda · 15.00
20. csütörtök · 15.00 22. szombat · 15.00 23. vasárnap · 15.00

HAZÁM, HAZÁM

16. vasárnap · 17.00 *

VAKNYUGAT

30. vasárnap · 19.00

N. SZABÓ SÁNDOR TEREM

JÚLIA - PÁRBESZÉD A SZERELEMÉRŐL

2. vasárnap · 15.00

PARASZTOPERA

SZFE negyedéves zenés-színművész osztályának előadása

4. kedd · 19.00 5. szerda · 19.00 6. csütörtök · 19.00
7. péntek · 17.00 7. péntek · 21.00 6. csütörtök · 19.00

AUDIENCIA

27. csütörtök · 19.00 * 28. péntek · 19.00

A műsorváltoztatás jogát fenntartjuk!

KEDVES JELENKOR-OLVASÓ!

TÁMOGASSA

A JELENKOR FOLYÓIRATOT,

a kortárs magyar irodalom
meghatározó műhelyét!

Újra felajánlhatja személyi jövedelemadója 1%-át a Jelenkornak,
amellyel hozzájárul lapunk működési költségeihez.

Kérjük, hogy idén is támogassa adójának egy százalékával
a Jelenkort. Amennyiben úgy dönt, hogy hozzá kíván járulni a lap
fenntartásához, csatolja adóbevallásához a „Rendelkező nyilatkozat”-ot
a megfelelő módon.

Köszönettel:

A Jelenkor szerkesztői

Adatok:

JELENKOR ALAPÍTVÁNY

7621 PÉCS, SZÉCHENYI TÉR 7-8.

ADÓSZÁM:

18308884-2-02